

FACULTEIT LETTEREN EN WIJSBEGEERTE

UN CAS ÉTRANGE DE RÉPARATION

Onderzoek van een corruptiezaak
in de Belgische overheidsadministratie in het Interbellum

Michiel Scheerlinck

Promotor: prof. dr. Karel Velle
Commissarissen: dr. Jelle De Rock en drs. Tobit Vandamme

Masterproef voorgelegd aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
voor het behalen van de graad van Master in de Geschiedenis

Academiejaar 2015 - 2016

Inhoudsopgave

VERKLARING	3
VOORWOORD	4
INLEIDING	5
HOOFDSTUK I: BELGIË IN HET INTERBELLUM	11
INLEIDING	11
BELGIË NA DE EERSTE WERELDOORLOG	11
<i>Economisch</i>	11
<i>Politiek</i>	15
DE HERSTELBETALINGEN	22
“CE TRUST ALLEMAND”: EEN KORTE GESCHIEDENIS VAN IG FARBEN.....	25
HOOFDSTUK 2: EEN INLEIDING TOT FRAUDE	39
DEFINIËRING	39
FRAUDE IN WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK.....	42
FRAUDE IN BELGIË	45
HOOFDSTUK 3: DE KLEURSTOFFENZAAK	51
DE AANTIJGINGEN VAN <i>LA LIBRE BELGIQUE</i>	51
DE REGELINGEN IN HET VERDRAG VAN VERSAILLES MET BETREKKING TOT DE HERSTELBETALINGEN IN NATURA	52
DE DIENST KLEURSTOFFEN EN FARMACEUTISCHE PRODUCTEN.....	53
<i>“Hij weet evenveel over kleurstoffen als een schoenmaker over bombardons”: André Frick en zijn aanstelling</i>	54
<i>Het personeel van de dienst en haar benoeming</i>	59
<i>Situering van de Dienst Kleurstoffen en Farmaceutische Producten</i>	61
“ <i>IL NE SERAIT PAS POSSIBLE D’EXPLIQUER CELA AU PUBLIC</i> ”: HET BEGIN.....	65
<i>“De agenten van de Duitse trust”: De kleurstoffenverdelers</i>	65
<i>De oprichting van de Dienst Kleurstoffen en Farmaceutische Producten</i>	72
<i>De toenadering</i>	73
<i>Betrokkenen</i>	73
“ <i>CET NOUVEL TRUC ALLEMAND</i> ”: DE KLEURSTOFFENVERKOPEN	75
<i>De verkoop van 1925</i>	75
<i>Andere frauduleuze verkopen</i>	82
<i>Motieven</i>	84
<i>Financieel gewin voor Frick</i>	88
<i>“Wat een mooie woorden!”: de controlemechanismen en hoe ze vermeden werden</i>	89
<i>Faciliterende structurele aspecten</i>	94
DE NASLEEP	97
<i>De ontdekking en het op gang komen van de reactie</i>	97
<i>Vervolg en bestrafing</i>	99
<i>Institutionele gevolgen</i>	102
CONCLUSIE	104
OPGAVE VAN BRONNEN EN LITERATUUR	108
BRONNEN	108
BIBLIOGRAFIE.....	109

Verklaring

De auteur en de promotor geven de toelating deze studie als geheel voor consultatie beschikbaar te stellen voor persoonlijk gebruik. Elk ander gebruik valt onder de beperkingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting de bron uitdrukkelijk te vermelden bij het aanhalen van gegevens uit deze studie.

Het auteursrecht betreffende de gegevens vermeld in deze studie berust bij de promotor. Het auteursrecht beperkt zich tot de wijze waarop de auteur de problematiek van het onderwerp heeft benaderd en neergeschreven. De auteur respecteert daarbij het oorspronkelijke auteursrecht van de individueel geciteerde studies en eventueel bijhorende documentatie, zoals tabellen en figuren. De auteur en de promotor zijn niet verantwoordelijk voor de behandelingen en eventuele doseringen die in deze studie geciteerd en beschreven zijn.

Voorwoord

Het schrijven van een masterproef als bekroning van de universitaire loopbaan is een erg stresserende en zelfs enge opdracht. Ondanks de ondertussen aanzienlijke opgebouwde ervaring door het schrijven van vele papers tijdens de laatste jaren veroorzaakten zowel de opzet als de omvang van het werk een gevoel van onervarenheid. Bij de uitvoering van deze opdracht had ik gelukkig een aantal mensen die me begeleidden, advies gaven en regelmatig een hart onder de riem staken. Zij verdienen dan ook enkele woorden van dank.

Eerst en vooral bedank ik mijn promotor, professor Karel Velle. Hoewel het aanspreken en benaderen van een professor met een eigen voorstel voor een jonge student niet zonder angst verloopt, werkte het enthousiasme van deze man voor zijn vak inspirerend en geruststellend. Zijn interesse en aanmoedigen zetten me ertoe aan mijn eigen weg te zoeken door de mysteries van het rijk der archieven en aldus een deeltje geschiedenis bloot te leggen. De wetenschap dat ik beroep kon doen op zijn immense kennis van de geschiedenis en van de Belgische staat was een geruststelling en heeft me erg geholpen toen ik me een weg moest banen door de wirwar van archieven en instellingen.

Ten tweede verdient doctor Geert Leloup een bijzondere vermelding. Hoewel daar niet toe verplicht was hij onmiddellijk bereid een student te helpen bij het ontwerpen van een eigen onderzoek. Een half jaar lang stond hij op elk moment klaar om talloze vragen te beantwoorden, spontane tips te geven en te helpen bij de jacht op archiefstukken. Zijn hulp was onmisbaar voor mijn werk en werd enorm geapprecieerd.

Ook alle mensen van de Belgische rijksarchieven die me geholpen hebben en die zonder verpinken veel moeite deden om me in mijn lange speurtocht naar archiefstukken te helpen, hebben mijn dank.

Ten slotte bedank ik Kaat en Nele Scheerlinck, Jelle De Neef, Arno Rombouts en mijn vader Octaaf Scheerlinck. Op Kaat en Arno kon ik zoals steeds rekenen voor een hart onder de riem en enkele bemoedigende woorden, evenals tips wanneer ik ze kon gebruiken. Nele en Jelle hebben me talloze malen ondervraagd over de vooruitgang, hulp geboden bij het uitdenken van mijn tekst en het werk nagelezen op foutjes en houterige zinsconstructies. Mijn vader was een grote hulp bij het onder de knie krijgen van archaisch Frans en heeft me talloze brieven en documenten helpen vertalen.

Dit werk is dan ook opgedragen aan alle genoemden.

Inleiding

In het voorjaar van 1927 publiceerde het conservatief-katholieke dagblad *La Libre Belgique* onder de kop “*Un Étrange Cas de Réparations*” een artikel over een “*waan-zinnig verhaal over een kleurstoffenvoorraad*”. In de daarop volgende tekst bracht de krant een shockerende corruptiezaak aan het licht waarbij de Belgische staat jarenlang was opgelicht door één van haar eigen ambtenaren. Een directeur van het ministerie van Financiën had zich weten opwerken tot voornaamste verantwoordelijke voor de afhandeling van de in het kader van de herstelbetalingen geleverde kleurstoffen. In die hoedanigheid had hij de verkoop van deze kleurstoffen gesaboteerd door ze niet per opbod aan de Belgische industrie te verkopen maar ze met een schijnverkoop uit de handel te halen. Hij had hierbij gehandeld in opdracht van de Duitse industrie die zo de concurrentie door de Belgische staat wilde uitschakelen om haar eigen exportprijzen hoog te houden. De directeur werd voor zijn medewerking royaal vergoed. Hij was erin geslaagd een netwerk van medeplichtigen uit te bouwen binnen de overheidsadministratie en zo zijn positie te verzekeren ondanks een toenemende mate van slordigheid en een decadent uitgavenpatroon. De auteur van het artikel was niet subtiel: met naam en toenaam werd de ambtenaar in kwestie, André Frick, met de vinger gewezen en expliciet uitgedaagd om de beschuldigingen persoonlijk te weerleggen of de krant voor de rechter te dagen. De minister van Financiën werd gevraagd een onderzoek in te stellen naar de omvang en de exacte werking van de corruptie en daaruit lessen te trekken. Met dit artikel nam de ontrafeling van één van de meest opzienbare fraudezaken uit de Belgische geschiedenis een aanvang. De volgende vier jaar zou een schandaal aan het licht komen dat veel onthulde over de macht van de bedrijfswereld en de kwetsbaarheid van de overheid.

Dit onderzoek komt voort uit een breder verlangen om de machtsverhoudingen in het Belgische politieke landschap te begrijpen met speciale aandacht voor de macht en invloed van de bedrijfswereld op de overheid en haar vermogen de werking van de overheid te sturen of te beïnvloeden. Al snel leidde dit onderwerp ons naar de studie van corruptie, een fenomeen dat zich ondanks haar onwenselijke reputatie en de vele maatregelen die voor de preventie ervan genomen werden steeds blijft manifesteren. Corruptie lijkt een fenomeen te zijn dat zich niet gebonden weet aan tijd of plaats en dat ook nooit volledig uitgeroeid lijkt te kunnen worden. Hieruit kan men de conclusie trekken dat het dan ook geen zin heeft tijd te verspillen aan de studie ervan. Wij zijn een andere mening toegedaan. De wetenschappelijke studie van corruptie lijkt ons extreem relevant. Niet alleen kan de wetenschap ons helpen het fenomeen te begrijpen, ze vormt ook de basis waarop beleidsmakers moeten terugvallen wanneer ze zich voor de taak van de bestrijding van corruptie gesteld zien. En dit is belangrijk, want – om de vooraanstaande

onderzoekers van corruptie Martin Bull en James Newell te citeren - “political corruption is a serious matter”.¹

Eerder dan hieruit de conclusie te trekken dat het geen zin heeft om er tijd aan te verspillen, richten wij ons daarom op het leveren van een bescheiden bijdrage aan de studie ervan. Voor een allesomvattende studie van corruptie hebben wij tijd noch plaats, en dan is het nog de vraag of het in de huidige stand van kennis zelfs mogelijk is om definitieve conclusies te trekken. Naar goede historiografische traditie moet een goed begrip van corruptie, en de eventuele lessen en theoretische modellen waar dat begrip op gebaseerd is, gefundeerd worden door grondig en rigoureuus gevoerd empirisch onderzoek. Daarom zijn wij dit onderzoek gestart met een voornemen om met de studie van een corruptiezaak in een democratisch administratief bestel in een periode waarvan de bronnen ons beschikbaar leken.

De beschrijving van corruptiezaak is het gevolg van een verlangen om een relevante bijdragen aan de studie van een fenomeen dat zich ondanks haar onwenselijke reputatie en de vele maatregelen die genomen worden om haar te voorkomen steeds blijft herhalen. Corruptie lijkt een fenomeen te zijn dat niet gebonden is aan tijd of plaats, en dat ook nooit helemaal voorkomen kan worden. Eerder dan hieruit de conclusie te trekken dat het geen zin heeft om er tijd aan te verspillen, richten wij ons daarom op het leveren van een bescheiden bijdrage aan de studie ervan. Voor een allesomvattende studie van corruptie hebben wij tijd noch plaats, en dan is het nog de vraag of het in de huidige stand van kennis zelfs mogelijk is om definitieve conclusies te trekken. Naar goede historiografische traditie moet een goed begrip van corruptie, en de eventuele lessen en theoretische modellen waar dat begrip op gebaseerd is, gefundeerd worden door grondig en rigoureuus gevoerd empirisch onderzoek. Daarom zijn wij dit onderzoek gestart met een voornemen om met de studie van een corruptiezaak in een democratisch administratief bestel in een periode waarvan de bronnen ons beschikbaar leken. Het onderwerp leek ons extreem relevant want – om het te zeggen met Martin Bull en James Newell - “political corruption is a serious matter.”

Om de relevantie van het wetenschappelijke onderzoek naar corruptie te onderlijnen, nemen we graag enkele redenen van Bull en Newell over.

Ten eerste gaat corruptie gepaard met de opschorting van normatief gedefinieerde criteria voor de allocatie van middelen, ten voordele van een allocatiemechanisme – namelijk

---

¹ M.J. Bull en J.L. Newell (eds.), *Corruption in Contemporary Politics*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003, p. 4.

² M.J. Bull en J.L. Newell (eds.), *Corruption in Contemporary Politics*, pp. 4-5.

marktuitswisselingen – wier distributieve gevolgen op hun beurt afhangen van de willekeurige en ongelijke verdeling van geld en andere middelen. Dit leidt tot een willekeurige en ongelijke verdeling van net die middelen wiens distributie door algemeen bepaalde niet-arbitraire overwegingen en door overwegingen van gelijkheid bepaald zou moeten worden.

Daarnaast ondermijnt corruptie de principes van gelijkheid. Zelfs als gelijkheid geen persoonlijk streven is, blijft dit relevant want de autoriteit van liberaaldemocratische regimes berust net op de claim dat zij kunnen verzekeren dat elk lid van het electoraat een stem kan hebben in publieke besluiten. Corrupte uitwisselingen vervangen deze wensen door overwegingen van private winst als bepalende factoren in het maken van publieke besluiten en aldus ondermijnen ze de rationale voor liberale democratie en daarmee ook het vertrouwen en geloof van burgers in publieke instituties.

Corruptie gaat verder ook gepaard met een aantal onmiddellijke en voelbare kosten: belastinggeld wordt verspild en er wordt een administratieve inefficiëntie gecreëerd die opnieuw de noodzaak tot corruptie versterkt.

Deze versterking van de noodzaak tot corruptie is deel van een ingebouwd zelf genererend mechanisme in corruptie dat ervoor zorgt dat het op den duur zichzelf voedt en helpt verspreiden. Hoe sneller mensen mee gaan in corrupte uitwisselingen, hoe sneller dat de verwachte winsten de verwachte kosten zullen overstijgen. Naarmate zulke uitwisselingen breder verspreid zijn, zal deze voorwaarde dus sneller vervuld zijn. Daarnaast worden de bestrijdingsmechanismen tegen corruptie zwaarder belast naarmate corruptie wijder verspreid raakt, en worden hun beschikbare middelen breder uitgesmeerd. Hierdoor wordt de controle minder effectief, het risico gepakt te worden kleiner, en de aantrekkingskracht van corruptie des te groter.²

In een studie naar de gevolgen van corruptie in Azië formuleerde Myrdal de gevolgen in gevallen waarbij ze extreem verspreid was. De duidelijkste is dat economische en financiële middelen worden verspild. Daarnaast kan er echter ook een mentaliteit ontstaan die corruptie versterkt en de economische ontwikkeling kan verhinderen. De bevolking kan ook getroffen worden door een demoraliserende “folklore”, die de bevolking doet denken dat bijna alle machthebbers onbetrouwbaar zijn en waarbij ze het zelf niet zou laten om corrupt te zijn als ze daartoe de gelegenheid kreeg. Tot slot zouden de leiders die niet corrupt zijn, denken dit wel te lijken als ze besluiten namen, en daardoor overgaan tot passiviteit.³

---

² M.J. Bull en J.L. Newell (eds.), *Corruption in Contemporary Politics*, pp. 4-5.

³ G. Myrdal, *Asian Drama, An enquiry into the Poverty of Nations*, Random House, New York, 1968, Deel IV, pp. 937-958.

We besluiten ons betoog graag door opnieuw Bull en Newell te citeren. “In short, corruption is something to be feared and fought against. Fed by private greed, it flies in the face of all those features of conduct that we use as yardsticks by which to measure human progress: universalism, fairness, impartiality, rational-legal authority.”⁴

De opzet van dit onderzoek is de kleurstoffenzaak bloot te leggen in al haar aspecten. We zullen hierbij vertrekken van de informatie die *La Libre Belgique* ons biedt. De artikels van deze krant zijn de meest volledige uiteenzettingen van de zaak die de tand des tijds hebben doorstaan. De relevantie van deze stukken komt ook voort uit de rol die zij hebben gespeeld in de onthulling van de zaak en de vorming van de publieke opinie. We zullen dus steeds eerst het relaas van de krant weergeven en op basis van het bronnenmateriaal de beweringen daarin trachten te staven en nieuwe aspecten aan het licht proberen brengen.

Het bronnenmateriaal waarop we ons zullen baseren bevindt zich zonder uitzondering in de Belgische Rijksarchieven. Ten eerste maken we gebruik van de archieven van de Commissie voor Herstel, het internationale orgaan dat instond voor alle aspecten van de herstelbetalingen. Ten tweede onderzoeken we het rijke fonds Georges Theunis, het privé-archief van de voormalig minister van Financiën, Eerste Minister en gezant bij de Commissie voor Herstel. Ten derde zullen archieven rond André Frick zelf geconsulteerd worden, met name het vonnis van zijn proces en de antropologische dossiers van zijn detentie. Ten slotte maken we gebruik van parlementaire handelingen en de Bulletins van Schriftelijke Vragen en Antwoorden aan de Ministers. Het archief van *La Libre Belgique* bevatte helaas geen documenten meer waarop het artikel gebaseerd werd. Bedrijfsarchieven werden niet geconsulteerd gezien de omvang van dit werk en het gebrek aan informatie om een dergelijke zoektocht mee te starten. Het archief van de Dienst Kleurstoffenzaken en Farmaceutische Producten kon geconsulteerd worden voor zoverre er documenten van opgenomen waren in de andere archieven (wat in grote mate het geval was). Een archiefbestand van de Dienst bestaat ofwel niet meer, of is nog niet geïnteriseerd.

Het werk zal ingeleid worden door een situerend hoofdstuk waarin de algemene maatschappelijke evoluties geschetst zullen worden voor zover relevant voor deze thesis. Daarna zal een hoofdstuk over corruptie en fraude de definiëring van de gehanteerde begrippen vaststellen en een wetenschappelijk kader bieden voor het onderzoek zelf. Het derde hoofdstuk bevat het eigenlijke bronnenonderzoek. Hierin zullen we de zaak in al haar aspecten blootleggen. De leidende onderzoeksvragen zullen de volgende zijn. Wie waren de uitvoerders van de fraude en welke personen waren er betrokken? Hoe werd de corruptie geïnitieerd? Op

---

⁴ M.J. Bull en J.L. Newell (eds.), *Corruption in Contemporary Politics*, p. 5.

welke manier en met welk doel gingen de medeplichtigen tewerk? En tot slot: hoe konden de initiatiefnemers de overheidsinstellingen naar hun hand zetten en voor hun eigen doeleinden inschakelen?

Het is dus niet de bedoeling louter de berichtgeving en onderzoeken van weleer van onder het stof te halen en ze te herhalen in een nieuwe vorm. Naast het opnieuw onder de aandacht brengen van een oude corruptiezaak beoogt dit onderzoek namelijk het zo grondig mogelijk in kaart brengen van de manier waarop het overheidsbestel (tijdelijk en gedeeltelijk) in dienst van bepaalde binnen- of buitenlandse maatschappelijke belangengroepen kan worden gesteld om deze groepen te verrijken of een toegenomen mate van macht te bieden. Het België van de periode 1918 – 1931 biedt hierbij een uitstekend onderzoeksobject. Het tijdsverschil is voor de hedendaagse onderzoeker voldoende groot om zijn onderzoek zonder hindernissen of eventuele schade aan nog levende personen te kunnen verrichten, maar ook klein genoeg dat het wel degelijk een periode behelst waarin de institutionele vorm van het land in grote mate overeenkomt met die van het hedendaagse België, met een gevestigde (hoewel nog beperkte) democratische traditie en een staatsstructuur die erg gelijkend is op die van het hedendaagse België en andere westerse democratische landen. Ten slotte legt het onderzoek ook een ongekend aspect bloot van de geschiedenis van zowel een van de grootste Duitse bedrijventrusts als van de Belgische staat.

Corruptie en fraude zijn vijftig jaar na de gerechtelijke uitspraak in de zaak André Frick nog steeds veelvoorkomende problemen, in België én in alle andere landen - of ze nu een lange democratische en parlementaire traditie hebben of een erg onstabiele politieke situatie kennen met een fragiel overheidsbestel. Belgische zaken als de Agusta-affaire in de jaren 1990 of heel actueel het faillissement van de bank Optima - met de beschuldigingen die nog niet definitief bevestigd zijn - tonen dat de thematiek slechts weinig van haar relevantie verloren heeft. Een onderzoek dat een corruptiezaak in detail bestudeert en haar totstandkoming, haar mechanismen en haar netwerk van betrokkenen blootlegt, kan ons veel leren over de manier waarop fraude in werking treedt en over de manieren waarop overheden er kwetsbaar voor kunnen zijn. Tezamen met andere vergelijkbare werken kan dit onderzoek een basis bieden om algemene lessen te trekken en steeds effectievere manieren te vinden om te overheid te beschermen en te bewapenen tegen corruptie en fraude.

Hoofdstuk I: België in het Interbellum

Inleiding

Vooraleer de zaak Frick in detail te bekijken, dienen we het historisch kader te schetsen om tot een goed begrip van de gebeurtenissen te komen. De algemene politieke en economische context zal kort besproken worden voor zover ze relevant is voor de zaak. Daarbij besteden we even wat meer aandacht aan de Katholieke Partij gezien de politieke herkomst van de politici die betrokken waren bij de fraudezaak. Daarna geven we een inleiding tot de regelingen in het verdrag van Versailles met betrekking tot de herstelbetalingen om de kleurstoffenzaak te kunnen duiden. Ten slotte staan we wat langer stil bij *IG Farben*, de trust die de voornaamste aanstichter van de zaak was.

België na de Eerste Wereldoorlog

Economisch

De Eerste Wereldoorlog schaadde België voorgoed. Hoewel het kleine land de twintigste eeuw binnengetreden was als één van de grootste economische machten ter wereld, zou het deze positie binnen de kwarteeuw definitief verliezen. Het ging nochtans erg goed. De industrie behoorde tot het beste dat de wereld kon bieden: de steenkoolmijnen vormden een rijke energiebasis, het spoorwegennetwerk en de havens boden toegang tot tal van afzetmarkten, de grote bevolkingsconcentratie vormde een aanzienlijke en goedkope arbeidsreserve, de bourgeoisie bracht met haar hoge scholingsgraad, financiële middelen en ondernemersgeest een golf van innovatie en productiviteit, en een overheid op liberale leest voorzag het geheel van een institutioneel en legaal kader dat vrij ondernemen in een stabiele samenleving mogelijk maakte. Het was de eeuw van de ondernemersklasse: door de wetgeving kreeg ze maximale ruimte geboden om haar gang te gaan en zo economische groei teweeg te brengen, onbelemmerd door sociale wetgeving. Ze was politiek gezien erg invloedrijk en in staat haar stempel op het beleid te drukken, en in alle opzichten in staat om de samenleving naar haar hand te zetten.

De Eerste Wereldoorlog gaf de enorme opgebouwde welvaart en de gevestigde industrie een enorme opdoffer. Het nieuwe Duitsland had de Britten en Belgen op industrieel gebied bijgebeend en was een opkomende grootmacht van formaat. In de krachtmeting die van ongeziene schaal zou blijken te zijn, verzwolg het land haar kleine buur met gemak. Ondanks Belgische voorbereiding en vastberaden verzet kon het *Heer* al snel het overgrote merendeel

van het Belgische grondgebied aan het Duitse toevoegen: slechts een honderdtal vierkante kilometer bleef in handen van het Belgische leger en haar bondgenoten.

Het België dat in november 1918 haar triomferende koning en zijn leger verwelkomde, zag er heel anders uit dan het België dat zij meer dan vier jaar geleden ontruimd hadden. Hoewel de literatuur later veel van de vernietigingen zou minimaliseren, was de schade ongezien in de geïndustrialiseerde wereld. De industrie, de basis van de Belgische welvaart, was grotendeels ontmanteld of verwaarloosd. Slechts negen van de zestig hoogovens waren intact bewaard, de rest was beschadigd of vernietigd. De textielindustrie leed enorme verliezen, de steenkoolmijnen waren vervallen en deels onder water gezet. De kusthavens, evenals de Gentse haven, hadden zwaar geleden onder het oorlogsgeweld en hadden veel tijd nodig om te herstellen. De haven van Antwerpen was intact maar had veel uitrusting verloren en door gebrek aan onderhoud was er een problematische mate van verzilting in de Schelde. Grote delen van het spoorwegennet waren door de bezetter opgebroken voor het staal en de overgebleven delen waren tijdens de terugtocht vernietigd tot aan de wapenstilstandlijnes. Eén derde van de Belgische hoofdspoorlijnen was beschadigd of vernietigd en van de lokale lijnen was meer dan de helft ontdaan van zijn rails of zijn toestellen. 350 spoorwegbruggen waren vernield, en van de 3500 locomotieven bleven er slechts 81 over. De rest van het rijdend materiaal was in gevaarlijk slechte staat na vier jaar niet meer onderhouden te zijn geweest.⁵

De landbouw was op haar beurt getroffen door zowel de oorlog als de nijpende economische omstandigheden. Vijf procent van het akkerland bleek zwaar beschadigd en grote delen van de grond waren weinig rendabel doordat ze jaren lang niet meer bemest waren. De West-Vlaamse akkers waren overstroomd en van obussen vergeven.⁶

Grote delen van de wegen waren vernield en grote hoeveelheden gebouwen waren aan stukken geschoten. Een stuk grondgebied van zestig op twintig kilometer was weggevaagd, tezamen met de drie steden en tweeënzestig dorpen die erin lagen. Daarbuiten waren nog verschillende kleine steden en dorpen zwaar beschadigd, met onder meer Leuven, Dinant, Mechelen, Namen en Spontin. De verwoestingen zorgden samen met de verkrotting van bestaande gebouwen en de afwezigheid van nieuwe bouwondernemingen voor een verschrikkelijke woningnood nu een half miljoen teruggekeerde vluchtelingen moest worden

---

⁵ S. Marks, *Innocent Abroad. Belgium at the Paris Peace Conference of 1919*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1981, pp. 170-174.

⁶ S. De Schaepdrijver, *De Grootte Oorlog. Het Koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Antwerpen, Houtekiet, 2013, pp. 312-314; S. Marks, *Innocent Abroad*, p. 175; T. Luykx, *Politieke Geschiedenis van België*, Brussel, Elsevier, 1973, p. 293.

opgevangen. Ondanks de relatief lichte verliezen in verhouding tot de buurlanden, was nog altijd een man op de vijftig in de oorlog gebleven en was eenzelfde aantal verminkt.⁷

De verwoestingen op zich waren erg maar niet anders dan in de andere landen. Frankrijk had een zelfde vernietiging gekend in een grote regio en had een zesde van haar mannen verloren.⁸ Groot-Brittannië en Duitsland hadden eveneens een reusachtig aandeel van hun volwassen mannelijke bevolking zien verdwijnen in de modder van Vlaanderen en Noord-Frankrijk. Wat de Belgische situatie uniek maakte - en erger op materieel en economisch vlak - was dat de oorlog haar eveneens de mogelijkheden tot herstel had ontnomen. In tegenstelling tot haar buurlanden was België na de oorlog een geïndustrialiseerd gebied met een verschrikkelijk gebrek aan kapitaal. Dit was het gevolg van de Duitse politiek om actief het Belgische economische potentieel voor de toekomst te vernietigen. Volledige fabrieken werden ontmanteld en naar Duitsland gevoerd, treinsporen werden opgebroken en verslept, de machine- en reserveonderdelen werden samen met de ijzeren en koperen daken weggevoerd en de achtergebleven lege fabriekshallen werden vaak opgeblazen. De natuur werd niet ontzien en een deel van de Belgische bossen werd gekapt om voor een toekomstige houtschaarste te zorgen. Naoorlogs onderzoek schatte het verlies op een voorraad hout die normaal over een periode van tien jaar verbruikt zou worden. Naast de genoemde schade voor de landbouw waren vooral de verliezen aan vee moeilijk te vervangen. Twee derde van de Belgische paarden werden opgeëist - waaronder alle dieren van een bepaalde soort en veertig procent van de landbouwpaarden - evenals de helft van de runderen en varkens, 35.000 schapen en geiten en twee miljoen stuks gevogelte. Pas in 1930 zouden de dieren aantallen opnieuw het vooroorlogse niveau bereiken.⁹

De genoemde verwoestingen maakten dat de leefomstandigheden voor de Belgen na de oorlog een tijd lang zeer zwaar bleven. Het was moeilijk in de basisbehoeften te voorzien door een groot gebrek aan eten, kleren en kolen. België importeerde voor de oorlog zo'n zeventig procent van haar voedselconsumptie, wat de nood bij het wegvallen van de internationale handel extreem groot maakte. Boter en melk waren onverkrijgbaar op de markt. De schaarste zorgt voor een aanhoudend hoog prijzenpeil dat opliep tot acht maal het vooroorlogse niveau. Velen bleven aangewezen op de *Commission for Relief in Belgium*. Deze roomde het Amerikaanse landbouwsurplus af en stuurde bonen, brood, rijst, vlees en vetten naar België. Gecondenseerde Amerikaanse melk hield de Belgische baby's in leven. De woningnood bereikte zoals gezegd

---

⁷ S. De Schaepdrijver, *De Grootte Oorlog*, pp. 312-4.

⁸ S. De Schaepdrijver, *De Grootte Oorlog*, p. 314.

⁹ S. Marks, *Innocent Abroad*, pp. 174-6.

kritieke proporties onder druk van de terugkerende vluchtelingen van 1914. Velen zouden lange tijd bij familie of in barakken worden ondergebracht.¹⁰

In de internationale literatuur van na de oorlog werden de Belgische verliezen geminimaliseerd. Na de ontkrachting van de zwaar overdreven horrorverhalen over het leven van de arme Belgen onder de Duitse bezetting, bestond er een groot scepticisme tegenover alle verhalen van het slachtofferschap van het land. De ernst van de naoorlogse situatie werd door de buitenlandse berichtgeving, met John Maynard Keynes voorop, sterk afgezwakt. Decennia later werd nog gewezen op de snel herstelde productiecijfers van de naoorlogse jaren en werd er met name gewezen op het vele materiaal dat de oorlog overleefd had.¹¹ Veel van de minimalisering was echter onterecht. Qua slachtoffers mocht België dan relatief ongeschaad uit de oorlog komen, de materiële verliezen waren enorm.

Het economische leven hernam haar normale gang slechts moeizaam. In de laatste dagen van de oorlog waren de cijfers erg triestig. De koolproductie bedroeg een zevende van voor de oorlog, de staalproductie minder dan een tiende, de loodproductie een vijfde, de zinkproductie een twintigste, enzovoort. In januari 1919 kwamen de staalindustrie, steengroeves, zinkwerken, textiel- en papierfabrieken volledig tot stilstand en dat bleven ze tot in mei, of in het geval van de staalindustrie tot het midden van de zomer. Het merendeel van de industrie bleef een hele tijd na de Wapenstilstand nog verlamd en het gebrek aan kapitaal deed zich volop voelen. Er was nood aan een gigantische infusie van constructiematerialen, productiemachinerie en reserveonderdelen. Er bestond grote frustratie omdat het buitenland wel bereid was om goederen te leveren, maar niet om de Belgen van het nodige kapitaal te voorzien om terug op eigen benen te kunnen staan. De Britten verkochten het land liever afgewerkte goederen op krediet dan machines voor eigen productie. In de tussentijd bestond er een groeiende Geallieerde terughoudendheid om de Belgen van krediet te voorzien. Wanneer beweerd werd dat de schade aan de Belgische economie wel mee viel, werd er onder andere op gewezen dat de industriële productie in 1920 al terug 88% van haar vooroorlogse niveau bereikte. Dat nam echter niet weg dat er in de tussentijd en lange periode van lage productie geweest was met een navenante opbouw van schulden. In 1921 kwam er daarbovenop nog een zware reactie op het herstel met een recessie. De productiecapaciteit was dan wel voor een groot deel hersteld maar de economische schade kon niet zomaar teruggedraaid worden en werd nog steeds gevoeld. Het hoge prijzenpeil van eind 1918 zou nog lang aanhouden en de frank zou uiteindelijk blijven gedeprimeerd zijn tot één zevende van het vooroorlogse peil. De hoge overheidsuitgaven

---

¹⁰ S. De Schaepdrijver, *De Grootte Oorlog*, p. 312; S. Marks, *Innocent Abroad*, p. 176.

¹¹ H.L. Shepherd, *The Monetary Experience of Belgium, 1914-1936*, Princeton, Princeton University Press, pp. 12-14.

maakten dat de belastingdruk blijvend verhoogd werd, wat bovenop het prijzenpeil de last op de schouders van de Belgische bevolking verhoogde. Er was voor de Belegen echter één lichtpuntje. De algemene verwachting was dat Duitsland de gedane schade spoedig zou (moeten) vergoeden en dat de overheid met de herstelbetalingen in staat zou zijn de druk op de burgers te verlichten.

Politiek

De politieke situatie in België was tijdens de vier oorlogsjaren drastisch veranderd. De zomerdagen van 1914 - toen het door meervoudig mannelijk stemrecht verkozen parlement zich in haar eenendertigste jaar van katholieke hegemonie achter de koning schaarde en een reeks oorlogswetten goedkeurde - leken in november 1918 ver verwijderd.¹² Het land had zich als één man achter de koning geschaard in tijden van oorlog, maar nu die ten einde liep dreigde de oude spanningen des te hoger op te laaien. De Vlaamse kwestie was in de vier bezettingsjaren door de bezetter lustig gebruikt om de nationale eendracht te verbreken, met heel wat nieuwe wonden tot gevolg. Het socialisme had niet aan kracht ingeboet en de Russische Revolutie maakte de gevestigde machten in West-Europa zenuwachtig. De oorlog had België sterk aangetast en zoals beschreven lag de economie in duigen. Het land had enorme schulden aan het buitenland te vereffenen en een hele resem interne problemen aan te pakken. Maar begin november 1918 moest het grootste deel van het land zelfs nog bevrijd worden.

Met het oog op de grote berg aan te pakken problemen riep de koning op de dag van de Wapenstilstand de oorlogsregering bij zich op het kasteel van Loppem. Op 13 november nam deze regering ontslag en acht dagen later werd er een nieuwe regering naar voren geschoven onder Léon Delacroix, een katholiek advocaat zonder politiek verleden. Op aandringen van koning Albert verenigde dit kabinet de drie partijen in één regering van Nationale Unie. De socialisten van de Belgische Werkliedenpartij (BWP) konden aldus hun debuut maken in de Belgische regering. Het hoofdoel van de regering van Nationale Unie was het introduceren van het algemeen enkelvoudig stemrecht en het organiseren van de nationale wederopbouw.¹³

De opzet van de koning navolgend legde de regering op 16 december 1918 een wetsontwerp neer voor de (ongrondwettelijke) invoering van het algemeen enkelvoudig mannelijk stemrecht. Er werd maanden gebakkeleid tussen socialisten, liberalen en een deel van de katholieken aan de ene kant en de conservatieve katholieken onder leiding van Charles

---

¹² C.H. Höjer, *Le Régime Parlementaire Belge de 1918 à 1940*, Brussel, C.R.I.S.P., 1969, pp. 66-7.

¹³ C.H. Höjer, *Le Régime Parlementaire Belge de 1918 à 1940*, p 63; T. Luykx, *Politieke Geschiedenis van België*, Brussel, Elsevier, 1973, pp. 292-293.

Woeste aan de andere kant. Er werd gestreden om de vraag of de procedure voor een grondwetsherziening gevolgd moest worden en het vrouwenstemrecht kwam zelfs even op tafel. In mei werd er uiteindelijk een door de Kamers eenparig gestemde wet uitgevaardigd en de eerste verkiezingen volgens het nieuwe stemrecht werden georganiseerd op 16 november 1919. De katholieken en liberalen verloren elk zowat een kwart van hun zetels terwijl de BWP haar zetelaantal bijna verdubbelde. De nieuwe situatie stelde voor eens en voor altijd een einde aan de praktijk van unipartite regeringen en introduceerde het tijdperk van de coalities. De verkiezingsuitslagen leidden tot de vorming van een tweede regering-Delacroix, na een kleine herschikking van de portefeuilles met meer gewicht voor de socialisten. In totaal zouden er drie regeringen van Nationale Unie komen: twee onder Delacroix en een onder Henri Carton de Wiart.

De wederopbouw die de hoofdtaak van de regeringen van Nationale Unie was, vormde een gigantische opdracht. De Belgische overheid had al een gigantisch begrotingsdeficit opgelopen door vier jaar aan oorlogsleningen aan te gaan uit naam van een land waarvan ze slechts een klein hoekje in handen had. De belastingontvangsten waren erg schamel na vier jaar van economische achteruitgang. De regering had geen andere optie dan nieuwe leningen aan te gaan. Het begrotingstekort vergrootte in dramatische mate en men verloor er al snel alle controle over. Tussen 1919 en 1926 was de begroting geen enkel jaar in evenwicht en de uitgaven gingen de ontvangsten overstijgen met bijna 28 miljard frank.¹⁴ De opgehaalde belastingen verdwenen in de put van de intresten in wat een ware rentesnieuwbal was. En om de situatie nog erger te maken, zadelde de Belgische overheid zichzelf eind 1919 per ongeluk op met een probleem van gigantische proporties dat nog jaren zou aanslepen.

Toen de Duitse bezetter in het najaar van 1914 ontdekte dat de kluisen van de Nationale Bank in Brussel leeggehaald waren en dat de reserves van de bank geëvacueerd waren naar Londen nam ze wraak door het monopolie van het drukken van Belgische franken van de Nationale Bank te verbreken en ook de Société Générale dit privilege te verlenen. Gezien daarbovenop de Duitse mark in omloop kwam en de steden en gemeenten hun eigen papiergeld uitgaven, werd België al snel overspoeld door geld van vier verschillende instanties.¹⁵ De aanwezige markten vormden eind 1918 een groot probleem. Door de Duitse terugtocht hadden ze hun status als wettelijk betaalmiddel verloren en de bevolking riep om een omwisseling naar franken. Met een decreet besloot de regering daarom op 9 november het land te zuiveren van Duitse markten. Het plan was de markten in te zamelen tegen een vastgelegde koers van 1,25 frank per mark en ze later

---

¹⁴ H.L. Shepherd, *The Monetary Experience of Belgium, 1914-1936*, Princeton, Princeton University Press, p. 29.

¹⁵ R. Vander Venet, *Bank- en Financiewezenen (Financiële Instellingen en Markten)*, Gent, Universiteit Gent, 2013, 238 p. 14.

door Duitsland te laten terugkopen.¹⁶ De veronderstelling dat de Duitsers dit zonder meer zouden doen zou buitengewoon naïef blijken maar zoals gesteld heerste er in België een blind geloof in de Duitse vergoeding van alle gedane schade. En aldus voerde de Nationale Bank het plan uit. Van midden november tot 15 januari kon iedereen zijn marken inwisselen voor franken. De onzekere toekomst van de munteenheid van een verslagen mogendheid maakte de koers van 1,25 frank per mark wel heel aantrekkelijk en de marken stroomden België binnen van over de grenzen. De Nationale Bank zag zichzelf eind januari opgezadeld met een absurde hoeveelheid snel in waarde verminderend vreemd geld (in totaal 6.109.000.000 marken) waarvan de overname door Duitsland botweg geweigerd werd. Daarnaast had ze door de overname de al overvloedige voorraad franken nog eens serieus uitgebreid en het risico op sterke inflatie zodoende danig vergroot.¹⁷

Dat het Vredesverdrag van Versailles alle Belgische eisen zou overnemen, zou niet zo evident zijn als de Belgen dachten. Het beeld van het land als slachtoffer van de Duitse agressie was na vier jaar oorlogspropaganda karikaturaal geworden en had zwaar aan invloed ingeboet. De Belgische delegatie werd door haar eigen bondgenoten vaak met ongeduld en zelfs vijandigheid behandeld. Enkele van de Belgische suggesties leken een nogal belachelijke blijk te geven van expansionistische neigingen - met name de voorstellen voor de versterking van de grenzen door uitbreiding en annexatie van delen van Duitsland en Nederland brachten de Belgen in diskrediet - en al snel zagen de *délégués* ook hun redelijke voorstellen neergesabeld.¹⁸ België zou uiteindelijk wel degelijk winnen bij het verdrag. De oostgrens werd verschoven door de aanwinst van de Oostkantons en de kolonie Congo werd uitgebreid met de koninkrijken Ruanda en Urundi als mandaatgebieden.¹⁹ België kreeg ook relatief meer herstelbetalingen dan alle andere landen. Dit geschiedde op aandringen van de Amerikaanse president, Woodrow Wilson, die voor de Belgische eis van herstelbetalingen sympathie had omdat de schending van het land door Duitsland tegen het internationale recht was geweest.²⁰ Door goed getimede druk kreeg België de twee belangrijke eisen van prioriteit en privilege toegewezen. Het zou aldus voorrang krijgen bij de herstelbetalingen en een bepaald deel van de haar verschuldigde betalingen moest worden voldaan vooraleer ook de andere machten herstelbetalingen zouden krijgen.²¹ De eisen werden ingewilligd vanwege de nijpende economische situatie maar bij de onderhandelingen die later zouden worden gevoerd bij de problemen rond de Duitse betalingen

---

¹⁶ H.L. Shepherd, *The Monetary Experience of Belgium, 1914-1936*, pp. 21.

¹⁷ H.L. Shepherd, *The Monetary Experience of Belgium, 1914-1936*, pp. 21.

¹⁸ S. De Schaepdrijver, *De Grootte Oorlog*, pp. 315-6.

¹⁹ S. De Schaepdrijver, *De Grootte Oorlog*, pp. 315; S. Marks, *The Illusion of Peace: International Relations in Europe, 1918-1933*, New York, St. Martin's Press, 1976, p. 5.

²⁰ S. Marks, *The Illusion of Peace: International Relations in Europe, 1918-1933*, p. 14.

²¹ S. Marks, *Innocent Abroad*, pp. 184 en 192.

zouden de Belgische diplomatische overwinningen steeds meer geërodeerd raken. De eerste 350 miljoen dollar die ze in 1921 ontving ging bijna volledig naar het afbetalen van aangegane leningen.²² België zou uiteindelijk in totaal 500 miljoen dollar aan herstelbetalingen ontvangen in de periode 1921-1925.²³ In België zelf werden de verkregen toegevingen niet positief ontvangen. De bevrijde bevolking, de pers en de politiek hadden na de bevrijding de onrealistische veronderstelling aangenomen dat ze alle toegebrachte schade vergoed zou zien door de Duitsers. Dat dit niet het geval was veroorzaakte veel teleurstelling en desillusie.²⁴ De diplomaat Whitlock schreef dat hij het land zelfs in de oorlogsjaren nog nooit zo teneergeslagen en ontmoedigd had gezien.²⁵

Een gevoel van afzondering maakte zich eind 1919 van de Belgen meester. In een poging de strategische situatie van het land te verbeteren trachtte de regering de vorming van een Westers Blok te bewerkstelligen waarin de Belgische territoriale integriteit door Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk gewaarborgd zou worden. De spaak lopende onderhandelingen dreven de Belgen in Franse armen en in september 1920 gingen België en Frankrijk een militair akkoord aan waarbij de Fransen zich in staat zagen hun noordgrens te verdedigen en de Belgen er een bondgenoot bijkregen in het geval van een aanval. België beloofde bij een Duitse inval haar grenzen te verdedigen en Frankrijk beloofde haar onmiddellijk te hulp te snellen.²⁶ In dezelfde periode trad het land ook toe tot de nieuw opgerichte Volkenbond om haar veiligheid extra te waarborgen.²⁷

Na drie jaar werd de samenwerking tussen de drie partijen beëindigd. De grondwetsherziening was tot een goed einde gebracht en de socialisten waren niet meer nodig voor het vormen van een regering. De BWP koos ook zelf voor een "oppositiekuur" om de electorale verliezen na jaren van compromissen sluiten weer goed te maken.²⁸ De katholieke en liberale partijen zetten in coalitie het regeringswerk voort en vormden eind 1921 de regering Theunis-I. Die zou te kampen krijgen met grote problemen in binnen- en buitenland die haar echter pas begin 1925 teveel zouden worden. Met name de Vlaamse kwestie en de buitenlandse politiek van België zouden haar zware hoofdbrekens bezorgen.²⁹ De Vlaamse eisen waren erg

---

²² S. Marks, *Innocent Abroad*, p. 326.

²³ S. Marks, *Innocent Abroad*, p. 201.

²⁴ S. Marks, *Innocent Abroad*, p. 202.

²⁵ S. Marks, *Innocent Abroad*, pp. 198-199.

²⁶ O. De Raeymaker, *België's Internationaal Beleid, 1919-1939*, Leuven, Standaard-Boekhandel, 1945, pp. 116-121.

²⁷ O. De Raeymaker, *België's Internationaal Beleid, 1919-1939*, pp. 96-99.

²⁸ T. Luykx en M. Platel, *Politieke Geschiedenis van België*, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1985, deel I, p. 290.

²⁹ T. Luykx en M. Platel, *Politieke Geschiedenis van België*, deel I, p. 290.

acut geworden nu de Frontpartij de politiek onder druk zette en met name de kwestie van de vernederlandsing van de Gentse universiteit zorgde voor hevige debatten. De socialistische oppositie tegen een Frans-Belgisch militair akkoord zette de regering onder druk van uit de andere zijde van het politieke spectrum.³⁰ Theunis' kabinet zette zich echter aan het onder controle krijgen van de begroting en slaagde er in 1925 in voor het eerst sinds vele jaren een begroting in evenwicht in te dienen.³¹ De snelle depreciatie van de frank, het uitblijven van verwachte belastinginkomsten en de hulp die aan de organisatie die de oorlogspensioenen uitbetaalde verleend moest worden, zouden dit evenwicht uiteindelijk toch dwarsbomen.³²

De herstelbetalingen waren in de tussentijd niet met de regelmaat geleverd waar de Belgen op hadden gehoopt. Voor 1926 had Duitsland slechts 7 van de 19 miljard beloofde franken aan België overgedragen.³³ Nadat Duitsland eind 1922 uitstel vroeg voor de betaling van de laatste som gingen Frankrijk en België samen over tot een bezetting van de Ruhr. Ondanks de confiscaties van Duitse voorraden verergerde deze actie echter de financiële problemen en kostte ze vooral geld: het Franse begrotingstekort vergrootte met 2 miljard franc door de mislukte operatie.³⁴ Dat de Duitse regering de bevolking opriep tot lijdzaam verzet en dat de hele industrie van de Ruhr tot stilstand kwam, hielp bepaald niet om de situatie te verlichten. Om de crisis op te lossen werd op de Conferentie van Londen op 16 augustus 1924 het Dawesplan aanvaard. Hierbij zou België bij prioriteit jaarlijks 400 à 500 miljoen frank toebedeeld krijgen. Dit bedrag was kleiner dan verwacht en zou al gauw volledig opgeslokt worden door de schuldvorderingen van de VS, ondanks een vermindering van 40% op een totaal van 485 miljoen dollar die zij in juli 1925 accepteerde. In het najaar van 1925 werd de bezetting van de Ruhr stopgezet na ondertekening van de Locarnoverdragen.³⁵

Na een tussenperiode van socialisten en christendemocraten in het kabinet Pouillet-Vandervelde werd in het voorjaar van 1926 een nieuwe coalitie van de drie grote partijen opgezet om de acute financiële crisis aan te pakken die het land in haar greep had. De bestrijding van de crisis was de enige taak van de regering en naast een minister van Financiën werd er ook een tijdelijke minister voor de Schatkist aangesteld, de politieke veteraan en financieel expert

---

³⁰ T. Luyckx en M. Platel, *Politieke Geschiedenis van België*, deel I, pp. 319-20.

³¹ A. Van de Voorde, *De Penningmeesters van de Wetstraat: het ministerie van Financiën en al zijn ministers tussen 1831 en 2005. Met biografieën van Jules Malou, Walthère Frère-Orban, Auguste Beernaert, Camille Gutt en Gaston Eyskens*, Tielt, Lannoo, 2005, p. 29.

³² H.L. Shepherd, *The Monetary Experience of Belgium, 1914-1936*, pp. 35.

³³ H.L. Shepherd, *The Monetary Experience of Belgium, 1914-1936*, pp. 32.

³⁴ D. Silverman, *Reconstructing Europe after the Great War*, Londen, Harvard University Press, 1982, p. 111.

³⁵ T. Luyckx en M. Platel, *Politieke Geschiedenis van België*, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1985, deel I, pp. 319-20.

Emile Francqui, wiens taak uitsluitend de monetaire sanering was.³⁶ Na het devalueren van de frank en het opnieuw onder controle krijgen van de crisis hervatte het normale politieke leven zich met al haar gekibbel en sribbelingen. Het duurde dan ook niet lang eer de meer assertieve en ongebonden houding van de socialisten een einde maakte aan de regering. De katholieken en liberalen vormden eind 1927 opnieuw een coalitieregering en de BWP zou tot 1935 in de oppositie blijven.³⁷

Na enkele jaren van economische opbloei werd België tegen 1930 volop getroffen door de wereldwijde recessie die de regering Jaspar ten val zou brengen. De periode na 1930 valt echter buiten het bereik van dit werk en we moeten het relaas hier afbreken.

Door de grote betrokkenheid van katholieke politici in deze zaak is het relevant hier nog even uit te weiden over de ontwikkelingen in de katholieke partij in deze periode. De aanduiding “katholieke partij” wordt hierbij gebruikt als verzamelnaam voor de politieke strekking. De betekenisverschuiving van het woord “partij” van de strekking naar de enge definitie als de politieke organisatie is pas definitief in 1936 opgetreden met de stichting van de Katholieke Vlaamse Volkspartij en de Parti catholique social (let op het gebruik van het woord partij in deze namen).³⁸

Het interbellum was een tijdperk van permanente hervorming voor de politieke organisaties van de partij. Het lange tijdperk van katholieke politieke dominantie tussen 1884 en 1914 was binnen de partij zelf een periode van dominantie door de conservatieve stroming.³⁹ Zij was verenigd in de Federatie van Kringen, een bundeling van door de burgerij gecontroleerde kiesverenigingen, en stond onder leiding van Charles Woeste.⁴⁰ Binnen de katholieke partij was echter een nieuwe stroming opgestaan die gaandeweg aan macht won. Strevend naar de ontvoogding van de volksklassen zochten de christendemocraten naar politieke uitdrukking buiten het kader van de Federatie. Ze eisten een meer evenwichtige politieke vertegenwoordiging van de verschillende sociale geledingen. Ze wonnen aan macht door een reeks organisaties te creëren voor de verschillende vlakken van het politieke leven. In 1890 en 1891 stichtten de katholieke boeren hun Boerenbond en volgden de arbeiders met een eigen Volksbond.⁴¹

---

³⁶ A. Van de Voorde, *De Penningmeesters van de Wetstraat*, pp. 30-32.

³⁷ T. Luyckx en M. Platel, *Politieke Geschiedenis van België*, deel I, pp. 324-6.

³⁸ E. Gerard, *De Katholieke Partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)*. Leuven, Kritak, 1985, pp. 10-11.

³⁹ E. Gerard, *De Katholieke Partij in crisis*, p. 45.

⁴⁰ E. Gerard, *De Katholieke Partij in crisis*, p.46; E. Gerard, *Documenten over de Katholieke Partijorganisatie in België (1920-1922, 1931-1933)*, Leuven, Editions Nauwelaerts, 1981, p. 8.

⁴¹ E. Gerard, *De Katholieke Partij in crisis*, p.45.

De Federatie van Kringen was echter niet van plan macht uit handen te geven. Ze richtte zelf een afdeling Werkmanskringen op om de christendemocraten de pas af te snijden en het monopolie op politieke vertegenwoordiging te behouden. Ondanks bemiddeling door het Vaticaan zouden de spanningen steeds meer oplopen. In 1912 werd de kern van een zelfstandige christelijke arbeidersbeweging opgericht met het Algemeen Christelijk Vakverbond ACV en ontstond er ook een meer uitgesproken middenstandsbeweging. In plaats van een partij in de moderne zin van het woord ontstond er zo een amalgaam van katholieke groeperingen met de rivaliserende Volksbond en Federatie voorop op nationaal vlak. De Federatie zou echter voorlopig de macht behouden.⁴²

De Eerste Wereldoorlog zou de ontwikkelingen een tijd lang op pauze zetten. Nadien zouden de bestaande nationale organisaties – het Algemeen Christelijk Werkersverbond ACW, de Boerenbond, de Landsbond van de Christelijke Middenstand en de Federatie van Kringen – zich bundelen in het Katholiek Verbond van België, beter gekend als de Katholieke Unie. De organisaties erkenden daarbij elkaars politieke zelfstandigheid in specifieke aangelegenheden. De standsorganisatie was geboren.⁴³ Het zou echter nog meer dan een decennium duren eer de organisaties elkaars recht op het monopolie van vertegenwoordiging van de verschillende sociale lagen erkenden.⁴⁴

Tijdens het interbellum bleef de katholieke partij ondanks het verliezen van haar meerderheid de machtigste politieke stroming. Ze zou deelnemen aan alle regeringen, al moest ze daarvoor afwisselen tussen een progressieve en een conservatieve houding. Deze schizofrene houding was het gevolg van het afwisselen van de christendemocratische en conservatieve katholieken in de deelname aan de macht.⁴⁵

De regering Theunis kan in deze ontwikkelingen gekaderd worden als een reactie van de behoudsgezinde krachten op de nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen van het socialisme en flamingantisme. Het was een bundeling der krachten van conservatieve katholieken en liberalen. Ze voerde een uitgesproken conservatieve politiek door geen actie te ondernemen tegen de verlaging van de koopkracht (als gevolg van de depreciatie van de frank) en door recente sociale verwervingen als de achturenwerkdag te proberen afzwakken. De oppositie zou socialisten en christendemocraten samenbrengen en tot de regering Pouillet-Vandervelde leiden die de twee in een kabinet verenigde.⁴⁶

---

⁴² E. Gerard, *De Katholieke Partij in crisis*, p. 49.

⁴³ E. Gerard, *Documenten over de Katholieke Partijorganisatie*, p. 7; C.A. Simon, *Le Parti Catholique Belge 1830-1945*, Brussel, La Renaissance du Livre, 1958, p. 115.

⁴⁴ E. Gerard, *Documenten over de Katholieke Partijorganisatie*, pp. 42-44.

⁴⁵ T. Luyckx en M. Platel, *Politieke Geschiedenis van België*, deel I, pp. 284-5.

⁴⁶ E. Gerard, *De Katholieke Partij in crisis*, pp. 171-5; J. Beaufays, *Les Partis Catholiques en Belgique et aux Pays-Bas 1918-1958*, Brussel, Etablissements Emile Bruylant, p. 40.

Het kabinet Pouillet-Vandervelde zou vervangen worden door het katholiek-liberale kabinet van Henri Jaspar waarin socialisten vervangen werden door christendemocraten.⁴⁷ Deze laatsten hadden aldus een plaats verworven in de machtsdeelname van de Belgische politiek.

In 1936 zou de Katholieke Unie opnieuw omgevormd worden en de naam Katholiek Blok aannemen. Het werd zo een federale structuur waarin de Katholieke Vlaamse Volkspartij en de Parti catholique social verenigd waren.⁴⁸

De Herstelbetalingen

“The Allied and Associated Governments affirm and Germany accepts the responsibility of Germany and her allies for causing all the loss and damage to which the Allied and Associated Governments and their nationals have been subjected as a consequence of the war imposed upon them by the aggression of Germany and her allies.”

Het is maar een klein zinnetje. Een zinnetje met een simpele formulering die een gigantische invloed heeft gehad op de latere perceptie van het Verdrag van Versailles en op de retoriek van latere politici die een wel heel grote stempel hebben gedrukt op de geschiedenis.

Maar zo is het dus begonnen. Het is de inhoud van het korte artikel 231 van het Verdrag van Versailles, het zinnetje waarmee het achtste deel ingezet wordt. De reden van de opname ervan in het verdrag is net om dit deel te kunnen legitimeren.⁴⁹ In Deel VIII van het Verdrag werd bepaald dat Duitsland voor de aangerichte schade van de oorlogsjaren vergoedingen zou betalen aan de getroffen landen en dat ze de gestolen goederen zou teruggeven of vergoeden.

Herstelbetalingen eisen van de verslagene was een gebruikelijke praktijk in de Europese militaire en politieke geschiedenis van voor 1914. Het beruchtste geval van voor het Verdrag van Versailles was de grote som die het Pruisen van Otto von Bismarck na de pijnlijke Franse nederlaag oplegde aan het overwonnen land. De Fransen hadden toen de handen in elkaar geslagen en de burgers hadden in een spontane grote inzameling het bedrag van 5 miljard goudfrank opgehoest.⁵⁰ De herinnering aan deze vernedering was in 1919 nog niet verzwakt en nu de Fransen aan de winnende kant stonden, waren zij niet geneigd inschikkelijk te zijn dan hun vijand een halve eeuw ervoor was geweest. De Fransen waren echter niet de enigen die herstelbetalingen wilden. Het Verenigd Koninkrijk hoopte eveneens op vergoedingen voor de

---

⁴⁷ E. Gerard, *De Katholieke Partij in crisis*, pp. 171-5; J. Beaufays, *Les Partis Catholiques en Belgique et aux Pays-Bas 1918-1958*, Brussel, Etablissements Emile Bruylant, p. 65.

⁴⁸ C.A. Simon, *Le Parti Catholique Belge 1830-1945*, Brussel, La Renaissance du Livre, 1958, p. 116.

⁴⁹ S. Marks, *The Illusion of Peace: International Relations in Europe, 1918-1933*, New York, St. Martin's Press, 1976, p. 14.

⁵⁰ J. Borkin, *The Crime and Punishment of I.G. Farben*, London, André Deutsch, 1978, p. 4.

grote kosten die het land tijdens de oorlog had gemaakt aan middelen en mensen en ze was evenals Frankrijk geneigd zo veel mogelijk te krijgen. Hiervoor probeerde ze alle soorten aangegane kosten die ze maar kon bedenken te hebben gemaakt door te schuiven naar de overwonnen vijand. De partij die echter het meeste op de herstelbetalingen hoopte en er het meest bij te winnen had, was België. Het was ook tegenover België dat de Verenigde Staten veel begrip toonden voor de eis van herstelbetalingen. Van de claims van het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk wilden de Amerikanen, president Wilson op kop, echter niet weten. Hun invloed zou sterk matigend werken op de uiteindelijk gestelde eisen.

De totstandkoming van de regelingen rond de herstelbetalingen is een erg lang en ingewikkeld politiek verhaal dat zich uitstrekt over de hele periode tussen het einde van de Eerste Wereldoorlog en het unilateraal stopzetten van de betalingen door Nazi-Duitsland in 1933. Voor een uitgebreide bespreking ervan verwijzen wij naar het zeer uitgebreide aanbod aan wetenschappelijke literatuur. Wij hernemen dit verhaal niet maar gaan in plaats daarvan kort in op de regelingen van het Verdrag en de geschiedenis van de betalingen.

Deel VIII van het Verdrag legde de regelingen rond de herstelbetalingen vast in veertien artikelen. Het eerste artikel bestond uit de eerder vermelde formulering waarin de verantwoordelijkheid voor de door de Geallieerden de geleden verliezen en schade tijdens de oorlog bij Duitsland en haar bondgenoten gelegd werd. Daarop volgend bepaalde het volgende artikel dan ook dat Duitsland zich ertoe verbond *“dat ze compensatie zal bieden voor alle aangedane schade aan de bevolking van de Geallieerde en Geassocieerde Mogendheden en aan hun eigendom tijdens de periode van de oorlogshandelingen van elk daarvan als Geallieerde of Geassocieerde Mogendheid tegen Duitsland door zulk een agressie ter land, ter zee en vanuit de lucht, en in het algemeen alle schade zoals hiervoor bepaald in Annex I.”*⁵¹ Specifiek tegenover België verbond Duitsland zich ertoe, *“in overeenstemming met Duitslands reeds aangegane beloften van de volledige wederopbouw van België”* naast de compensatie voor de schade ook de door België aangegane oorlogsleningen (dus tot 11 november 1918) over te nemen tegen een retroactieve intrestvoet van vijf procent per jaar. De Duitse overheid zou daarvoor speciale obligaties moeten uitschrijven en overdragen aan de Commissie voor Herstel.⁵²

Om de herstelbetalingen af te handelen en de goede verloop van de overdrachten te verzekeren, bepaalden de volgende artikels dat er een Commissie voor Herstel zou worden opgericht. De opzet, oprichting en organisatie van deze Commissie komt later aan bod.

---

⁵¹ Verdrag van Versailles, Deel VIII, Sectie I, artikel 232.

⁵² Idem.

Om de periode tot de start van de herstelbetalingen in mei 1921 te overbruggen moest Duitsland in de twee jaar tussen de ondertekening van het Verdrag en het begin van de betalingen een hoeveelheid goud, artikelen, schepen, waardepapieren of andere ter waarde van 20 miljard goudmarken betalen waarmee de Geallieerde bezettingskosten en voedsel en grondstoffen gedekt konden worden, en het resterende bedrag zou dan in mindering gebracht worden van de totale te betalen som herstelbetalingen.⁵³

Voor dit onderzoek is met name artikel 236 belangrijk. Dit stelde dat de Duitse economische middelen zoals gespecificeerd in annexen III tot VI overgedragen konden worden als herstelbetalingen, waarbij de waarde van de overgedragen goederen en geleverde diensten in mindering gebracht zou worden van de herstelbetalingen.⁵⁴ De genoemde annexen betroffen respectievelijk handelscheepvaart; fysieke restauratie; steenkool en steenkoolderivaten; en kleurstoffen en chemische producten. Het is dus de laatste annex die hier relevant is.

In Annex VI werden twee soorten overdracht van kleurstoffen en farmaceutische producten vastgesteld. De Commissie voor Herstel mocht een aandeel van maximum 50 procent opeisen van de voorraad van elke soort kleurstoffen of farmaceutica van de voorraden die op de dag van de ondertekening van het Verdrag in Duitsland of in Duitse handen aanwezig waren. Hiervoor werd een prijs betaald die door de Commissie vastgelegd werd op basis van de vooroorlogse netto-exportprijzen en de latere kostenstijgingen. Vanaf de ondertekening tot 1 januari 1925 mocht de Commissie elk half jaar de levering eisen van een hoeveelheid van 25% van de productie van de stof in de voorgaande zes maanden, tegen een prijs die ze vast zou stellen op basis van de vooroorlogse netto-exportprijzen en de latere kostenstijgingen, of tegen de laagste nettoverkoopprijs die voor vergelijkbare kleurstoffen en chemische medicijnen gepraktiseerd was. De Annex verduidelijkte nog dat de uitdrukking “kleurstoffen en chemische geneesmiddelen” alle synthetische kleurstoffen en geneesmiddelen betrof evenals alle intermediaire of andere producten gebruikt in verband met verven. De Duitse overheid werd verplicht de Commissie van alle nodige informatie en andere hulp te voorzien die deze nodig achtte.⁵⁵

---

⁵³ Verdrag van Versailles, Deel VIII, Sectie I, artikel 235.

⁵⁴ Verdrag van Versailles, Deel VIII, Sectie I, artikel 236.

⁵⁵ Verdrag van Versailles, Deel VIII, Annex VI.

“Ce trust allemand”: een korte geschiedenis van IG Farben

*“Der Gelehrte gehört im Kriege wie jedermann seinem Vaterland,
im Frieden gehört er der Menschheit”*

- Fritz Haber

Voor een goed begrip van deze kleurstoffengigant en de betekenis van kleurstoffen in het Interbellum moeten we terugkeren naar de jaren 1850. Midden 19^e eeuw waren kleurstoffen luxegoederen. De fabricatie van kleurstoffen gebeurde op basis van plantaardige, minerale of dierlijke stoffen: insecten, schors, bloemen, bessen, dierenorganen en eieren. De vaak moeilijk verkrijgbare basisstoffen en de omslachtige productieprocessen maakten de stoffen duur en de consumptie ervan een voorrecht van de rijken. Met de Industriële Revolutie werd de textielproductie echter sterk opgedreven en ontstond er grote vraag naar kleurstoffen, die vooralsnog niet kon worden ingewilligd.⁵⁶

De ommekeer begon in de lente van 1856. De chemische wetenschap bevond zich nog in haar vroege stadia maar werd volop ontgonnen in de Europese universiteiten. In één van die universiteiten, het in 1845 opgerichte Royal College for Chemistry te Londen, had de directeur, de Duitse⁵⁷ scheikundige August Wilhelm von Hoffman, het talent van een van zijn jonge studenten opgemerkt. William Henry Perkin kreeg zo de kans om zijn talenten te ontwikkelen als assistent bij de wetenschappelijke projecten van Hofmann. Een van deze projecten was het probleem van het vervaardigen van kinine. Al meer dan twee eeuwen bekend als effectieve behandeling tegen malaria, was deze stof enkel uit de bast van de Zuid-Amerikaanse Kinaboom te puren, en bijgevolg moeilijk verkrijgbaar. Het vinden van een alternatieve manier om kinine te produceren was daarom al decennia een populair vraagstuk. Hofmann dacht op het spoor te zitten toen hij ontdekte dat het industriële residu koolteer, een restproduct bij de fabricage van lichtgas, een erg gelijkaardige molecuulstructuur bezat. Hij legde het probleem voor aan zijn jonge protégé alvorens voor de paasvakantie terug te keren naar Duitsland.

Perkin toog aan het werk maar slaagde niet in het fabriceren van de verlangde stof. Bij een van zijn experimenten met aniline verkreeg hij echter een vast zwart goedje dat paars kleurde toen hij het met water weg trachtte te wassen. Na er een stukje zijde mee te verven

---

⁵⁶ J. Borkin, *The Crime and Punishment of I.G. Farben*, London, André Deutsch, 1978, p. 4; M. Dorner, *Early Dye History And The Introduction of Synthetic Dyes Before The 1870s*, in: <http://www.smith.edu/hsc/silk/papers/dorner.html> >, geraadpleegd op 15.07.2016.

⁵⁷ Duitsland bestond midden 19e eeuw natuurlijk nog niet, maar voor het gemak gebruiken we de benaming Duitser voor de inwoners van de Duitse Bond.

ontdekte hij dat de erg heldere kleur, eigenlijk een samenstelling van twee verfstoffen, niet verbleekte bij het afwassen. Al gauw realiseerde hij zich dat hij een manier had gevonden om een van de zeldzaamste kleurstoffen te produceren, op grootschalige wijze, en tegen erg lage kosten en risico's. Perkin zocht investeerders en richtte een kleine fabriek op. Hij werd al snel overspoeld door bestellingen voor zijn *mauveine*, temeer gezien die kleur naar de laatste Parijse trends sterk in de mode kwam.⁵⁸

De Britse scheikunde legde zich, aangemoedigd door Perkins vinding, toe op de ontwikkeling van andere kleurstoffen. Nog in 1856 creëerde de Engelsman Natanson magenta en drie jaar later vond de Fransman Verguin daar een eenvoudig productieproces voor.⁵⁹ De ontwikkeling van de nieuwe verfstoffenindustrie zou echter vooral buiten Engeland plaatsvinden. Hoewel het bedrijf van Perkin al snel op volle toeren draaide, beschermde zijn Engelse patent hem immers niet tegen internationale nabootsing. Duitse wetenschappers en zakenlieden bezochten Engeland, en de details rond het productieproces, die Perkin bij zijn zoektocht naar investeerders had prijsgegeven, werden al snel in wetenschappelijke vakbladen gepubliceerd en aldus geëxporteerd.⁶⁰

De Duitse scheikunde beroemde zich voor Perkins ontdekking al op haar leidende positie, en streefde er nu naar die niet kwijt te raken. De Duitse universiteiten hadden een sterke expertise opgebouwd in de natuurwetenschappen en gebruikten die om grote aantallen uitstekend opgeleide wetenschappers voort te brengen, aldus een reservoir vormend voor de Duitse industrie, die er dankbaar gebruik van maakte. De door Perkin gestarte race om als eerste procédés uit te vinden voor de synthetische productie van verfstoffen in alle mogelijke tinten, werd door de Duitse wetenschappers enthousiast overgenomen. De bergen steenkoolteer die als restafval achter bleven bij de productie van de staalindustrie van het Ruhrgebied, vormde een aanzienlijke grondstoffenvoorraad en de Duitse chemici waren in staat de noodzakelijke know-how te creëren. Naast de steenkool was ook de aanwezigheid van een netwerk van rivieren in het Ruhrgebied van groot belang, gezien de kleurstoffenproductie erg veel zoet water vereiste, evenals zware grondstoffen, die het best over water getransporteerd konden worden. Binnen enkele decennia werd Duitsland - en met name het Ruhrgebied - tientallen kleurstofproducenten rijker.⁶¹

---

⁵⁸ M. Dorner, *Early Dye History And The Introduction of Synthetic Dyes Before The 1870s*; D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel. IG Farben, de Nazi's en de Holocaust*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2009, pp. 25-6.

⁵⁹ M. Dorner, *Early Dye History And The Introduction of Synthetic Dyes Before The 1870s*.

⁶⁰ J. Borkin, *The Crime and Punishment of I.G. Farben*, p. 4; D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel. IG Farben, de Nazi's en de Holocaust*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2009, p. 27.

⁶¹ R. Sasuly, *IG Farben*, New York, Boni & Gaer, 1947, pp. 22-3.

Door de moordende concurrentie ontsproten én verdwenen bedrijven aan een hoog tempo - Perkins fabriek in Engeland ging na enkele jaren reeds failliet door de Duitse concurrentie - maar enkele ervan slaagden erin een blijvende plaats te verwerven. In Barmen, dichtbij Keulen, opende de maatschappij Friedrich Bayer & Co in 1863 een vestiging. De maanden erop mocht de regio Kalle & Co verwelkomen in Biebrich, Leopold Cassella & Co in Frankfurt am Main, Farbwerke Meister en Lucius & Bruning in Hoechst. In 1865 werd op de oevers van de Rijn in Ludwigshafen een nieuwe vestiging van Friedrich Engelhorn's bedrijf geopend, dat voor deze gelegenheid omgedoopt werd tot *Badische Anilin- und Sodafabrik*, kortweg BASF. Aan de andere kant van het land, ver weg van de wateren van de Rijn, stichtte de zoon van de componist Felix Mendelssohn-Bartholdy, Paul, samen met de uitvinder van een nieuwe kleurstof, Carl Martius, een eigen fabriek op die spoedig grote hoeveelheden Martiusgeel de markt op zou sturen: de *Aktiengesellschaft für Anilinfabrikation*, ofwel Agfa.⁶²

De ontwikkeling van de nieuwe Duitse kleurstoffenindustrie in een context van strenge concurrentie werd gestuwd door de losse Duitse patentregelingen - de wirwar van wetgevingen in de bond van soevereine staatjes zou pas na de eenmaking van Duitsland gestroomlijnd worden en bood in de tussentijd talrijke mogelijkheden tot nabootsing - maar vooral door de uitvinding van nieuwe kleurstoffen. Zo ontwikkelde Agfa zich zoals vermeld op basis van de uitvinding van gele kleurstof, kon BASF na enkele jaren van imitatie in 1868 met azalinerood een superieur alternatief vinden voor het traditioneel gegeerde en erg kostbare meekraprood en bezorgde de jonge Carl Duisberg in 1884 zijn nieuwe werkgever Bayer een synthetische versie van het populaire nieuwe Congorood.⁶³ De hoge graad van innovatie konden de bedrijven verkrijgen door het aantal hoogopgeleide technici dat hen ter beschikking stond. In 1900 stelden de zes grootste kleurstoffenbedrijven samen meer dan zeshonderdvijftig chemici en ingenieurs tewerk.⁶⁴

Met Duisberg werd een nieuw soort wetenschappers geïntroduceerd die niet enkel over de kennis en capaciteiten beschikten om nieuwe producten uit te vinden maar ook over een ijzersterk zakentalent dat hun in staat stelde de door hun innovaties geboden kansen op de markt volop uit te buiten. Duisberg toonde zijn zakentalent door een aanklacht van de oorspronkelijke producenten van de kleurstof wegens een schending van het octrooi op Congorood om te zetten in een overeenkomst met het bedrijf, waarbij beiden de productie van

---

⁶² J. Borkin, *The Crime and Punishment of I.G. Farben*, pp. 4-5; D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 30-31; M. Dorner, *Early Dye History And The Introduction of Synthetic Dyes Before The 1870s*.

⁶³ H.E. Armstrong, "Chemical Industry and Carl Duisberg", in: *Nature*, 135 (1935), 3425, p. 1023; D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 30, 31, 38.

⁶⁴ R. Sasuly, *IG Farben*, New York, Boni & Gaer, 1947, p. 25.

de kleurstof gezamenlijk monopoliseerden. Door dit opnieuw te doen met nog twee andere kleuren hielp hij Bayer haar financiële problemen te overwinnen en werd hij al snel gepromoveerd tot één van de hoogste functies binnen het bedrijf.⁶⁵

In dezelfde periode trachtten Duitse onderzoekers de ideeën van Hoffman over de medische mogelijkheden van koolteerderivaten (cfr. supra) uit te buiten en ontwikkelde de fabriek van Meister, Lucius & Bruning, inmiddels omgedoopt tot Hoechst, een koortsremmer op basis daarvan. Concurrent Kalle & Co bracht twee jaar later een vergelijkbare stof op de markt. Gezien deze stof, acetanilide, algemeen beschikbaar was en dus niet gepatenteerd kon worden, moesten de producenten op zoek naar een andere manier om de productie van hun medicijn te kunnen monopoliseren. Zodoende kwamen ze erop het product onder een *catchy* merknaam te verkopen, Antifebrine, die als handelsmerk beschermd werd. Concurrerende producenten van identieke producten zagen dat hun verkoopcijfers die van Kalle niet konden bijbenen. Apothekers moesten immers de voorschriften van dokters volgen en die schakelden al snel van de wetenschappelijke term acetanilide over op de merknaam Antifebrine, de apothekers aldus de mogelijkheid ontnemend om hun klanten de goedkoopste variant te geven. Deze innovatie lokte een schandaal uit maar het bedrijf had niets illegaal gedaan en de concurrentie, Bayer op kop, nam de werkwijze al snel over, aldus een traditie startend die tot op heden schering en inslag is.⁶⁶

De relatief gemakkelijke overschakeling van productie van kleurstoffen naar die van medicijnen werd door de hele sector gevolgd en leidde tot de ontwikkeling van een reeks medicijnen die de maatschappij vooruithielpen door allerlei kwalen te bestrijden en die erg rendabel waren voor de bedrijven zelf. Toen BASF er begin jaren 1890 in slaagde het decennia lang aanslepende vraagstuk van de productie van de meest gegeerde kleurstof van al, indigo, op te lossen, stond de kleurstoffenindustrie op haar hoogtepunt.⁶⁷ De farmaceutische tak volgde al gauw door de uitvinding van een van de belangrijkste medicijnen uit de geschiedenis. Aan het begin van de eeuw waren de koortswerende eigenschappen van salicine bekend geworden en scheikundigen trachtten sindsdien al jaren een werkbaar geneesmiddel uit de stof te puren. De jonge Felix Hoffman, in dienst van Bayer, greep terug naar de oude literatuur erover en na experimenten met verschillende formules ontwikkelde hij een erg effectief koortswerend medicijn dat tevens als algemene pijnstiller ingenomen kon worden en ook als middel tegen verkoudheid, influenza, en verschillende lokale pijnlijke kwalen gebruikt kon worden. Aspirine

---

⁶⁵ D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 38-9.

⁶⁶ H.E. Armstrong, "Chemical Industry and Carl Duisberg", p. 1023; D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 40-41.

⁶⁷ D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 45-46.

kwam op de markt in 1899 en werd al snel een enorm verkoopsucces.⁶⁸ Hoechst slaagde er in deze periode tevens in een baanbrekend medicijn te ontwikkelen door de ontdekking van Salvarsan, een geneesmiddel tegen syfilis.⁶⁹ Met Novocaïne kon het dan weer een al snel alom door artsen gebruikte pijnstillers creëren.⁷⁰ Verder konden de bedrijven medicijnen ontwikkelen tegen epilepsie, malaria, syfilis en vele andere ziekten, in totaal zo'n 6000 middelen.⁷¹

Ook in andere sectoren slaagden de bedrijven erin te innoveren en producten te ontwikkelen. Agfa begaf zich op het terrein van de ontwikkeling van de fotografie en creëerde een basis voor haar decennialange overheersende aanwezigheid op dat terrein.⁷²

De Duitse chemische industrie stapte de twintigste eeuw in als internationale monopolist van de kleurstoffenproductie en als sterke machtsfactor in de geneesmiddelenproductie. De Duitse kleurstoffen en geneesmiddelen werden doorheen de hele wereld verbruikt en de winsten stroomden allen terug naar de fabrieken in het hart van de jonge staat. 85% van de mondiale kleurstofproductie kwam van de Duitse bedrijven en een stroom uiteenlopende chemische producten werd de wereld in gestuurd.⁷³ Over de periode 1900-1914 volstaat het hier kort twee belangrijke ontwikkelingen toe te lichten.

Bij de terugkomst van een zakenreis naar de Verenigde Staten begon Carl Duisberg onder invloed van voorbeelden als de Rockefellertrust voor het eerst na te denken over een structurele samenwerking tussen de Duitse chemiebedrijven. In een schriftelijke uiteenzetting trachtte hij de bazen van Hoechst, BASF en Agfa te overtuigen van het nut van de samenvoeging van de afdelingen verkoop, inkoop en onderzoek van de verschillende ondernemingen. De concurrentie tussen de chemische bedrijven ging immers gepaard met prijzenoorlogen, lange juridische gevechten rond patenten, omkoping en andere competitieve praktijken. De samenwerking zou hen in één verband bundelen om de concurrentie te verminderen, de markt- en prijsvoorwaarden te controleren, en de export te controleren, met behoud van de autonomie. De bedrijfsleiders kwamen samen in Berlijn om de voorstellen te bespreken maar de directeur van Hoechst saboteerde de onderhandelingen. Hoechst was immers zelf ondertussen aan de fusie met Leopold Cassella & Co in een *Interessengemeinschaft* (belangengemeenschap) aan het werken, waarbij aandelen uitgewisseld werden en er wederzijdse consultatie zou zijn. Als reactie gingen BASF, Agfa en Bayer op hun beurt dan maar over tot de oprichting van een

---

⁶⁸ D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 50-52, 56.

⁶⁹ R. Sasuly, *IG Farben*, New York, Boni & Gaer, 1947, p. 29.

⁷⁰ J. Borkin, *The Crime and Punishment of I.G. Farben*, p. 6.

⁷¹ J. Dubois, *Generals in Grey Suits. The Directors of the International 'I.G. FARBEN' Cartel, their conspiracy and trial at Nuremberg*, Londen, The Bodley Head, 1953, p. 3.

⁷² J. Borkin, *The Crime and Punishment of I.G. Farben*, p. 6.

⁷³ D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, p. 80.

Dreibund in november 1904, een winstdelende alliantie met een gemeenschappelijke beheersraad.⁷⁴ Hoewel er van een fusie helemaal geen sprake was, was de eerste stap richting schaalvergroting gezet.

In deze periode vonden de Duitse bedrijven tevens een oplossing voor een van de grootste problemen van hun tijd. Zoals de Britse scheikundige sir William Crookes op een wetenschappelijke bijeenkomst benadrukte, bestond er een problematisch tekort aan stikstof om de voedselproductie op te drijven. De hoeveelheden mest begonnen ontoereikend te worden, zoals de grootschalige opgraving van menselijke botten om vermalen te worden tot meststof aan het einde van de negentiende eeuw illustreert. Stikstof was in overvloed aanwezig in de lucht, maar de wetenschap was nog niet in staat daar gebruik van te maken. Dit veranderde toen Fritz Haber er met een beurs van BASF in slaagde het stikstof bevattende ammoniak met fosfaten en kaliumcarbonaat te combineren en zo kunstmest te maken. Na een demonstratie van zijn synthese aan de algemeen directeur van BASF en zijn metgezel Carl Bosch, een van de jonge technische specialisten van het bedrijf, sloot het bedrijf een royaltyovereenkomst met Haber en vroeg het een patent aan. De industriële toepassing van het procedé vormde grote obstakels, maar Carl Bosch slaagde erin deze te overwinnen en aldus zijn naam toe te voegen aan wat nu bekend staat als het Haber-Boschprocédé.⁷⁵ Het ontdekken van een manier om kunstmest te creëren door middel van het in de lucht aanwezig zijnde stikstof kan gezien worden als een van de grootste ontdekkingen uit de geschiedenis, de mensheid in staat stellend de voedselvoorraden voor het nageslacht veilig te stellen en het risico op hongersnoden sterk te verminderen.⁷⁶

De Eerste Wereldoorlog bracht het gouden tijdperk van de Duitse chemische industrie tot een einde. Hoewel niet onverwacht, bracht de oorlog de Duitse bedrijven zware schade toe. De Royal Navy, al snel in staat de Duitse ambities ter zee te fnuiken, ging over tot een algemene blokkade van haar vijand. De Duitse industrie werd aldus afgesneden van een aanzienlijk deel van de afzetmarkt en verloor de buitenlandse markten aan de gretig in het vacuüm springende internationale concurrenten. Directe buitenlandse investeringen van de Duitse bedrijven werden geconfisqueerd, ondanks de pogingen tot camouflage van de financiële bezittingen. Zelfs in de lang neutraal gebleven VS waren deze niet veilig. Op Duisbergs initiatief was Bayer in 1903

---

⁷⁴ J. Borkin, *The Crime and Punishment of I.G. Farben*, pp. 5-6; D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 61-62; J. Dubois, *Generals in Grey Suits*, p. 45; Glaser-Schmidt (E.). "Foreign Trade Strategies of I.G. Farben after World War I." In: *Business and Economic History*, Vol. 23 (1994), nr. 1, p. 201.

⁷⁵ J. Borkin, *The Crime and Punishment of I.G. Farben*, pp. 7-9; D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 66-67, 72-74.

⁷⁶ M. Goran, "The Present-Day Significance of Fritz Haber", in: *American Scientist*, Vol. 35 (1947), 3, p. 402.

overgegaan tot de aankoop van het kleine *Hudson River Aniline and Color Works*. De hoge invoertarieven van de VS en de hoge hoeveelheid door smokkelaars in Duitsland aangekochte en in de VS verkochte producten veroorzaakten een groot omzetverlies, wat de Duitsers ertoe aanzette in de VS een productie-eenheid op te zetten om beide problemen te overwinnen⁷⁷ Kort na de oorlogsverklaring van de VS aan Duitsland werd deze vestiging op basis van de *Trading with the Enemy Act* geconfisqueerd.⁷⁸

In Duitsland zelf raakte de chemische industrie nauw verbonden met de oorlogsinspanning. De aanzet daartoe werd gegeven door industrieel Walther Rathenau, die aan de alarmbel trok wegens het tekort aan grondstoffen dat het Duitse leger al snel zou verlammen bij voortzetting van de oorlog. Nitraten, olie, metalen en rubber waren alle uitsluitend in het buitenland te verkrijgen. Met name de wegvallende toevoer van salpeter was rampzalig. Dit was nodig om kaliumnitraat te produceren, dat nodig was voor de productie van buskruit. De Duitse vloot leek even in staat de Britse te overmeesteren en de aanvoer van salpeter uit Chili veilig te stellen maar werd uiteindelijk zelf verslagen. Het ministerie van Oorlog moest overgaan tot maatregelen om het tekort te bestrijden: kunstmest werd gerantsoeneerd, het land werd doorzocht naar voorraden salpeter, er werd een voorraad gekocht van Oostenrijk-Hongarije, en een voorraad van honderdduizend ton in de ruimen van enkele schepen in de bezette Antwerpse haven werd in beslag genomen. Een structurele oplossing was echter cruciaal voor de Duitse capaciteit om de oorlog te kunnen voortzetten. Rathenau werd benoemd tot hoofd van een Bureau voor Oorlogsgrondstoffen en zette Carl Bosch en BASF aan het werk.⁷⁹

De grondstoffencrisis bracht het Duitse leger ertoe nieuwe wapens te introduceren op het slagveld, in een poging de patstelling in Vlaanderen en Noord-Frankrijk te doorbreken. Na door Rathenau benaderd te zijn, nam Fritz Haber het commando op zich van een eigen afdeling op het ministerie van Oorlog en hij begon zodoende onderzoek naar wapens die niet van nitraten afhankelijk waren. Het resultaat was een geelgroene wolk, die de soldaten van de Franse 87^e Territoriale Divisie in de namiddag van 22 april 1915 zagen opstijgen uit de Duitse loopgraven. Een sterke oostenwind blies de wolk naar de Fransen toe, wier posities al snel omgeven waren door de vaalgele terreur. Dit door Haber ontwikkelde chloorgas veroorzaakte verschrikkelijke pijn aan keel, ogen en neus van de soldaten, die bloed begonnen op te hoesten. Het gif deed de longen uitzetten tot vier keer de normale omvang en vulde ze met vloeistof, zoals een Schotse arts bij onderzoek van de lichamen die avond vaststelde. Hij merkte op dat het leek

---

⁷⁷ D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 57-58.

⁷⁸ D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, p. 110.

⁷⁹ J. Borkin, *The Crime and Punishment of I.G. Farben*, pp. 11-12; D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 83, 84, 87.

alsof de mannen verdronken waren.⁸⁰ De Duitse stoottroepen, die met gasmaskers de wolk volgden, ontdekten van leven verstoken loopgraven, de bodem bedekt met de lijken van de slachtoffers van het gas. Vijftienduizend Franse troepen waren gedood of gewond.⁸¹ Het Duitse bevel was compleet verrast door het succes van de aanval en slaagde er niet in de verrassing uit te buiten. De inzet van gifgas zou door de geallieerden overgenomen worden en zou, hoewel zonder beslissend effect op de oorlog, een grote invloed hebben op de beeldvorming. Ook Habers persoonlijke leven ondervond er gevolgen van, toen zijn vrouw Clara, nadat hij haar smeekbeden om het project op te geven had genegeerd en het gas had ingezet, zich van het leven beroofde.⁸² Hij zou echter doorgaan met het project en zou later belast worden met het toezicht over alle chemische oorlogsvoering en bevoorrading.⁸³ De inzet van het gifgas bleek uiteindelijk niet nodig te zijn geweest gezien Carl Bosch negen dagen later kon meedelen dat het hem gelukt was op industriële schaal salpeterzuur te produceren, Duitsland aldus in staat stellend de oorlog voort te zetten.⁸⁴

De oorlog tastte de positie en winstmogelijkheden van de bedrijven aan maar bracht ook nieuwe kansen. Op zoek naar alternatieven voor de weggevallen markten zocht Duisberg toenadering tot de overheid. Al snel werd Bayer overspoeld door overheidsopdrachten, met name bestellingen van textiel- en metaalverf, medicijnen en explosieven. Tevens door deze drijfveer werd het oude voorstel van Duisberg om tot een unie van chemiebedrijven over te gaan van onder het stof gehaald. Bayer en Agfa hadden eerder reeds hun steun verleend aan BASF voor de ontwikkeling van het salpeterzuur en de samenwerking van de Interesses-gemeinschaft rond Hoechst werd steeds groter. Na de gebeurtenissen bij de Somme in 1916 maakten de meeste van de bedrijven zich ernstige zorgen en toonden ze zich bereid tot een losse samenwerking in de nieuwe *Interessengemeinschaft der Deutschen Teerfarbenindustrie (IG)*. De bedrijven behielden grotendeels hun financiële onafhankelijkheid evenals hun eigen commerciële identiteit maar de prijzen, de voorraden, het onderzoek, de juridische afdelingen en de verzekeringen werden gecentraliseerd.⁸⁵

De positie van de leiders van het nieuwe *IG* vergrootte, wat geïllustreerd wordt door een vergadering in september 1916 waarbij Duisberg en de wapenfabrikant Gustav Krupp samenzaten met veldmaarschalk von Hindenburg en generaal Ludendorff, die de leiding over de Duitse oorlogsinspanningen hadden overgenomen na de slag bij de Somme. In een discussie over de schaars beschikbare middelen wezen de industriëlen erop dat de arbeidsreserves van de

---

⁸⁰ Zoals beschreven in D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, p. 92.

⁸¹ J. Borkin, *The Crime and Punishment of I.G. Farben*, pp. 17-18.

⁸² M. Goran, *The Story of Fritz Haber*, Norman, University of Oklahoma Press, 1967, p. 72.

⁸³ M. Goran, "The Present-Day Significance of Fritz Haber", p. 401.

⁸⁴ J. Borkin, *The Crime and Punishment of I.G. Farben*, p. 21; D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 89, 91, 92, 95; J. Dubois, *Generals in Grey Suits*, p. 45; J. Borkin, *The Crime and Punishment of I.G. Farben*, p. 18.

⁸⁵ J. Borkin, *The Crime and Punishment of I.G. Farben*, p. 21.

Duitse industrie gewaarborgd moesten worden, zelfs nu nieuwe lichten soldaten opgeroepen zouden moeten worden voor het front. De gevraagde verhoging van de productie van oorlogsmateriaal zou zelfs een toename van het aantal arbeidskrachten vereisen. Bij een vergadering met de belangrijkste producenten en het ministerie van Oorlog opperde Duisberg daarom het idee van tewerkstelling van de bevolking van de bezette gebieden. “*Opent u toch dat grote mensenreservoir in België*”, had hij gezegd.⁸⁶ Aldus werden in het najaar van 1916 meer dan 66.000 Belgische mannen opgepakt en voor dwangarbeid naar de Duitse fabrieken gedeporteerd en werden honderden Russische krijgsgevangenen tewerkgesteld. Een internationale golf van verontwaardiging en het verzet van de Belgische bevolking hadden echter tot gevolg dat het programma al na een half jaar afgebroken werd.⁸⁷

De Wapenstilstand bracht een periode van grote zorgen voor de Duitse chemiebedrijven. De confiscatie en handelsblokkade hadden zowel hun passiva als hun omzet flink geschaad en ze waren de afgelopen jaren sterk afhankelijk geworden van de overheidsaankopen die nu quasi volledig wegvielen. De industrie in Groot-Brittannië, Frankrijk en de VS hadden tijd gehad voor een inhaalbeweging. En dan moest de vergelding van de geallieerden op Duitsland nog komen. De vrij plotse ineenstorting van het leger maakte dat de Rijnlandse bedrijven weinig tijd hadden om zich voor te bereiden op de bezetting. Enkele tonnen producten werden naar het oosten getransporteerd en vele schriftelijke plannen en ontwerpen werden vernietigd maar voor evacuatie van de machinerie was er geen tijd. En dus bleven de bedrijfsleiders ter plaatse de komst van de geallieerde troepen afwachten om hun ondernemingen zoveel mogelijk te beschermen tegen plunderingen en vernielingen; Duisberg werd in zijn villa naast de fabrieken van Bayer onder huisarrest geplaatst en de bestuursleden van BASF wachtten de geallieerden buiten de gebouwen op om hen te verwelkomen. Maar het had weinig effect: de soldaten werden gevolgd door militaire chemische specialisten, die de bedrijven binnenstebuiten keerden in een jacht op informatie over de productie van alle mogelijke stoffen.⁸⁸

Het Verdrag van Versailles leek al snel op een ramp uit te draaien voor de Duitse chemiebedrijven. Carl Bosch kon als een van de Duitse afgezanten zelf ervaren hoe het Duitse gezantschap compleet genegeerd werd door de andere partijen – de diplomaten werden na aankomst enkele dagen in een met hekken en prikkeldraad omgeven domein opgesloten. Na enkele dagen kregen ze een ontwerptekst met onder meer de eisen van schuldbekentenis, afstand van grondgebied, ontbinding van het grootste deel van het leger en het ophoesten van

---

⁸⁶ S. De Schaepdrijver, *De Grootte Oorlog*, p. 239.

⁸⁷ J. Borkin, *The Crime and Punishment of I.G. Farben*, p. 23-24; D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 100-102; S. De Schaepdrijver, *De Grootte Oorlog*, pp. 239-247.

⁸⁸ D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 117-9.

herstelbetalingen. Voor de bedrijven van de *IG* zou een dergelijk akkoord een zware slag betekenen: de geconfisqueerde bezittingen zouden niet teruggegeven worden en er was sprake van sluiting en ontmanteling van alle bedrijfsvestigingen die betrokken waren geweest 'bij de productie, opslag of ontwikkeling van wapens, munitie of andere oorlogsmaterialen', waaronder ook de producenten van gifgas en nitraten. Er werd tevens geëist dat Duitsland de helft van zijn voorraden kleurstoffen, geneesmiddelen en overige chemische producten aan de geallieerden zou geven en dat de geallieerden tot de jaarwisseling van 1924-1925 tevens een kwart van de productie voor de laagst gehanteerde marktprijs zou kunnen kopen. De Duitse regering aanvaardde de tekst maar Carl Bosch nam het heft in eigen handen. Tijdens een geheime ontmoeting – Bosch moest uit zijn afgezette verblijfplaats ontsnappen door over de muur te klimmen - met de verantwoordelijke van de door Frankrijk geconfisqueerde Duitse chemische vestigingen maakte hij een drastisch voorstel over aan de Franse regering. Als de Fransen de eis van de vernietiging van de fabrieken zouden laten vallen, zouden de Duitsers hun het geheim van het Haber-Boschproces verklappen. De Fransen gingen akkoord onder de bijkomende voorwaarden dat BASF fabrieken in Frankrijk zou bouwen en daar wetenschappers in het proces zou opleiden maar ze gaf de Duitsers wel een aandeel van 50% in de in 1914 geconfisqueerde fabrieken. Het was een erg verregaande actie van Bosch maar hij had de Duitse fabrieken van de ondergang gered (wat voor de Duitse bevolking tevens van groot belang was, gezien het vitale belang van kunstmest voor de voedselproductie).⁸⁹

De eerste jaren van het Interbellum waren een zware periode voor de *IG*. Met name 1921 was een slecht jaar. In het politiek onrustige klimaat van staatsgrepen en stakingen riep de *Vereinigte Kommunistische Partei Deutschlands* de arbeiders in maart 1921 op tot opstand, en werd de BASF-fabriek in Leuna door bewapende arbeiders ingenomen. Na gevechten met de politie, waarbij eenendertig mensen het leven lieten, liet BASF iedereen ontslaan maar nam vervolgens de meeste werknemers weer aan.⁹⁰ Ongeveer in dezelfde periode ontstond er een schandaal rond wetenschappers van Bayer die door de Amerikaanse producent DuPont waren omgekocht en met gestolen blauwdrukken en formules onderweg naar de VS in Nederland opgepakt werden. Uiteindelijk geraakten de chemici toch op hun bestemming, waar ze voor DuPont aan de slag gingen. Ook Britse bedrijven slaagden erin twee voormalige wetenschappers van *IG* aan te werven en een poging van Italiaanse bedrijven om chemici van Cassella af te snoepen, kon maar bij toeval verijdeld worden.⁹¹

---

⁸⁹ D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 127-131.

⁹⁰ Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, p. 123.

⁹¹ J. Borkin, *The Crime and Punishment*, pp. 39-40; D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 139-41.

De storm rond de 'gestolen' wetenschappers was nog niet gaan liggen of in Oppau aan de Rijn gebeurde een van de grootste bedrijfsrampen uit de geschiedenis. In de daar gelegen fabriek van BASF, Carl Boschs geesteskind bij uitstek, gebeurde een ongeluk met chemische stoffen in een opslagsilo voor ammoniumsulfaatsalpeter. De daardoor veroorzaakte explosie sloeg de fabriek en het aanpalende dorp Oppau quasi volledig tegen de grond, samen met iedereen die daar aanwezig was. Zeshonderd mensen lieten het leven, tweeduizend anderen waren in meer of mindere mate gewond. De explosie, die een krater van twintig meter diepte en honderd meter diameter veroorzaakte, werd tot in München en Parijs gevoeld.⁹²

Om BASF te helpen de schade van 600 miljard mark aan materiële waarde te overleven, stapten de bedrijven van de *IG* gezamenlijk naar de beurs met een claimmissie. Tezamen met het gezamenlijke verzekeringsfonds slaagden ze er zo in een aanzienlijk deel van de last van de schouders van het bedrijf te halen. Daarbovenop zouden ze later een groot aantal werknemers aan BASF uitlenen om de fabriek en de omliggende gemeenten herop te bouwen. De wederopbouw zou een zeldzame krachttoer worden, met tienduizend uitgeleende arbeidskrachten, die Oppau binnen de drie maanden herstelden.⁹³

De volgende klap voor *IG* kwam toen Duitsland eind 1922 tweemaal uitstel moest vragen voor de herstelbetalingen en een Frans-Belgische troepenmacht als reactie daarop het Ruhrgebied innam. Gevolg gevend aan de oproep van de Duitse regering tot lijdzaam verzet, legden de managers van de fabrieken langs de Rijn hun ondernemingen stil. Als reactie daarop werden de fabrieken bezet en de voorraden afgevoerd. Carl Bosch liet de installaties van het Haber-Boschproces in de fabriek van Oppau naar het niet bezette Leuna brengen en vluchtte met de raad van bestuur van BASF naar Heidelberg. Bij verstek werd hij, evenals zijn financieel directeur, veroordeeld tot acht jaar opsluiting en een boete van 150 miljoen mark.⁹⁴

In de tussentijd was West-Europa vergleden in een wedloop van protectionistische maatregelen. In Frankrijk was dit met name heel erg uitgesproken door de figuur van Pierre d'Autremont, een vroege corporatist die ernaar streefde dat Frankrijk als een verenigde natie de concurrentie het hoofd boodt, waarbij het land gebruik moest maken van kartelvorming en protectionisme.⁹⁵

---

⁹² J. Borkin, *The Crime and Punishment*, p. 36; D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 140-142.

⁹³ D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 123, 140-144; J. Borkin, *The Crime and Punishment*, p. 6.

⁹⁴ D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 146-7.

⁹⁵ D. Silverman, *Reconstructing Europe after the Great War*, Londen, Harvard University Press, 1982, pp. 237-8.

Ondanks de moeilijke start kenden de bedrijven van de *Interessengemeinschaft* een heropleving. Een van de redenen was dat merkproducten van de Duitse bedrijven nog veel van hun prestige behouden hadden en hen een competitief voordeel boden.⁹⁶ Zo kon Bayer de productie van aspirine hervatten. Hoewel het product nu niet enkel meer door Bayer gefabriceerd werd, steeg de vraag als gevolg van de Spaanse Griep, waartegen het zowat het enige ietwat effectieve middel was, zo snel dat Bayer haar productie moest verdubbelen.⁹⁷ Daarbij kwamen de herstelbetalingen. Dat de bedrijven een kwart van hun productie naar de Geallieerden zagen gaan als herstelbetalingen, was een ongewenste evolutie geweest maar het leverde wel iets op en stelde de hen er uiteindelijk toe in staat de productie op te drijven en de buitenlandse markt te overspoelen met goedkope producten. De Franse en Britse bedrijven kregen aldus te maken met versterkte Duitse concurrentie die hen heel wat afzetmogelijkheden afsnoepde, terwijl de Duitse bedrijven zich gemakkelijker terug konden herstellen.⁹⁸ De concurrentiepositie van de Duitsers werd versterkt door de waardedaling van de mark. Die maakte hun producten goedkoper en dus aantrekkelijker voor consumenten in andere landen, wat tot winststijgingen leidde. De hyperinflatie, die zoveel schade toebracht aan de Duitse economie, stond de bedrijven dan weer toe hun enorme leningen die tijdens de oorlog aangegaan waren voor fabrieksuitbreidingen, voor een appel en een ei af te betalen.⁹⁹

Dit nam echter niet weg dat het voor de bedrijven een zware periode was die het voor de leiders van *IG* pijnlijk duidelijk maakte dat hun geplaagde bedrijven nood hadden aan een structurele oplossing voor de toegenomen concurrentie. Hoewel de ondernemingen zich in zekere mate hadden kunnen herstellen, moest er immers ook ruimte zijn voor onderzoek en innovatie. Op aanstichting van Carl Bosch werden de gesprekken over de toekomst van *IG* begin 1924 heropend in de villa van Duisberg. Ironisch genoeg waren de rollen omgekeerd nu Duisberg weigerachtig stond tegenover een fusie. Na hevige discussies konden de argumenten van Bosch, met name dat een sterk *IG* het nodige kapitaal zou kunnen aantrekken, dat er sterke efficiëntiewinsten zouden zijn en dat de invloed van de ondernemingen op prijzen sterk vergroot zou worden, de meeste anderen te overtuigen. Na een lange periode van onderhandelingen werd een akkoord getekend op 2 december 1925. Op Cassella en Kalle na werd de Duitse chemische sector in één bedrijf ondergebracht met één hoofdkwartier en twee raden van bestuur.¹⁰⁰

---

⁹⁶ E. Glaser-Schmidt, "Foreign Trade Strategies of I.G. Farben after World War I", p. 201.

⁹⁷ D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 120-1.

⁹⁸ D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, p. 129.

⁹⁹ D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, p. 151.

¹⁰⁰ D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel*, pp. 151-6; R. Sasuly, *IG Farben*, New York, Boni & Gaer, 1947, p. 22.

De opzet van dit onderzoek gebiedt ons hier het verhaal af te breken om de herstelbetalingenzaak onder de loep te nemen, maar het verhaal van *IG* liep in 1930 nog lang niet op zijn einde. Nog twee decennia zou het bedrijf een grote rol spelen op de internationale markt en in de Duitse politiek. Tijdens de jaren 1930 en 1940 raakte het bedrijf sterk verwickeld met de nationaalsocialistische regering, die volgens een naoorlogs rapport van de Amerikaanse bezetter niet in staat geweest zou zijn de oorlog in 1939 te starten “zonder *IG*'s immense productiefaciliteiten, haar verreikende onderzoek, gevarieerde technische ervaring en algemene concentratie van economische macht”.¹⁰¹ Na zwaar verwickeld te raken in de misdaden van de nazi's (met als meest frappante misdaden van *IG* de uitbating van een fabriek naast het kampencomplex Auschwitz, waar joodse gevangenen als slaven tewerkgesteld werden tot ze erbij neervielen en de productie van het Zyklon B, waarmee zoveel levens werden beëindigd in de gaskamers doorheen Centraal-Europa) werd *IG Farbenindustrie Aktiengesellschaft* in 1951 ontbonden in de oorspronkelijke bedrijven, nadat haar leiders op de Nuerenbergprocessen veroordeeld werden. Nadien zouden de bedrijven in een of andere vorm blijven voortbestaan en een voorname rol behouden tot op heden.

---

¹⁰¹ U.S. Group Control Council, Finance Division, Duitsland, *Report on Investigation of I.G. Farbenindustrie*, 12 september 1945, zoals geciteerd in J. Borkin, *The Crime and Punishment of I.G. Farben*, p. 2.

Hoofdstuk 2: Een inleiding tot fraude

Falsa fides in me semper est

- opschrift op een kapiteel in
het Dogepaleis van Venetië

Vooraleer we overgaan tot het onderzoek naar de kleurstoffenzaak, dienen we enige achtergrond te geven over het wetenschappelijke onderzoek naar corruptie en fraude, en ons onderzoek daarin te kaderen. Het hanteren van termen als fraude en corruptie kan verwarrend zijn, gezien de vele en vaak overlappende definities ervan die bestaan. Met name fraude en corruptie zijn twee termen die vaak door elkaar of als synoniemen voor elkaar gebruikt worden. Eerst zullen we daarom ingaan op de definiëring van corruptie en fraude binnen de overheidsadministratie, en alle vormen daarvan die in dit onderzoek aan bod kunnen komen. Vervolgens zullen we een korte inleiding geven tot de bevindingen die eerdere studies van gevallen van fraude ons bieden, opdat we deze informatie later kunnen toetsen aan de eigen bevindingen. We beëindigen dit hoofdstuk met een korte notitie over fraude in de Belgische geschiedenis, opdat we ons onderzoek ook in de maatschappelijke evolutie kunnen kaderen.

Definiëring

Het probleem van de definiëring van corruptie is eigen aan de wetenschappelijke literatuur over het fenomeen, want zoals Bull en Newell stellen: *“what it is that separates the political donation made by a Company to a party in the hope that it will result in business-friendly legislation, from the payment made for help in obtaining a licence to which one is not entitled, is not immediately obvious.”*¹⁰²

Hugo Vandenberghe definieert fraude als “een verzamelnaam voor zeer uiteenlopende vormen van (vermogens)criminaliteit op financieel, economisch en sociaal gebied. (...) De essentie van fraude bestaat er evenwel in dat mensen zich geld of vermogensmiddelen toeëigenen (sic) waar ze geen recht op hebben en daardoor de rechten van anderen

---

¹⁰² M.J. Bull en J.L. Newell (eds.), *Corruption in Contemporary Politics*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003, p. 2.

aantasten.”¹⁰³ Deze invulling is heel ruim, en laat vrij veel ruimte over voor dubbelzinnigheden en overlapping met andere gelijkaardige misdrijven.

Het mag duidelijk zijn dat we een heel vaag omrand fenomeen behandelen, waarvan er verschillende definities mogelijk zijn op basis van verschillende interpretaties. Bull en Newell identificeren drie manieren waarop de definiëring van corruptie doorgaans gebeurt.

Ten eerste kan corruptie benaderd worden als gebonden aan daden die op een of andere manier het openbare belang geweld aandoen of het gemene goed aantasten. Het grote probleem is hier echter dat de bepaling van wat corruptie is nog steeds niet objectief vast staat gezien ze afhankelijk is van de waarden van de onderzoeker in kwestie.

Daarom bepalen sommige onderzoekers het fenomeen aan de hand van de normen van de maatschappij waar de onderzochte zaak plaats vindt. Deze werkwijze biedt verschillende mogelijkheden, maar allen kampen ze met hetzelfde probleem: normen en waarden variëren tussen maatschappijen onderling, en voor wat op één plek als corruptie geldt, hoeft dat elders niet het geval te zijn.

Een derde mogelijkheid ontwapent deze problemen voor een groot deel: politieke corruptie kan behandeld worden als de schending van een contract door een agent die, tegen de belangen of voorkeuren van de staat of de bevolking, ten voordele van een derde partij handelt van wie hij een beloning ontvangt. Op deze manier wordt internationale vergelijking mogelijk gemaakt, evenals het onderscheiden van corruptie van soortgelijke ingrijpen, zoals fraude of verduistering. Het normenkader wordt dan wel weer grotendeels gerelativeerd of losgelaten.¹⁰⁴

Hoewel de nadelen van de werkwijze hierboven vernoemd werden, hanteren wij in dit werk de tweede methode. We zullen de definities van het Belgische Strafwetboek overnemen. Door deze keuze offeren we de mogelijkheden tot internationale vergelijking in zekere mate op. Gezien de focus hier echter op de Belgische staat ligt, lijken de voordelen de nadelen te overtreffen. Het wordt immers mogelijk een eenvoudig definitiekader te hanteren waarin de verschillende vormen van corruptiegerelateerde misdrijven allen gedefinieerd worden, dat in België algemeen aanvaard wordt en dat ook het kader vormde waarin de discussies over de kleurstoffenzaak en de veroordeling van André Frick zich plaats vonden.

---

¹⁰³ H. Vandenbergh, “Fraude: wie doet het, waarom, en wie wordt er beter van?” in: *Studedag De Revisor en de Financiële Criminaliteit: “Fraude, witwassen en corruptie”*, Brussel, Instituut der Bedrijfrevisoren, 1998, p. 2.

¹⁰⁴ M.J. Bull en J.L. Newell (eds.), *Corruption in Contemporary Politics*, p. 2.

Het Belgisch strafwetboek definieert drie vormen van corruptie in de overheidsadministratie zoals ze voor ons relevant is.¹⁰⁵

Openbare omkoping ofte “omkoping van personen die een openbaar ambt uitoefenen” wordt in twee soorten opgesplitst.

Ten eerste de passieve omkoping, zijnde: “het feit dat een persoon die een openbaar ambt uitoefent¹⁰⁶, rechtstreeks of door tussenpersonen, voor zichzelf of voor een derde, een aanbod, een belofte of een voordeel van welke aard dan ook vraagt of aanneemt om een van de in artikel 247 vermelde gedragingen aan te nemen.” Deze gedragingen zijn: een onrechtmatige handeling verrichten of nalaten te verrichten bij de uitoefening van zijn ambt, of hiertoe van zijn invloed gebruik te maken, enz.¹⁰⁷

Ten tweede wordt actieve omkoping gedefinieerd: “het rechtstreeks of door tussenpersonen voorstellen aan een persoon die een openbaar ambt uitoefent, van een aanbod, een belofte of een voordeel van welke aard dan ook voor zichzelf of voor een derde om een van de in artikel 247 bedoelde gedragingen aan te nemen.”¹⁰⁸

Belangrijk hierbij is dat het corruptiemisdrijf bestaat van zodra het voorstel of de vraag geformuleerd wordt.¹⁰⁹

In openbare omkoping onderscheidt de Belgische gerechtelijke politie twee niveaus. *Street-level corruption* is de omkoping die door de gewone burger gepleegd wordt bij contacten met het bestuur. *Top-level corruption* hanteert ze voor omkoping “binnen de hogere economische sferen van de maatschappij en waarvoor vaak mechanismen en tal van complexe financiële verrichtingen moeten worden aangewend om de ondoorgrondelijkheid ervan te verzekeren.”¹¹⁰

Ten derde worden nog enkele andere vormen van corruptie vastgelegd in het Strafwetboek.

---

¹⁰⁵ J.-M. Yante, “La corruption dans l’administration belge aux XIXe et XXe siècles”, in: S. Tiihonen (ed.), *The History of Corruption in Central Government*, Brussel, International Institute of Administrative Sciences, 2003, pp. 65-66.

Verwijzend naar strafwetboek

¹⁰⁶ Met een persoon die een openbaar ambt uitoefent in de zin van dit artikel wordt door artikel 246 § 3 elke persoon gelijkgesteld die zich kandidaat heeft gesteld voor een dergelijk ambt, die doet geloven een dergelijk ambt te zullen uitoefenen of die, door gebruik te maken van valse hoedanigheden, doet geloven een dergelijk ambt uit te oefenen.

¹⁰⁷ Belgisch Strafwetboek, artikel 246 § 1.

¹⁰⁸ Belgisch Strafwetboek, artikel 246 § 2.

¹⁰⁹ CBCD, *Centrale Dienst voor de Bestrijding van Corruptie*, in: <<http://www.politie.be/fed/nl/over-ons/centrale-directies/centrale-dienst-voor-de-bestrijding-van-corruptie-cdbc>>, geraadpleegd op 24.07.2016.

¹¹⁰ CBCD, *Centrale Dienst voor de Bestrijding van Corruptie*, in: <<http://www.politie.be/fed/nl/over-ons/centrale-directies/centrale-dienst-voor-de-bestrijding-van-corruptie-cdbc>>, geraadpleegd op 24.07.2016.

Verduistering wordt gedefinieerd als “iedere persoon die een openbaar ambt uitoefent, die openbare of private gelden, geldswaardige papieren, stukken, effecten, akten, roerende zaken verduistert, welke hij uit kracht of uit hoofde van zijn ambt onder zich heeft.”¹¹¹

Knevelarij wordt omschreven als “door bevel te geven om rechten, taksen, belastingen, gelden, inkomsten of interesten, lonen of wedden te innen, of door die te vorderen of te ontvangen, wetende dat zij niet verschuldigd zijn of het verschuldigde te boven gaan.”¹¹²

Belangenneming is vastgelegd als “iedere persoon die een openbaar ambt uitoefent, die, hetzij rechtstreeks, hetzij door tussenpersonen of door schijnhandelingen, enig belang, welk het ook zij, neemt of aanvaardt in de verrichtingen, aanbestedingen, aannemingen of werken in regie waarover hij ten tijde van de handeling geheel of ten dele het beheer of het toezicht had, of die, belast met de ordonnanciering van de betaling of de vereffening van een zaak, daarin enig belang neemt. [...] De voorafgaande bepaling is niet toepasselijk op hem die in de gegeven omstandigheden zijn private belangen door zijn betrekking niet kon bevorderen en openlijk heeft gehandeld.”¹¹³

Fraude bij overheidsopdrachten omvat misdrijven of onregelmatigheden gepleegd bij de opstelling, toekenning of uitvoering van met de overheid gesloten contracten voor de aanneming van werken, leveringen en diensten. Dergelijke fraude bestaat met name uit het opstellen en gebruiken van valse documenten, de verstoring van de vrije mededinging, verduisteringen, fraude met de gebruikte kwaliteit of hoeveelheid, enz.¹¹⁴

Dient gezegd te worden dat deze definiëring afwijkt van degene die gebruikt werd door de rechter die André Frick bestrafte. Het strafwetboek werd in de jaren 1990 immers aangepast. De hoofdlijnen en zelfs het grootste deel van de tekst blijven echter hetzelfde, en wij zullen de definities van het huidige strafwetboek gebruiken in onze besprekingen.

Fraude in wetenschappelijk onderzoek

Gezien de beknopte omvang en opzet van dit werk is het absoluut niet de bedoeling een alomvattend overzicht te geven van de literatuur over corruptie of fraude. Hiervoor kunnen we verwijzen naar het gebruikte werk van Bull en Newell, dat een mooie inleiding geeft tot de studie van corruptie in de Europese Unie, evenals heel wat literatuurtips. We zullen echter wel

---

¹¹¹ Belgisch Strafwetboek, artikel 240.

¹¹² Belgisch Strafwetboek, artikel 243.

¹¹³ Belgisch Strafwetboek, artikel 245.

¹¹⁴ CBCD, *Centrale Dienst voor de Bestrijding van Corruptie*, in: <<http://www.politie.be/fed/nl/over-ons/centrale-directies/centrale-dienst-voor-de-bestrijding-van-corruptie-cdbc>>, geraadpleegd op 24.07.2016.

op basis van een beperkte en inleidende doorname van de literatuur enkele valkuilen en kenmerken van de studie van corruptie aanreiken.

De meting van corruptie is inherent problematisch. Het feit dat het fenomeen meestal illegaal is, zorgt ervoor dat de activiteiten errond meestal verborgen zijn en dus moeilijk bestudeerd of gemeten kunnen worden. De methode van de jaarlijkse Corruption Perceptions Index van de niet-gouvernementele organisatie *Transparency International* biedt ons een alternatief. Deze index peilt niet naar de frequentie van het voorkomen van corruptie maar naar de mate waarin de bevolking denkt dat de politici en publieke instellingen corrupt zijn. De vele minpunten van deze werkwijze zijn duidelijk. Het doel van de index is dan ook sensibiliseren eerder dan betrouwbare corruptiecijfers publiceren.¹¹⁵

Over het profiel van de daders kunnen we op basis van eerder onderzoek reeds enkele algemene bevindingen weergeven.

Het merendeel van de gekende delinquenten zijn mannen. De verklaring hiervoor is niet eenduidig. Het is mogelijk dat mannen in hogere mate vatbaar zijn voor het plegen van fraude maar het is evenzeer mogelijk dat deze overmacht slechts de grotere aanwezigheid weerspiegelt van mannen op functies die door hun hoge profiel in grotere mate vatbaar zijn voor fraude.

Over de geringe aantallen allochtone delinquenten kunnen exact dezelfde reserves gemaakt worden. Ook de grotere aanwezigheid van hoog opgeleide mensen is significant, zij het dat ze aan dezelfde opmerking onderhevig is. Wel opvallend is dat de gemiddelde leeftijd van fraudeurs erg laag ligt. Verklaringen van grotere aanwezigheid van jonge mensen op hoge posities zijn duidelijk niet aan de orde. We kunnen ook nog een hoge recidivegraad vermelden.¹¹⁶

De literatuur wijst er echter op dat niet enkel het persoonlijke profiel van de delinquenten relevant is maar ook de omringende factoren. Hugo Vandenberghe noemt er zes. Ten eerste is de economische sector van belang. Bepaalde sectoren zijn vatbaarder. Een oorzaak hiervan kunnen kan het veelvuldige gebruik zijn van contant geld dat controle moeilijk maakt (cf. de horeca). Naarmate fraude in een sector meer en meer gangbaar wordt, kan het gebeuren dat de rest van de sector zich genoodzaakt ziet ertoe over te gaan om toegenomen concurrentie het hoofd te kunnen bieden. De andere vijf factoren zijn de functie die de persoon in kwestie uitoefent binnen de organisatie, de aard van het bedrijf, de bestaande interne controle, de aard

---

¹¹⁵ M.J. Bull en J.L. Newell (eds.), *Corruption in Contemporary Politics*, p. 4.

¹¹⁶ H. Vandenberghe, "Fraude: wie doet het, waarom, en wie wordt er beter van?" in: *Studiedag De Revisor en de Financiële Criminaliteit: "Fraude, witwassen en corruptie"*, Brussel, Instituut der Bedrijfrevisoren, 1998, pp. 5-6.

van de wetgeving (rigide wetgeving geeft sneller aanleiding tot fraude) en de mate waarin de fraude laagdrempelig en potentieel lucratief zijn.¹¹⁷

In navolging van Vandenberghe definiëren we twee soorten fraudeurs. Gelegenheidsfraudeurs zijn mensen die door toevallige omstandigheden aangezet werden tot het plegen van hun daden. Ze handelen vrijwel steeds alleen en hebben (onder andere daardoor) een minder grote impact op het economisch en maatschappelijk leven. Voor bedrijven en overheidsorganen is het eenvoudiger zich hiertegen te beschermen. Van een andere orde zijn professionele of georganiseerde fraudeurs. De fraude die zij plegen is doordacht gepland en doelbewust. Professionele fraudeurs maken gebruik van een scala aan manieren om zo efficiënt en zo “veilig” mogelijk te frauderen. Hiervoor handelen ze vaak in groepsverband. Hun acties hebben een grotere impact, vallen moeilijker te verhinderen en gaan vaak gepaard met andere misdrijven, zoals vormen van geweld.¹¹⁸

Étienne Kirschen verdeelde de corruptiezaken in de Belgische openbare sector onder in drie clusters, naargelang de gelegenheid waarbij ze plaats vonden. Deze gelegenheden zijn: wanneer de publieke sector overgaat tot aankopen, wanneer de dader bepaalde belastingen of taxen wilt omzeilen, en wanneer een publieke ambtenaar een autorisatie moet verlenen of weigeren. Daarbij vermeldt dat de gecorrumpeerde ambtenaar daar meestal iets voor terug krijgt, een beloning die doorgaans bestaat uit een geldsom maar soms de vorm kan aannemen van een promotie of de belofte van een toekomstige periode van tewerkstelling.¹¹⁹

Tot slot nog een noot over de motieven van plegers van fraude. We kunnen er vier opsommen: economische motieven, het berokkenen van schade (slechts zelden van toepassing), het behalen van een moreel voordeel, en het verschaffen van een voordeel aan derden.¹²⁰

---

¹¹⁷ H. Vandenberghe, “Fraude: wie doet het, waarom, en wie wordt er beter van?” in: *Studiedag De Revisor en de Financiële Criminaliteit: “Fraude, witwassen en corruptie”*, Brussel, Instituut der Bedrijfrevisoren, 1998, pp. 7-9.

¹¹⁸ H. Vandenberghe, “Fraude: wie doet het, waarom, en wie wordt er beter van?” in: *Studiedag De Revisor en de Financiële Criminaliteit: “Fraude, witwassen en corruptie”*, Brussel, Instituut der Bedrijfrevisoren, 1998, p. 4.

¹¹⁹ E.S. Kirschen, “La Corruption”, in: *Académie Royale de Belgique. Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques*, 5e serie, 61, 1975, p. 335.

¹²⁰ H. Vandenberghe, “Fraude: wie doet het, waarom, en wie wordt er beter van?” in: *Studiedag De Revisor en de Financiële Criminaliteit: “Fraude, witwassen en corruptie”*, Brussel, Instituut der Bedrijfrevisoren, 1998, p. 6.

Fraude in België

In de jaren 1990 scoorde België erg hoog op gebied van corruptie. Een reeks corruptieschandalen en crisissen ondermijnde toen het vertrouwen van de Belgische bevolking in haar politieke instituties. In de corruptie-index van Transparency International, waarin de perceptie van de corruptie in landen gemeten werd, moest België binnen de EU in 1997 slechts Italië laten voorgaan.¹²¹ Het contrast met de toon van de parlementaire handelingen van 10 februari 1931 is groot. Zoals baron Houtart, minister van Financiën zei:

*“Il est évident que, dans un corps de fonctionnaires qui compte des milliers et des dizaines de milliers de membres, l’unanimité ne peut jamais être exempte de reproche. Mais, à part-cela, l’administration belge peut soutenir la comparaison avec l’administration de n’importe quel autre pays et à son avantage.”*¹²²

Laat ons daarom even kijken naar de historische evolutie van fraude in België. Het onderzoek van corruptie in Belgische politiek stelt verschillende problemen. Er zijn al een aantal boeken gepubliceerd rond fraudezaken maar het aantal zaken waarvoor sterke bewijzen bestaan is klein.¹²³

Het meten van fraude is zoals vermeld heel erg moeilijk, en dat is in België niet anders. Metingen zijn inherent gebrekkig, gezien ze doorgaans gebaseerd zijn op de zaken die uitgekomen zijn. Voor de negentiende eeuw zijn de data over fraudezaken nog gebrekkiger en zijn ze moeilijk te gebruiken door een gebrek aan reeksen, een gebrek aan homogeniteit, de gebrekkig overlevering van de bronnen, een onduidelijke scheiding tussen verschillende soorten corruptie en fraude, en de vertekende statistieken.¹²⁴

Vanaf het einde van de negentiende wordt het gemakkelijker om informatie uit de bronnen te halen. De grafiek toont ons de evolutie van het aantal ontdekte gevallen van passieve corruptie, afpersing en verduistering.

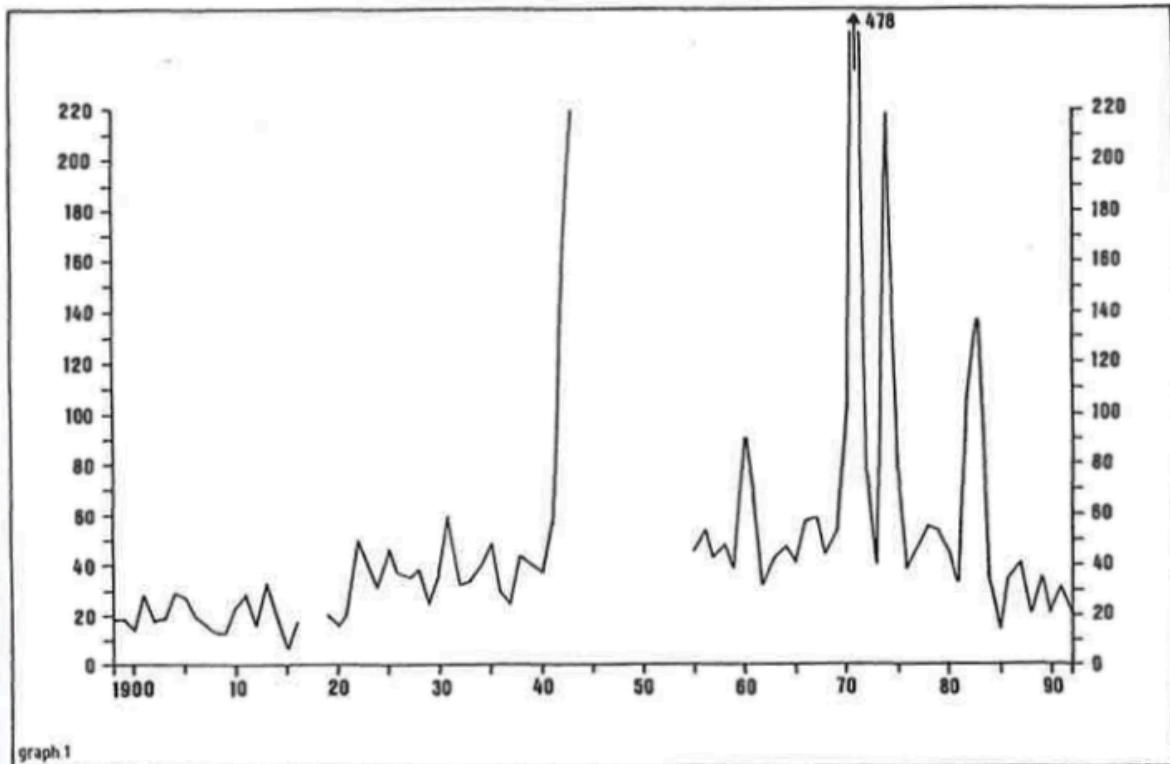
¹²¹ L. De Winter, “Political Corruption in Belgium”, in: M.J. Bull en J.L. Newell (eds.), *Corruption in Contemporary Politics*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003, p. 93.

¹²² J.-M. Yante, “La corruption dans l’administration belge aux XIXe et XXe siècles”, in: S. Tiihonen (ed.), *The History of Corruption in Central Government*, Brussel, International Institute of Administrative Sciences, 2003, p. 67.

¹²³ L. De Winter, “Political Corruption in Belgium”, in: M.J. Bull en J.L. Newell (eds.), *Corruption in Contemporary Politics*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003, p. 96.

¹²⁴

Prévenus pour corruption agréée, concussion et détournement (1898-1992)

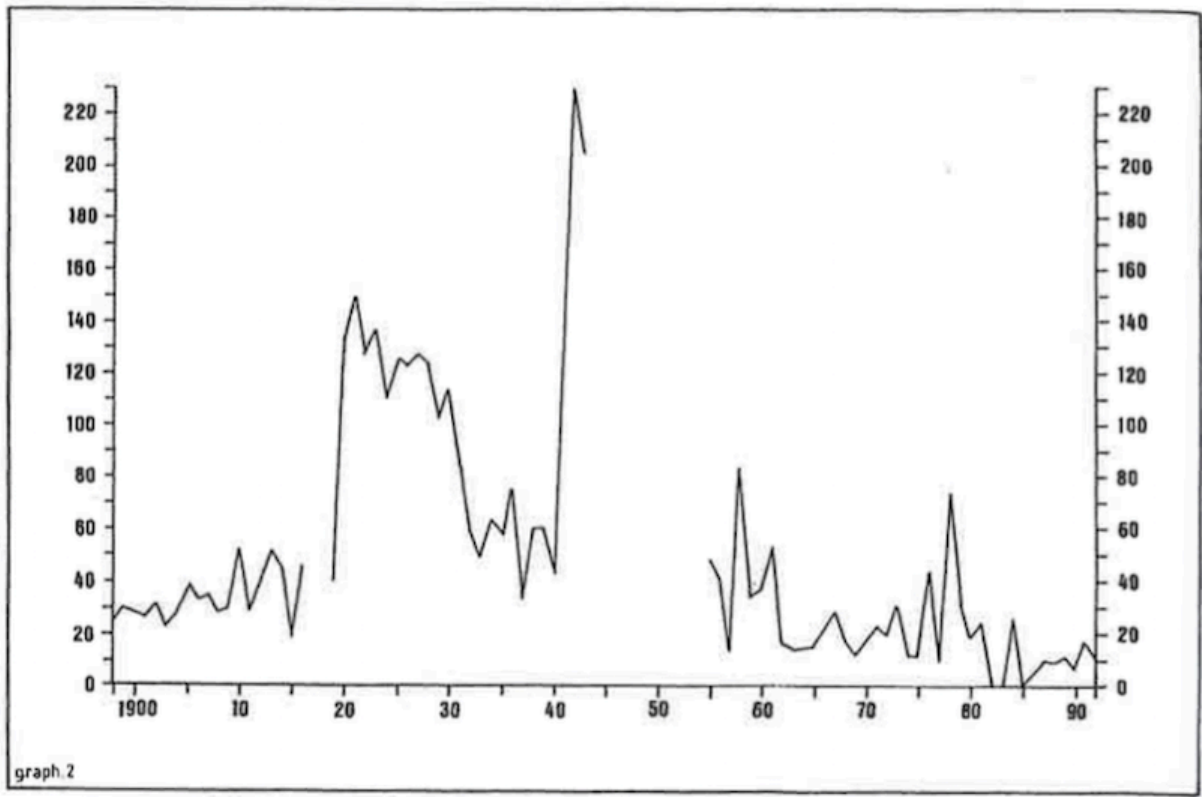

Bron afbeelding: J.-M. Yante, "La corruption dans l'administration belge aux XIXe et XXe siècles", p. 69.

In de periode 1898-1930 werden er 104 mensen aangeklaagd voor passieve corruptie. Hiervan worden zes mensen tussen 1900 en 1909 aangeklaagd, tweeëntwintig tussen 1910 en 1919 (van 1917 en 1918 zijn er echter geen gegevens) en tweeënzestig tussen 1920 en 1929. Drie kwart van hen werd veroordeeld tot een celstraf. Als de gevallen van passieve corruptie bij die van verduistering en afpersing geteld worden, komen we aan 1582 aangeklaagden - gemiddeld 36 per jaar - eveneens in stijgende lijn per decennium.

Graphique 2

Prévenus pour corruption active (1898-1992)

Bron afbeelding: J.-M. Yante, "La corruption dans l'administration belge aux XIXe et XXe siècles", p. 70.

Voor actieve corruptie zijn de cijfers veel hoger. Tussen 1898 en 1943 zijn er 3250 aangeklaagden, zo'n 72 per jaar. Het decennium 1920-29 scoort vooral erg hoog, door met 1261 personen meer dan een derde van de aangeklaagden te bevatten. Het volgende decennium halveert dit aantal dan weer, om aan het begin van de Tweede Wereldoorlog weer de hoogte in te schieten.

Nieuwe cijfers zijn pas opnieuw beschikbaar vanaf 1955. Voor de naoorlogse periode is het aantal studies veel groter, en de hier zichtbare trends zijn beter geanalyseerd. Na een piek in de periode 1955-1960 volgt er een decennium van relatieve rust.

Het is vanaf de onthulling van de zaak rond de *Regie voor Telegraaf en Telefoon* in 1973 dat de doos van Pandora geopend lijkt te zijn geweest. Ondanks de hoge aantallen passieve corruptie stelt Lieven De Winter dat dit slechts de top van de ijsberg was uit de twee decennia waarin corruptie en louche zaakjes een gouden tijdperk beleefden. Politici zouden later bekend hebben dat er een heel erg losse sfeer hing en dat partijen niet geneigd waren elkaars

schandalen aan de grote klok te hangen uit angst voor het uitlekken van de eigen praktijken bij pogingen tot vergelding.¹²⁵

In de jaren 1990 hadden de Belgische politiek en overheid daardoor zware reputatieschade geleden, en in 1997 moest België op de *Corruption Perceptions Index* slechts Italië laten voorgaan.¹²⁶ Sindsdien is het wantrouwen van de burgers enigszins afgenomen, maar zoals blijven er af en toe corruptiezaken opduiken, en dit zal ongetwijfeld het geval blijven.

In een onderzoek naar de oorzaken van de hoge aantallen aan gevallen van corruptie in België, gaat Lieven De Winter op zoek naar de oorzaken. Hij geeft daarbij een tweevoudige opsomming van de oorzaken van fraude. Enerzijds zouden er culturele factoren in het spel zijn. Het Belgische wantrouwen tegenover politiek, politici en overheid, wordt geëvenaard door de manier waarop ze zelf met de regels omspringen. Er is daarbij sprake van cliëntelisme in de relaties tussen kiezers en politici, waarbij diensten in ruil voor stemmen worden verwacht. Politici vertonen in lijn daarvan ook een hoge tendens tot het aangaan van grote activiteiten van allocatie van goederen naar hun eigen kiesdistricten. De ondernemerscultuur zou dan weer sterk op informele contacten, flexibiliteit en de bereidheid om regels om te buigen steunen.¹²⁷ Ten tweede ziet hij structurele factoren. Zo zou de sterke uitbreiding van politieke partijen in de jaren '70 en '80 en de financiële noden die dit met zich mee bracht, gepaard zijn gegaan met heel wat 'soft money'; geld uit verschillende niet-gouvernementele bronnen. Daarnaast zou de Belgische partijfragmentatie gekenmerkt zijn geweest door een onuitgesproken overeenkomst om elkaars corruptieschandalen niet uit te lekken, uit angst voor een terugslag tegen de eigen schandalen. Hierbij zou er een angst zijn dat corruptieschandalen de kiezers naar extreemrechtse partijen zou duwen. De gewoonte om ambtenarenjobs te verdelen onder politieke partijen zou verder ook de gevoeligheid voor allerlei vormen van corruptie vergroten. Ministeriële kabinetten maakten ministeries gevoeliger voor corruptie, en in feite zou de hele 'invasie van de burgerlijke maatschappij door partijen' de verdedigingen tegen corruptie en wanbeheer verlagen. Ten slotte zouden de agenten die instaan voor het blootleggen en controleren zwak staan door de politisering van de publieke sector. De rekrutering en promotie van rechters wordt bepaald door partijpatronage. Het Hoog Comité voor Toezicht zou haar rol niet adequaat hebben kunnen vervullen, door onderbemanning, en een systematische reductie van middelen van zodra ze actiever werden in het onderzoek, en een sterk gepolitiseerde

---

¹²⁵ L. De Winter, "Political Corruption in Belgium", in: M.J. Bull en J.L. Newell (eds.), *Corruption in Contemporary Politics*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003, pp. 96.

¹²⁶ L. De Winter, "Political Corruption in Belgium", in: M.J. Bull en J.L. Newell (eds.), *Corruption in Contemporary Politics*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003, pp. 95.

¹²⁷ L. De Winter, "Political Corruption in Belgium", in: M.J. Bull en J.L. Newell (eds.), *Corruption in Contemporary Politics*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003, pp. 96-7.

bemanning. De inspecteurs van het ministerie van Financiën zijn gecompromitteerd doordat zij steeds van de partij zijn van de minister die ze controleren, en een deel van de maandelijkse supplementen voor hun inkomen is afhankelijk van de ontvangst van positieve rapporten van hun minister. Het parlementair auditbureau is niet zo belangrijk omdat de stemming van de jaarlijkse wetsvoorstellen ervan steeds na een paar jaar uitgevoerd worden, de desinteresse van de parlementairen. Parlementaire onderzoekscomités zijn zeldzaam want parlementsleden hebben niet de neiging hun collega's en ministers te verlinken.¹²⁸

Kirschen wees in 1975 al op de wijde verspreiding van gebruiken als "speed money" (i.e. kleine sommen die aan ambtenaren betaald worden om een dossier of transactie sneller af te handelen), en het door brede lagen van de bevolking gedragen beeld van een algemene corruptie in de hoge politieke en administratieve lagen. Hij stelde daarnaast dat er een relatieve onverschilligheid bestond onder de bevolking tegenover een toename van de corruptie, als gevolg van een algemene verzwakking van morele regels. Een grote tolerantie of onverschilligheid tegenover kleine vormen van corruptie zou hieruit resulteren, al was deze tolerantie helemaal niet aanwezig als het ging over bekleeders van hoge ambten of de uitwisseling van grote bedragen.¹²⁹

Volgens De Winter maakt het Strafwetboek het moeilijk een aanklacht van corruptie te bewijzen. Er moet bewezen kunnen worden dat de beslissing van de beklagde openbare ambtenaar beïnvloed werd door de belofte van een gift of ontvangst. Het ontvangen van geld na de daad volstaat op zich niet om corruptie te bewijzen. Daarom worden aanklachten meestal omgezet in meer concrete vormen als fraude, verduistering of falsificatie.¹³⁰

Hoewel vele van deze factoren uit de studie van de laatste veertig jaar voortkomen, is een deel ervan toepasbaar op de oudere structuur van de staat en kunnen we vergelijken met de situatie van enkele decennia ervoor.

---

¹²⁸ L. De Winter, "Political Corruption in Belgium", in: M.J. Bull en J.L. Newell (eds.), *Corruption in Contemporary Politics*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003, pp. 96-7.

¹²⁹ E.S. Kirschen, "La Corruption", in: *Académie Royale de Belgique. Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques*, 5e serie, 61, 1975, pp. 337-8.

¹³⁰ L. De Winter, "Political Corruption in Belgium", in: M.J. Bull en J.L. Newell (eds.), *Corruption in Contemporary Politics*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003, p.94.

Hoofdstuk 3: De Kleurstoffenzaak

De aantijgingen van *La Libre Belgique*

Het gevoerde onderzoek vertrekt van het relaas van de gebeurtenissen dat *La Libre Belgique* gaf. We zullen daarom de belangrijkste aspecten van het artikel voor ons onderzoek samenvatten. Het gaat daarbij om de volgende vragen. Welke beschuldigingen heeft de krant geuit? Tegen wie waren zij gericht? Wat was het doel van de krant? Waarom deed de krant dit? Wat werd er geëist? De vraag wie de bronnen van de krant waren en hoe zij daaraan gekomen is, wordt later behandeld.

De concrete beschuldigingen van de krant werden gericht tegen enkele overheidsambtenaren en tegen een politicus. Als symbolisch gezicht van de corruptie en voornaamste betrokkene kreeg met name André Frick de volle laag. *La Libre* beschuldigde Frick van het opzettelijk dwarsbomen van de verkoop van de kleurstoffen ten nadele van de staat, van actieve belangenvermenging en van het verduisteren van overheids gelden. Concreet zou hij de Duitse bedrijven geholpen hebben de overheidsadministratie binnen te dringen om de objectieve afhandeling van de verkopen te vervangen door een eigen plan. Dit zou gebeurd zijn door de verdelers van de kleurstoffen te laten benoemen door de Duitse bedrijven. Frick zou ook geld aangenomen hebben om de verkoop per opbod te verhinderen en in plaats daarvan de kleurstoffen van de markt te halen.

Naast Frick beschuldigde *La Libre* de Duitse bedrijven en hun verdelers van actieve inmenging in de gang van zaken van de overheid.

Camille Gutt wordt, hoewel niet bij naam, wel vermeld als kabinetschef maar de verantwoordelijkheid legt *La Libre* duidelijk bij minister Theunis. Formuleringen als “niemand kent aan mr. Frick de minste competentie toe op gebied van industriële kleurstoffen. Hij is de zoon van zijn vader en dat blijkt voldoende titel te zijn geweest voor mr. Theunis, toen minister” laten weinig aan de verbeelding over. In plaats van Theunis zelf te beschuldigen, eist de krant herhaaldelijk dat er van overheidswege een onderzoek gevoerd wordt om “de verantwoordelijkheden vast te stellen”. De letterlijke formulering blijft uit, de implicatie is des te sterker aanwezig.

La Libre Belgique stond in de jaren 1927 bekend als een conservatief-katholieke krant, die als regeringsgezind gold, aangezien de katholieke partij steeds aan de macht was. Dit verhinderde haar echter niet een katholieke minister aan te vallen en agressief een onderzoek

door de toenmalige regering te eisen. Toen er van de onder andere katholieke regering(en) geen antwoord kwam, herhaalde de krant heftig haar voorgaande verhaal en wees ze verontwaardigd op het uitblijven van reactie. Dat verraadt dat de krant zich in deze zaak niets aantrok van loyaliteit aan partij of ideologie en dat zij de strijd tegen corruptie en de verspilling van overheidsmiddelen daar boven stelde. Het bewijs daarvoor wordt gegeven door het feit dat de krant lovend over de interventies van socialistisch volksvertegenwoordiger en oppositielid Emile Carlier spreekt, terwijl de tijd waarin socialisten door katholieken verketterd werden en het taboe was met hen samen te werken nog vers in het geheugen lag en zelfs nog niet helemaal verleden tijd was. De strijd tegen corruptie oversteeg echter de partijgrenzen.

De regelingen in het Verdrag van Versailles met betrekking tot de herstelbetalingen in natura

In het vorige hoofdstuk bespraken we de regelingen van het Verdrag van Versailles met betrekking tot de herstelbetalingen, met speciale aandacht voor het deel van kleurstoffen en farmaceutische producten. Laten we nu even ingaan op wat deze regelingen voor de Belgische staat betekenden en hoe zij haar voordeel konden leveren.

De opeising van 25% van de Duitse productie van synthetische kleurstoffen en geneesmiddelen gebeurde officieel door de Commissie voor Herstel. Zij zorgde ervoor dat het deel dat voor België bestemd was naar Brussel gezonden werd. Zoals *La Libre Belgique* ons meedeelt - en omdat we ons niet kunnen baseren op bronnenmateriaal hebben we geen reden om aan deze bewering te twijfelen - werden deze geleverde stoffen opgeslagen in daarvoor gehuurde depots in en rond Brussel.¹³¹ We hebben overigens wel verwijzingen gevonden naar kosten van de huur van opslagplaatsen die deze hypothese ondersteunen.¹³² De bedoeling was dan dat de staat haar aldus verkregen voorraden chemische producten per opbod verkocht aan de binnenlandse industrie. Dat bood een tweevoudig voordeel voor het land: de door de oorlog zwaar getroffen industrie kon de voor haar productie nodige kleurstoffen opkopen voor een prijs die meestal onder die van de internationale markt lag (de prijs van de Duitse producten werd nog verder opgestuwd door de Belgische importtarieven, die ze in 1920 bijvoorbeeld 15% duurder maakte dan alternatieven¹³³) en de Belgische staat kreeg de opbrengsten van de verkoop, aldus geldmiddelen beschikbaar krijgend voor de nationale wederopbouw en de afbetaling van de grote naoorlogse wederopbouwleningen.¹³⁴

---

¹³¹ *La Libre Belgique* 5 april 1927, eigen vertaling.

¹³² ARA, *Archief Georges Theunis*, 304, F64 *Colorants*, Nota van Gutt aan Theunis van 31 mei 1922.

¹³³ D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel. IG Farben, de Nazi's en de Holocaust*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2009, p. 132.

¹³⁴ Verdrag van Versailles, *DEEL VIII*, Annex II.

De Dienst Kleurstoffen en Farmaceutische Producten

“Nous avons en Belgique, dans sa majorite, une administration intègre”

- Emile Carlier, 10 februari 1931.

Voor de afhandeling van de verkoop van de geleverde kleurstoffen creëerde de Belgische overheid een tijdelijke afdeling op het ministerie van Financiën. Die zou de levering, opslag en de administratieve afhandeling van de verkoop van de als herstelbetalingen geleverde stoffen regelen. De voorraad kleurstoffen moest vanzelfsprekend ook bij de Belgische bedrijven aan de man worden gebracht. Daarvoor werden acht officiële verdelers aangeworven, die bedrijven moesten benaderen en verkoopcontracten moesten afsluiten.

Over de dienst schreef *La Libre Belgique* het volgende:

“Men heeft een uitgebreide kleurstoffenafdeling opgericht op het ministerie van Financiën aan het hoofd waarvoor mr. Theunis (na een tussenperiode van mr. D... en daarna mr. B...) mr. Frick heeft gekozen, de zoon van de oud-burgemeester van Sint-Joost en de schoonbroer van zijn kabinetschef.

*Niemand kent aan mr. Frick de minste competentie toe op gebied van industriële kleurstoffen. Hij is de zoon van zijn vader en dat blijkt voldoende titel te zijn geweest voor mr. Theunis, destijds minister.”*¹³⁵

De krant focuste op de directeur, die als hoofdverantwoordelijke voor de genoemde fraude wordt aangeduid. Laten we echter eerst achterhalen hoe de dienst waarvan Frick het hoofd was, samengesteld was.

Om de leden daarvan te achterhalen kunnen we een beroep doen op twee lijsten uit de personeelsdossiers van het ministerie van Financiën. Op nieuwjaarsdag 1930 zou de *Service Belge de Reparations en Nature* acht leden tellen:

- directeur André Frick,
- onderdirecteur Leysens,
- office manager G. Neys,
- onderchef F. Jenart,
- redacteur F. De Vleeschouwer,
- dactylograaf B. Saenens,
- koerier R. Lefever.¹³⁶

---

¹³⁵ *La Libre Belgique* 5 april 1927, eigen vertaling.

¹³⁶ ARA, ministerie van Financiën: *Thesaurie*, Personeel, Blok 1650, 128, “*Personnel Temporaire en Service*”.

Een lijst met het personeel in pakweg 1925 of eerder werd niet gevonden, maar een tweede lijst geeft de namen van voormalige werknemers van de dienst, met de datum waarop zij de dienst verlaten hebben. In chronologische volgorde geeft dit:

- Reeds op 1 september 1925 wordt de onderchef van het bureau Gobierre ontslagen.
- Hetzelfde lot wacht bureauhulpje Blomme op 1 juni 1929.
- Onderchef van het bureau Van de Cauter overlijdt op 6 oktober 1929.
- Dactylograaf Ravet wordt ontslagen op 1 mei 1930.
- Directeur Frick wordt geschorst op 1 juni 1930, en zijn benoeming wordt op 21 maart 1931 ingetrokken.
- De stenograaf en dactylograaf Spilliaert werd ontslagen p 1 juli 1930.
- Onderdirecteur Leysens' benoeming wordt ingetrokken op dezelfde dag als die van directeur Frick, 21 maart 1931.¹³⁷

De informatie over het ontslag van de genoemden zal later besproken worden. Voorlopig kennen we echter al enkele namen van personeelsleden, en de functies waarvoor zij ingehuurd werden.

“Hij weet evenveel over kleurstoffen als een schoenmaker over bombardons”: André Frick en zijn aanstelling

De benoeming van André Frick als directeur van de Dienst Kleurstoffen en Farmaceutische Producten is van groot belang voor dit onderzoek. Ten eerste is de selectieprocedure een eerste belangrijke stap in het voorkomen van fraudezaken in de overheidsadministratie en het is dus belangrijk na te gaan hoe deze hier is gebeurd, des te meer indien de man in kwestie – zoals *La Libre Belgique* vooropstelt – absoluut niet gekwalificeerd was voor zijn job. Ten tweede zou een bedenkelijke selectieprocedure de verantwoordelijken onwillig in de zaak betrokken kunnen hebben, zeker als zij persoonlijke banden hadden met de directeur. We zullen daarom hier proberen te achterhalen op welke gronden de benoeming van André Frick is gebeurd en of er daarbij sprake was van belangenvermenging.

La Libre Belgique beschreef de benoeming van André Frick verontwaardigd als ongepast, aangezien de man helemaal niet gekwalificeerd zou zijn voor de taken die hem toebedeeld werden. De benoeming van een jongere leek lijkt inderdaad vreemd. Immers, zoals *La Libre Belgique* twee jaar later in een volgend artikel stelde:

---

¹³⁷ ARA, ministerie van Financiën: *Thesaurie, Personeel*, Blok 1650, 128, “*Personnel ayant appartenu dus Service Belge des Réparations*”.

“Geen wetenschap is zwaarder dan die van de kennis over kleurstoffen, zowel door de kwantiteiten als door de verschillende kwaliteiten en de duizenden toepassingen van deze producten. Behalve de oneindige nuances van elke kleur, moet men de toepassingen kennen. (...) Het is een zware lange studie waar de theorie en de praktijk een wetenschap uitoefenen en een ervaring die veel minder mannen bezitten. Het was dus voor ieder ander dan de Belgische regering vanzelfsprekend geweest zich te omringen met de competenties die onmisbaar waren voor de ontvangst en de verdeling van de door de Duitsers geleverde kleurstoffen onder de Belgische bedrijven. Het aantal mensen met dergelijke competenties is (...) zeer gelimiteerd maar er zijn er genoeg om een ontvangst- en verdelingscommissie mee te kunnen creëren op een voldoende hoog niveau.”¹³⁸

In 1927 beschuldigde de krant Georges Theunis, die van 1920 tot 1925 minister van Financiën was en aldus verantwoordelijk was voor de oprichting en de invulling van de nieuwe dienst, ervan André Frick benoemd te hebben vanwege de positie van diens vader. Henri Frick was ten tijde van de benoeming van zijn zoon al twee decennia burgemeester van Sint-Joost-ten-Node en zou dat nog tot 1926 blijven. Deze aantijging lijkt twijfelachtig en zou moeilijk – zo niet onmogelijk – aan te tonen zijn, maar in het volgende artikel van *La Libre Belgique* wordt, evenals in een interpellatie van volksvertegenwoordiger Emile Carlier naar aanleiding van de zaak, een andere verklaring naar voor geschoven. De kabinetschef van minister Theunis, Camille Gutt, zou namelijk getrouwd zijn met de dochter van Henri Frick, de zus van André. De benoeming tot directeur van de nieuw opgerichte dienst zou dus op voorspraak van Gutt gebeurd zijn, als cadeautje aan zijn schoonbroer, of om hem uit de werkloosheid te helpen. Deze theorie lijkt al veel aannemelijker. Gezien er geen documenten bewaard gebleven zijn uit het proces, zullen we dus aan de hand van literatuur over de betrokkenen en van documenten moeten proberen na te gaan of deze beschuldigingen een grond van waarheid bevatten. Laat ons daarvoor even een zijsprong nemen en ingaan op de levens van George Theunis, Camille Gutt en André Frick.

George Theunis was oorspronkelijk voor een militaire loopbaan voorbestemd. Als zoon van generaal en militaire gouverneur van Namen Emile Theunis¹³⁹, kreeg hij een militaire opleiding tot ingenieur. Hij ruilde het leger echter in voor een carrière in de zakenwereld en ging aan de slag bij de Empaïngroep. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd hij door de betrokkenheid van zijn werkgever het hoofd van de Commissie voor Oorlogsbevoorrading van het Belgische leger. Na de oorlog werd hij gezant voor de Belgische regering bij de Commissie voor Herstel in Parijs. Hij zou in 1920 als minister van Financiën zijn intrede in de regering maken, en die functie vijf jaar houden. Na de val van de regering Carton de Wiart na exact één jaar, vormde

---

¹³⁸ *La Libre Belgique*, 13 januari 1929, eigen vertaling.

¹³⁹ ARA, *Archief Georges Theunis*, IB7 Direction Générale des Services, brief van 21 juni 1922 aan kolonel Voerster.

Theunis immers zijn eigen katholiek-liberale kabinet waarin hijzelf eerste minister en minister van Financiën was. Hij zou later nog even minister van Landsverdediging en eerste minister worden. Zijn politieke loopbaan wisselde hij af met een lange reeks bedrijfsmandaten. Hij overleed in 1966.¹⁴⁰

Camille Guttenstein werd op 14 november 1884 geboren te Brussel als zoon van een Boheemse journalist die voor de tsaristische krant *Le Nord* en voor het katholieke *Journal de Bruxelles* schreef. Op zijn tweeëntwintigste studeerde hij aan de ULB af als licentiaat in de politieke en sociale wetenschappen, en als doctor in de rechten. Hij startte toen als advocaat bij de balie van Brussel, schreef in zijn vrije tijd artikels over paardenraces en theaterstukken voor twee kranten, en was parlementair verslaggever voor de liberale krant *La Chronique*. Twee jaar na het afstuderen, in 1906, trouwde hij met Claire Frick.

Een dag na de Duitse inval van 1914 meldde hij zich als vrijwilliger bij de *Chasseurs Cyclistes*. Na begin oktober gedemobiliseerd te zijn, sloot hij zich aan bij een Frans regiment spahi's (lichte cavalerie die in de Franse kolonies in Noord-Afrika gerekruteerd werd), waarvan de commandant een vriend was. Toen de spahi's in 1915 echter terugkeerden naar Algerije, trok Guttenstein naar Sainte-Adresse, de gemeente naast Le Havre die als zetel diende van de in ballingschap verkerende Belgische regering. Daar ontmoette hij Georges Theunis, toen kolonel en hoofd aankopen in Londen van het Belgische leger, en trad hij bij hem in dienst. Na de Wapenstilstand zou hij Theunis volgen naar de Herstelbetalingencommissie te Parijs. Als medewerker van een Belgische afgevaardigde nam hij daar deel aan conferenties en mocht hij soms zelf optreden als vertegenwoordiger van België. Hij zou persoonlijke getuige kunnen zijn van het uitwerken van de Dawes- en Youngplannen. Ook toen Theunis minister van Financiën en later Eerste Minister werd, zou Gutt hem volgen, als kabinetschef voor Financiën. In deze periode liet hij zijn (erg Duits aandoende naam) verkorten tot Gutt.

Na de verkiezingsnederlaag en de val van de tweede regering-Theunis ging Gutt tijdelijk in dienst bij Theunis' voormalige werkgever, de Empaingroep, en even later naar de Société Générale. Hij maakte snelle vorderingen en verkreeg al snel functies als directeur bij de Société Générale des Minerais, als beheerder bij de Electrorail in de Empaingroep en als lid van de raad van bestuur van Ford Motor Company Belgium.

Hij zou opnieuw nauw verbonden zijn aan de Belgische regering toen hij als medewerker bij minister van de Schatkist Emile Franqui de muntsanering van 1926 van dichtbij meemaakte.

Later zou hij minister van Financiën worden in 1934 en 1935, maar vooral bekend worden als de minister van Financiën tijdens de Tweede Wereldoorlog, de man achter de grote

---

¹⁴⁰ A. Van de Voorde, *De Penningmeesters van de Wetstraat: het ministerie van Financiën en al zijn ministers tussen 1831 en 2005. Met biografieën van Jules Malou, Walthère Frère-Orban, Auguste Beernaert, Camille Gutt en Gaston Eyskens*. Tielt, Lannoo, 2005, p. 29.

muntsanering van 1944, en de eerste directeur-generaal van het Internationaal Monetair Fonds. Hij zou een van de bekendste en meest geslaagde Belgische politici worden, zonder ooit bij een partij te gaan of verkozen te worden.¹⁴¹

André Frick werd geboren op 13 juni 1890 in de badplaats Middelkerke.¹⁴² Zijn vader, Henri Frick, was een advocaat en zou tien jaar later burgemeester worden van Sint-Joost-ten-Node, een gemeente in hartje Brussel.¹⁴³ Het gezin Frick woonde daar in de Warmoesstraat, net buiten de Brusselse vijfhoek gelegen op een kilometer van de Wetstraat. André had ook een zus, Claire, die zoals gezegd dus inderdaad met Camille Gutt getrouwd was. Aan het Koninklijk Atheneum van Elsene studeerde hij Menswetenschappen-Grieks-Latijn tot zijn 17e.¹⁴⁴ Toen, in 1906, verliet hij de school, werkte hij een tijdje in een kunstboekenwinkel en waagde zich vervolgens kortstondig aan een carrière als uitgever. In oktober 1910 werd hij opgeroepen voor militiedienst, die hij tot maart 1912 uitoefende.¹⁴⁵ Het jaar daarop trouwde hij met Rosine Braakensiek, een Brusselse die één jaar ouder was.¹⁴⁶ Het jonge paar zou echter al snel gescheiden worden want in een periode van snel toenemende spanning werd André op 29 juli 1914 opnieuw opgeroepen voor legerdienst. Ingedeeld bij de 7e Infanteriedivisie, nam hij deel aan de veldtocht van de zomer van 1914. Terwijl het Belgische leger zich met haar man André in de rangen geleidelijk terugtrok tot de meest westelijke uithoek van het land, beviel Rosine in september 1914 van het enige kind van het echtpaar Frick: Andrée.¹⁴⁷

Tijdens de oorlogshandelingen onderscheidde André Frick zich. Naast de IJzermedaille, uitgereikt aan de troepen die tussen 17 en 31 oktober 1914 de linie achter de IJzer wisten te stabiliseren, werd hij na de oorlog verheven tot Ridder in de Kroonorde en vijf jaar later tot Ridder in de Leopoldsorde. Hij zou zijn legerdienst niet ongeschonden verlaten: bij de explosie van een obus raakte hij gewond. Hij zou er een infectie aan de darmen aan overhouden die de rest van zijn leven af en toe zou opspelen.¹⁴⁸ Op 10 september 1919 werd Frick gedemobiliseerd. Hij kon het leger verlaten met de rang van adjudant.¹⁴⁹

---

¹⁴¹ A. Van de Voorde, *De Penningmeesters van de Wetstraat*, pp. 30-32; 155-160.

¹⁴² ARA 2, *Antropologisch Laboratorium Gevangenis St.-Gillis*, 66, dossiernr. 5940, 1. A. I.- "Algemene en administratieve Informatie".

¹⁴³ *La Libre Belgique*, 13 januari 1929, eigen vertaling.

¹⁴⁴ ARA 2, *Antropologisch Laboratorium Gevangenis St.-Gillis*, 66, dossiernr. 5940, Annex 2.

¹⁴⁵ ARA, *ministerie van Financiën: Thesaurie, Personeel*, Blok 1650, 128, "Feuille de signalement de Frick, André Charles Roger"; ARA 2, *Antropologisch Laboratorium Gevangenis St.-Gillis*, 66, dossiernr. 5940, Annex 5, III.- "Beroep".

¹⁴⁶ ARA, *ministerie van Financiën: Thesaurie, Personeel*, Blok 1650, 128, "Feuille de signalement de Frick".

¹⁴⁷ ARA, *ministerie van Financiën: Thesaurie, Personeel*, Blok 1650, 128, "Feuille de signalement de Frick".

¹⁴⁸ ARA 2, *Antropologisch Laboratorium Gevangenis St.-Gillis*, 66, dossiernr. 5940, VI. *Medisch verleden*.

¹⁴⁹ ARA 2, *Antropologisch Laboratorium Gevangenis St.-Gillis*, 66, dossiernr. 5940, Annex 3.

Lang zat André Frick niet stil. Hoewel de officiële demobilisatie pas een half jaar later bevestigd zou worden, werd hij al op 31 maart 1919 bij de Belgische delegatie bij de Commissie voor Herstel aangenomen.¹⁵⁰ Dat mag niet verbazen, gezien veel Belgische soldaten na de bevrijding gewoon naar huis waren gekeerd, zonder officiële toestemming.¹⁵¹ Reeds in september van hetzelfde jaar werd Frick overgeplaatst naar het secretariaat van de Belgische tak van de Commissie voor Herstel te Brussel. Hij kreeg al snel een reeks loonsverhogingen, en bleef daar tewerkgesteld tijdens 1920, 1921 en 1922. In het voorjaar van 1922 was hij reeds diensthoofd bij dit secretariaat.¹⁵² Op 1 augustus 1922 werd hij aangesteld als tijdelijk directeur van de Dienst Kleurstoffen en Farmaceutische Producten¹⁵³, onderdeel van de Belgische Diensten voor Teruggave en Herstelbetalingen in Natura en als dusdanig ingedeeld bij het ministerie van Financiën (cfr. infra).

Of er nu sprake is van belangenvermenging, kunnen we niet zwart-wit terugvinden in documenten. Maar om er een citaat van de meest geliefde speurneus uit onze cultuur bij te halen: als al de rest onmogelijk blijkt, moet wat overblijft, hoe onwaarschijnlijk ook, de waarheid zijn.

Als we kijken naar de opleiding en werkervaring van André Frick, kunnen we daar – zoals *La Libre Belgique* – stelde, geen enkele speciale kwalificatie in terugvinden om de benoeming tot directeur in de Herstelbetalingendienst te kunnen verantwoorden. Hij had zijn middelbare school afgewerkt met een goede opleiding en had als enige werkervaring het beroep van uitgever. Hoewel dit laatste beroep misschien gebruikte van kleurstoffen, lijkt dit absoluut niet voldoende om de uitoefenaar ervan tot kleurstoffenkenner uit te roepen. In militaire dienst lijkt Frick geen speciale ervaring met chemische producten op te hebben gedaan, aangezien hij aan het front dienst deed een infanterieregiment. Dat hij reeds een diensthoofd was bij de Commissie voor Herstel zal de benoeming simpeler gemaakt hebben maar niet beter te rechtvaardigen.

Wanneer we het begin van Fricks naoorlogse carrière bekijken en vergelijken met de lotgevallen van Georges Theunis en Camille Gutt, lijkt een zeker patroon zich af te tekenen. Zoals we eerder al stelden, volgde Gutt Theunis van de bevoorradingsdienst naar de Herstelbetalingencommissie en naar het ministerie van Financiën. Hetzelfde lijkt te zijn gebeurd met André Frick. Terug van het front kreeg hij in de periode dat zijn schoonbroer daar werkte, een job bij de

---

¹⁵⁰ ARA, *ministerie van Financiën: Thesaurie, Personeel, Blok 1650, 128, "Feuille de signalement de Frick, André Charles Roger"*.

¹⁵¹ S. De Schaepdrijver, *De Grootte Oorlog*, p. 309.

¹⁵² ARA, *Archief Georges Theunis, 304, F61 Produits Pharmaceutiques, brief van Frick naar Terlinden van 26 november 1924*; ARA, *Commissie voor Herstel, 1504, brief van Frick aan Belgisch gedelegeerde van 5 april 1922*.

¹⁵³ ARA, *ministerie van Financiën: Thesaurie, Personeel, Blok 1650, 128, "Feuille de signalement de Frick, André Charles Roger"*.

Herstelbetalingencommissie en op 1 augustus 1922, wanneer Theunis al bijna twee jaar minister van Financiën is, met Camille Gutt als kabinetschef, wordt hij als hoofd van een dienst in dat ministerie aangesteld. Er zou wel van erg veel toeval sprake zijn als hij dit carrièrepad zonder steun van Gutt had gevolgd, en het zou van naïviteit getuigen als we aannamen dat de gemiddeld opgeleide veteraan telkens als de meest (of enige) gepaste persoon werd geselecteerd op exact die diensten. We kunnen er dus van uitgaan dat Camille Gutt ervoor gezorgd heeft dat de broer van zijn vrouw zich van een mooie functie in de ambtenarij verzekerd zag. Hij nam een persoonlijk belang in een van de verrichtingen waar hij deels het toezicht over had. Dit is dus een duidelijke uitdrukking van het fenomeen van belangenneming zoals dat eerder gedefinieerd werd.

Een korte tijdlijn verduidelijkt:

- 1919
  - o Theunis wordt gezant voor de Belgische delegatie bij de Commissie voor Herstel.
  - o Gutt volgt hem als assistent.
  - o Frick wordt aangenomen bij de Belgische delegatie en krijgt na vijf maanden een post als diensthoofd op het Secretariaat te Brussel.
- 1920
  - o Theunis wordt Minister van Financiën
  - o Gutt wordt zijn kabinetschef
- 1921
  - o Theunis wordt Eerste Minister
- 1922
  - o Frick wordt aan het hoofd van zijn eigen dienst geplaatst.

De verantwoordelijkheid van Gutt beschouwen we als aangetoond. Die van Theunis is iets meer speculatief. Als hij weet had van Gutt's acties en die goedkeurde of een oogje dichtkneep, was hij direct mede verantwoordelijk voor de benoeming. Als dit niet het geval was, was hij als minister echter nog steeds degene die de aanstelling diende goed te keuren en zelfs als – hoe onwaarschijnlijk ook – hij geen weet had van de familiale relatie tussen Frick en zijn eigen kabinetschef en vriend, was hij er nog steeds verantwoordelijk voor dat de mensen die hij benoemde, geselecteerd waren op basis van competenties. We kunnen dus de these van *La Libre Belgique* dat André Frick via persoonlijke relaties aan zijn job is geraakt, onderschrijven en achten Camille Gutt hier verantwoordelijk voor, evenals Georges Theunis, zij het direct of indirect.

Het personeel van de dienst en haar benoeming

De persoon over wie we naast Frick het meest weten, is zijn onderdirecteur Pierre Leysens. Evenals Frick werd hij ontslagen en veroordeeld en zijn vonnis en personeelsdossier waren dan ook interessante lectuur.

Pierre Jean Charles Leysens was een Brusselaar, geboren in 1880. Ondanks de tien jaar verschil in leeftijd met Frick vertoonden de carrières van beide mannen grote gelijkenissen. Als oud-onderofficier van het 9e **Linierement** hervatte Leysens de dienst bij de mobilisatie van 1914. Bij het vastlopen van het front werd hij aangesteld als boekhouder van de herstellingsateliers voor materiaal van de nieuw opgerichte vestigingen van de artillerie in Calais.¹⁵⁴ Hij liep tijdens de oorlog een verwonding op die hem voor de rest van zijn leven als “40% invalide” classificeerde.¹⁵⁵ Misschien raakte hij gewond in de mobiele oorlogsfase van 1914 en werd hij daarna om die reden ingedeeld bij de administratie. Na de oorlog werd Leysens evenals Frick geridderd in de Kroonorde. Hij kreeg nog andere onderscheidingen, zoals de Burgerlijke Medaille 1e Klasse, Militaire Medaille 1e Klasse, Oorlogskruis met Palm, en de IJzermedaille. Zijn carrière begon eveneens bij het Secretariaat te Brussel van de Belgische delegatie bij de Commissie voor Herstel, zij het twee maanden vroeger dan Frick¹⁵⁶ Anders dan Frick was Leysens echter ingedeeld bij het 9e Linierement en hij werd daarna tijdelijk diensthoofd bij de Commissie voor Herstel.¹⁵⁷ Hij werd ook al een jaar voor Frick aangesteld bij de Dienst Kleurstoffen als onderdirecteur. Leysens trachtte verschillende keren promotie te maken maar zou tot 1931 onderdirecteur van Frick blijven.

Het andere personeel van de dienst hebben we reeds vermeld en we kunnen hier al stellen dat het heel erg moeilijk is om hun betrokkenheid te bewijzen. We kunnen wel enkele dingen opmerken aan de hand van de samenstelling van de dienst en de taken van de personeelsleden. Zo valt het op dat buiten Frick en Leysens weinig mensen echt veel kennis ter zake hebben. Een koerier, bureaujongen, dactylograaf, stenograaf en redacteur rekenen we tot administratief personeel zonder beslissingsbevoegdheid. De enige mensen die eventueel als technische experts meer inzicht hadden in de gespecialiseerde materie, waren de onderchefs en office managers, al kunnen we dit niet bevestigen.

Een speciale vermelding dienen we te maken met betrekking tot bureaujongen Blomme. We nemen een klein stuk uit de parlementaire interpellatie van Emile Carlier over. In het citaat richt hij zich tot minister van Financiën Houtart.

“Tijdens zijn kantooruren wijdde hij zich vooral aan sportzaken: feestprogramma’s, training, de redactie van sportbladen. Hij had zelfs een werknemer die een hele tijd bezig was met zijn

---

¹⁵⁴ ARA, ministerie van Financiën: Thesaurie, Personeel, Blok 1650, 128, *Feuille de signalement de Leysens, Pierre.*

¹⁵⁵ ARA, ministerie van Financiën: Thesaurie, Personeel, Blok 1650, 128, *Feuille de signalement de Leysens.*

¹⁵⁶ ARA, ministerie van Financiën: Thesaurie, Personeel, Blok 1650, 128, *Feuille de signalement de Leysens.*

¹⁵⁷ ARA, ministerie van Financiën: Thesaurie, Personeel, Blok 1650, 128, *brief van Henri Jaspar met benoeming van Leysens tot tijdelijk onderdirecteur 1 juli 1920.*

sportzaken. U heeft deze werknemer zes maanden lang betaald met het geld van de Belgische Schatkist."¹⁵⁸

De werknemer in kwestie wordt niet met naam en toenaam vermeld en verder vinden we nergens verwijzingen naar een dergelijke werknemer. Met dit citaat in het achterhoofd is de aanwezigheid van een "*garçon de bureau*" in de personeelslijst wel erg opvallend.¹⁵⁹ Als Frick inderdaad een dergelijke werknemer in dienst had, was dit meer dan waarschijnlijk *garçon de bureau* Blomme. Diens ontslag op 1 juni 1929 is erg opvallend. Dat is de periode waarin *La Libre* haar beschuldigingen al tweemaal gepubliceerd heeft en waarin de grond onder Fricks voeten steeds heter werd. Dat de jongen net dan ontslagen werd, lijkt een teken te zijn dat Frick zich iets voorzichtiger begon op te stellen en zich van elementen die de aandacht te veel naar hem toe trokken, trachtte te ontdoen.

Situering van de Dienst Kleurstoffen en Farmaceutische Producten

De hele kwestie van de herstelbetalingen zou dus volgens artikels 233, 234, 235, 240 en Annex II van het Verdrag van Versailles afgehandeld moeten worden door een speciaal daarvoor opgericht orgaan. Deze Commissie voor Herstel bestond uit afgevaardigden van het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Italië, België, de Staat van Slovenen, Kroaten en Serven, Japan en de Verenigde Staten.¹⁶⁰ Haar eerste taak was het bepalen van het bedrag aan herstelbetalingen dat de Duitsers zouden moeten betalen en het opstellen van een dertigjarig betalingsplan waaraan de Duitse overheid zich zou moeten houden. Bij de opstelling van deze plannen zouden de Duitsers de gelegenheid krijgen hun zeg te doen.¹⁶¹ Als Duitsland zich gedurende de periode waarin de betalingen moesten plaatsvinden, niet in staat achtte om op tijd aan haar betalingen te kunnen voldoen, moest ze dit aan de Commissie melden. Die zou dan op basis van de gevraagde informatie en met toestemming van de Geallieerde overheden beslissen of het land uitstel kreeg.¹⁶² De Duitse overheid erkende in het Verdrag de Commissie en verbond zich ertoe alle door de Commissie nodig geachte informatie te leveren "met betrekking tot de financiële situatie en operaties en tot de eigendom, productiecapaciteit, en voorraden en huidige productie van grondstoffen en afgewerkte goederen van Duitsland en haar inwoners en verder elke informatie met betrekking tot militaire operaties die volgens de Commissie nodig zou kunnen zijn (...)." ¹⁶³

---

¹⁵⁸ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire handelingen*, Zitting van 10 februari 1931.

¹⁵⁹ ARA, *ministerie van Financiën: Thesaurie*, Personeel, Blok 1650, 128, "*Personeel dat deelgenomen heeft aan de Belgische Diensten voor Herstel*".

¹⁶⁰ Verdrag van Versailles, Annex II, nummers 1 en 2.

¹⁶¹ Verdrag van Versailles, Deel VIII, Sectie I, artikel 233.

¹⁶² Verdrag van Versailles, Deel VIII, Sectie I, artikel 234.

¹⁶³ Verdrag van Versailles, Deel VIII, Sectie I, artikel 240.

Hiervoor moest Duitsland de agenten van de Commissie de rechten en immuniteit van diplomaten bieden op haar grondgebied en de kosten van haar werking dekken.¹⁶⁴

Na lang gebakkelei slaagde een Organisatiecomité er in december 1919 in een akkoord te bereiken over de organisatie. Het resultaat was een amalgaam van intergeallieerde organen met aan het hoofd de Commissie voor Herstel zelf. De Commissie werd gevormd door een algemeen secretariaat, dat moest waken over de goede werking van de Commissie en enkele algemene diensten die de verschillende specifieke categorieën van herstelbetalingen afhandelden. Aan het hoofd van elke algemene dienst stond een raad van vijf leden, één per natie (steeds de VS, het VK, Frankrijk, Italië en ofwel België ofwel Japan).¹⁶⁵

Een van deze diensten was de Dienst voor Teruggave en Herstelbetalingen in Natura. Zij verzekerde en controleerde de uitvoering van de door de Duitsers gedane leveringen van gestolen goederen en herstelbetalingen in natura.¹⁶⁶

De hoofdzetel van de Commissie was in Parijs en daar verbleven dan ook permanent nationale delegaties. De Belgische bestond uit een afgevaardigde en zijn plaatsvervanger, met elk hun eigen secretarissen, een secretaris-generaal en een bijzitter, een financiële dienst, een Dienst voor Teruggave en Herstelbetalingen in Natura, een Dienst Evaluaties, een Dienst voor Informatie, een juridisch en een technisch adviseur. Georges Theunis was afgevaardigde tussen 1919 en 1921. Léon Delacroix nam het van hem over tot 1928 en werd daarna afgelost door Camille Gutt, die tot het einde van de werkzaamheden in 1931 aanbleef. De plaatsvervangende afgevaardigden waren majoor Bemelmans tot 1923 en daarna Camille Gutt van 1923 tot 1928.¹⁶⁷

Naast de diensten van de Commissie voor Herstel was er ook een Belgisch stelsel van administraties, gelinkt aan de Commissie. De delegatie verbleef in Parijs, maar ook in België en Duitsland verbleven er diensten. De informatie van het hele netwerk werd gecentraliseerd door het secretariaat van de Commissie voor Herstel. De herstelbetalingen werden afgehandeld door de Dienst voor Teruggave. De diensthoofden hiervan waren majoor Degols tot 1922 en daarna majoor Hannecart. De Dienst voor Teruggave stond aan het hoofd van een reeks gespecialiseerde diensten, verdeeld volgens hun functie en locatie. Een van deze diensten was de Dienst voor Verdeling van Duitse Kleurstoffen en Farmaceutische Producten.¹⁶⁸

De verschillende Belgische diensten waren ondergebracht bij verschillende ministeries. Het Secretariaat van de Commissie voor Herstel was bijvoorbeeld eerst bij het ministerie voor

---

¹⁶⁴ Verdrag van Versailles, Deel VIII, Sectie I, artikel 240.

¹⁶⁵ R. Depoortere, *Commission des Réparations (1918-1931)*, p. 11.

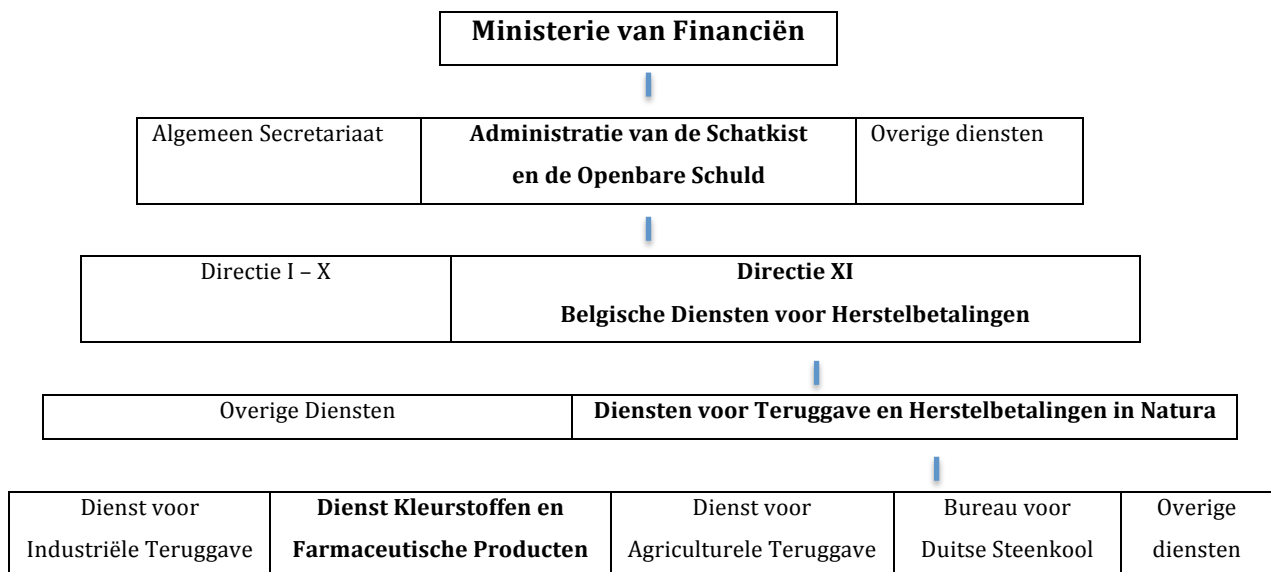
¹⁶⁶ R. Depoortere, *Commission des Réparations (1918-1931)*, p. 12.

¹⁶⁷ R. Depoortere, *Commission des Réparations (1918-1931)*, p. 12.

¹⁶⁸ R. Depoortere, *Commission des Réparations (1918-1931)*, p. 13.

Economische Zaken ingedeeld.¹⁶⁹ In 1921 werden alle diensten echter ondergebracht bij het ministerie van Financiën. In 1922 werden de diensten gerationaliseerd en werd het personeel teruggebracht van 250 naar 150 leden.¹⁷⁰

De Belgische diensten namen gaandeweg een groot deel van het werk rond de levering en de verdeling van de aan België geleverde producten over van de Commissie voor Herstel. Begin november 1924 werd deze verschuiving van bevoegdheden officieel erkend door de afschaffing van verschillende diensten bij de Commissie, waaronder de Dienst voor Teruggave en Herstelbetalingen in Natura.¹⁷¹ Een klein schema biedt misschien meer houvast voor deze ingewikkelde uitleg.

De dienst waar André Frick in augustus 1922 als directeur werd benoemd, was de Dienst Kleurstoffen en Farmaceutische Producten (*Service des Matières Colorantes & Produits Pharmaceutiques*).¹⁷² Dit was dus een van de diensten van de Belgische Diensten voor Teruggave en Herstelbetalingen in Natura (*Services Belges de Restitution et Réparations en Nature*) en ze stond onder de bevoegdheid van de Dienst voor Teruggave (*Service de Restitution*).¹⁷³ In de periode tussen de oprichting van deze dienst en de benoeming van Frick waren er één of twee

¹⁶⁹ ARA, *Commissie voor Herstel*, 1504, *brief van Bourdin aan minister van Financiën van 22 augustus 1921*.

¹⁷⁰ R. Depoortere, *Commission des Réparations (1918-1931)*, p. 13.

¹⁷¹ R. Depoortere, *Commission des Réparations (1918-1931)*, p. 12.

¹⁷² ARA, *Archief Georges Theunis*, 304, F64 *Colorants*, *brief van Frick naar Gutt van 12 juni 1923*

¹⁷³ ARA, *Archief Georges Theunis*, 304, F61 *Produits Pharmaceutiques*, *brief van Frick naar Terlinden van 26 november 1924*.

andere directeurs. Van de eerste konden we de naam niet achterhalen maar de voorganger van Frick heette Norris.¹⁷⁴

Binnen het ministerie van Financiën werd de Dienst voor Teruggave ingedeeld bij de Administratie van de Schatkist en de Openbare Schuld.¹⁷⁵

---

¹⁷⁴ ARA, *Commissie voor Herstel*, 1504, nota van Norris voor Belgisch gedelegeerde van 6 maart 1921; ARA, *Commissie voor Herstel*, 1504, nota van Norris voor Belgisch gedelegeerde van 18 juli 1921; ARA, *Archief Georges Theunis*, 304, F64 Colorants, nota van Norris voor Belgisch gedelegeerde van 6 juni 1922.

¹⁷⁵ B. Desmaele, *Le Ministère des Finances. Étude de l'évolution structurelle de l'administration centrale et de ses organes consultantes. Première partie: 1831-1945*, Brussel, 1990, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchieven in de Provincies. *Miscellanea Archivistica Studia* 9, pp. 119 en 128.

***“Il ne serait pas possible d’expliquer cela au public”*: het begin**

Wanneer de vroegste toenadering van IG naar Frick gebeurd is, valt bij een afwezigheid van correspondentie of schriftelijke afspraken niet meer te achterhalen. In dit onderdeel gaan we daarom na wat de eerste aantoonbare misstappen van Frick zijn en trachten we een hypothese te formuleren over wanneer de afspraken zijn gemaakt. We beginnen met de kwestie van de kleurstoffenverdelers en gaan daarna kort in op de oprichting van de Dienst Kleurstoffen en Farmaceutische Producten. Met deze informatie reconstrueren we dan de eerste toenaderingen en het netwerk van betrokkenen.

***“De agenten van de Duitse trust”*: De kleurstoffenverdelers**

Naast het administratieve personeel van de Dienst Herstelbetalingen was er zoals eerder uitgelegd nood aan werknemers die de Belgische bedrijven konden benaderen om hen op de hoogte te stellen van de beschikbare voorraden kleurstoffen, hen erover te informeren, ze aan te bevelen en de verkoop ervan te bewerkstelligen en in goede banen te leiden. Evenals voor de directeur van de dienst, lijkt de aard van de materie te hebben vereist dat de verkopers specialisten geweest zouden zijn die de kwaliteit en de toepassingen van de stoffen kenden en dus geschikt waren om te onderhandelen. Bovenal lijkt het essentieel dat de verkopers onafhankelijk waren en louter de belangen van de Belgische staat voor ogen hadden. We zullen kijken naar hun benoeming, hun opdracht en de aard van hun verloning.

We laten opnieuw eerst *La Libre Belgique* aan het woord

“Mr. Frick (...) moest zich omgeven met “competente mensen” (...). Hoe heeft hij hen ontdekt? Men moet geloven dat kleurstoffenspecialisten in België onvindbaar zijn of ongekend door mr. Frick en de regering!!! Men vroeg aan de Duitse fabrieken de verdelers aan te duiden, verdelers die de regering aanvaardde en benoemde. En wat heel vreemd is - of heel normaal, afhankelijk van het oogpunt -: later ontdekte men dat de door de Duitsers aangeduide Belgische verdelers exact de acht verdelers in België van de acht belangrijkste Duitse bedrijven waren.”¹⁷⁶

Zoals vermeld bepaalt het Strafwetboek dat er sprake is van een corruptiemisdrijf van zodra het voorstel of de vraag geformuleerd wordt. Bij gebrek aan getuigenissen of schriftelijke overeenkomsten kunnen we de datum van de eerste gesprekken erover niet vaststellen. De oudste misstap die rechtstreeks te maken zou hebben met de corruptiezaak, zou de benoeming van de kleurstoffenverdelers zijn op een manier die getuigt van belangenvermenging en het

---

¹⁷⁶ *La Libre Belgique* 5 april 1927, eigen vertaling.

compromitteren van de behartiging van de belangen van de staat. De benoeming van vertegenwoordigers van Duitse bedrijven als officiële verdelers van de staat zou een duidelijke schending zijn van de taak van de dienst de verdeling van de kleurstoffen op een objectieve manier te laten gebeuren per opbod en de concurrentie volop te laten spelen ten voordele van de Belgische staat en industrie. Om te achterhalen of er effectief inbreuken op de integriteit van de overheid gepleegd zijn, moeten we achterhalen of de benoemde verdelers Duitse agenten waren.

In tegenstelling tot de journalist van *La Libre Belgique* beschikken wij niet over een lijst met namen van vertegenwoordigers. We zullen aan de hand van andere documenten proberen te achterhalen wie zij zijn.

Laten we daarom beginnen met algemene informatie over de verdelers. Op 27 maart 1924 stelde de Nijvelse volksvertegenwoordiger Mathieu vragen aan minister van Financiën Theunis met betrekking tot het aantal verdelers en of zij andere taken hadden, of contacten met bepaalde bedrijven onderhielden. Het antwoord luidde dat er acht verdelers waren, waarvan er drie een onderagent hadden specifiek voor de regio Verviers. Deze agenten konden geen officiële contacten hebben met bedrijven die zich met de productie van kleurstoffen inlieten, maar verder waren zij vrij om zich aan om het even welke andere vertegenwoordiging te wijden.¹⁷⁷ De benoeming van Duitse agenten zou dus rechtstreeks ingaan tegen deze regeling.

De vertegenwoordiging van IG's bedrijven in het buitenland gebeurde alleszins door acht verschillende verkooporganisaties, die door elk Duits bedrijf apart ingehuurd werden.¹⁷⁸ Er waren in België dus aparte vertegenwoordigers voor BASF, Bayer, Agfa, Hoechst, Kalle, Cassella, Griesheim-Elektron en Weiler Ter Meer.

La Libre Belgique geeft ons geen namen van verdelers. Ze geeft enkele letterlijke citaten uit omzendbrieven van de verdelers aan de Belgische industrie met geschrapte namen. We nemen deze citaten over.

“Wat betreft de in onze facturen genoemde kleurstoffen van ..., denken wij dat ze u in de tussentijd bereikt hebben, zo niet, gelieve dan zo vriendelijk te zijn dit te melden aan onze vertegenwoordiger mr. Charles ... te Brussel, die...”

---

¹⁷⁷ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Bulletins van Schriftelijke Vragen en Antwoorden*, 8 april 1924, p. 239, Antwoord nr. 111.

¹⁷⁸ D. Jeffreys, *Het Kartel van de Hel. IG Farben, de Nazi's en de Holocaust*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2009, p. 153.

De in deze brief van "het grootste kleurstoffenbedrijf van het Rijnland" genoemde meneer Charles ... werd vermeld een van de officiële verdelers te zijn. Hetzelfde geldt voor de meneer Van E... van wie de volgende brief aan de klanten uitging.

"Wij betreuren u te melden dat mr. X... gestopt is met verbonden te zijn aan de verkoopdienst van de kleurstoffen van het huis van Frankfurt. Ik verzoek u daarom uw correspondentie naar het adres van mijn bureau te zenden, in plaats van ..."

Als dit citaat uit een brief van een verdeler zou komen, zou dit inderdaad de dubbele loyaliteit van de verdeler in kwestie bewijzen. Wij beschikken helaas niet over het document. Verder vermeldde *La Libre* ook nog de heren P... en G...

Van de acht verdelers hebben we aldus slechts de initialen of voornamen van vier ervan. Concrete namen werden echter wel genoemd in de parlementaire handelingen van 10 februari 1931, waarin de zaak besproken werd. Emile Carlier noemde hier de namen van een censeur van de Nationale Bank, Van Elewyck, die de Cassellafabrieken vertegenwoordigde, en vertegenwoordiger Jonker van "het Badische" (lees: BASF).¹⁷⁹

De archieven van de Commissie voor Herstel bevatten dan nog enkele brieven waarin we namen van verdelers weer konden vinden. In een brief van diensthoofd majoor Degols van het secretariaat van de Belgische delegatie te Brussel aan het ministerie van Economische Zaken van februari 1921 werd de benoeming meegedeeld van de heer C.J.H. Rilliet, "officieel verdeler van aan België geleverde kleurstoffen conform het Verdrag van Versailles door het huis Farbwerke vorm. Meister Lucius Bruning te Hoechst-sur-Main."¹⁸⁰

In een andere brief- met verder ongerelateerde communicatie binnen het ministerie van Economische Zaken, wordt melding gemaakt van de door Carlier vernoemde vertegenwoordiger Van Elewyck van Cassella & Co van Frankfurt¹⁸¹, waarmee één van de initialen van *La Libre* geïdentificeerd is.

Een brief van Frick als diensthoofd bij het Secretariaat van de Belgische Delegatie te Brussel aan Belgisch afgevaardigde bij de Commissie Theunis van 22 april 1921 zet de dubbele functie van meneer Demoulin per ongeluk extra in de verf doordat de uitgetypte benoeming "vertegenwoordiger van de firma Bayer in de regio Verviers" met een pen doorstreept werd en

---

¹⁷⁹ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire handelingen*, Zitting van 10 februari 1931.

¹⁸⁰ ARA, *Commissie voor Herstel*, 1515, *brief van een diensthoofd van het Secretariaat te Brussel van de Belgische Delegatie aan meneer Bourdon, onderdirecteur bij het ministerie van Economische Zaken van 23 februari 1921*.

¹⁸¹ ARA, *Commissie voor Herstel*, 1504, *Kopie van een brief van de onderdirecteur van de Direction de la Comptabilité et des Affaires Générales van het ministerie van Economische Zaken aan de minister, 22 augustus 1921*.

voorzien werd van de bijgeschreven correctie “verdelers van producten van de firma Bayer enz.”¹⁸²

In correspondentie van Fricks voorganger bij de Dienst Kleurstoffen en Farmaceutische Producten Norris worden de verdelers Pickaert en Grolee genoemd.¹⁸³

Een bundel brieven tussen vertegenwoordigingsbedrijven en majoor Degols met betrekking tot een simpele transfer van de Dienst Herverdeling van Kleurstoffen naar het ministerie van Economische Zaken biedt ons een schat aan informatie over de vertegenwoordigers. Een brief van Demoulin naar een majoor bij de Commissie voor Herstel van 23 februari 1921 leert ons dat de vertegenwoordiger van Bayer Maurice Demoulin was, werkzaam bij de firma A. Lonhienne Fils te Verviers.¹⁸⁴ De vertegenwoordiger van Kalle & Co heette Renier Brach, wiens vestingsplaats Brussel (Schaarbeek) was.¹⁸⁵ Ernest Van Elewyck's kantoor bevond zich ook te Brussel, op het Brouckèreplein.¹⁸⁶ Er was ook de firma Joncker & Bornand, waarvan René Joncker de correspondentie voerde.¹⁸⁷ Agfa werd vertegenwoordigd door Fred. Dernier & Co.¹⁸⁸

Aldus komen we bij tot de volgende lijst van vertegenwoordigers van de Duitse kleurstoffenbedrijven, die tevens verdelers van de Belgische staat waren.

- Meneer P. Entrop te Haren-Noord.¹⁸⁹
- Voor BASF Renée Joncker, van de Brusselse firma Joncker & Bornand.
- Voor Agfa Frédéric Dernier, van Fred. Dernier & Co, Grensstraat 91 Sint-Joost-ten-Node.
- Voor Hoechst C.H.J. Rilliet.
- Voor Cassella Ernest Van Elewyck, Brouckèreplein 40 Brussel.
- Voor Kalle Renier Brach, Paleizenstraat 121 Schaarbeek.
- Voor Griesheim en voor Weiler Ter Meer de heren Pickaert en Grolee.
- Voor Bayer Maurice Demoulin, van de firma A. Lonhienne Fils, Rue de Mangombreux¹⁹⁰ te Verviers.
- De heer Lahaye, Rue du Midi 39 Verviers.¹⁹¹

---

¹⁸² ARA, *Commissie voor Herstel*, 1522, brief van 22 april 1921 van André Frick aan Belgisch gedelegeerde bij Commissie voor Herstel.

¹⁸³ ARA, *Commissie voor Herstel*, 1508, kopie van brief van Norris aan Belgische delegatie van 17 maart 1922 met titel “*Commandes Trimestrielles*”.

¹⁸⁴ ARA, *Commissie voor Herstel*, 1515, brief van Demoulin aan majoor Degols van 25 februari 1921.

¹⁸⁵ ARA, *Commissie voor Herstel*, 1515, brief van Brach aan majoor Degols van 25 februari 1921.

¹⁸⁶ ARA, *Commissie voor Herstel*, 1515, brief van Van Elewyck naar majoor Degols van 22 februari 1921.

¹⁸⁷ ARA, *Commissie voor Herstel*, 1515, brief van Joncker naar majoor Degols van 26 februari 1921.

¹⁸⁸ ARA, *Commissie voor Herstel*, 1515, brief van Dernier naar majoor Degols van 25 februari 1921.

¹⁸⁹ ARA, *Commissie voor Herstel*, 1515, brief van majoor Degols naar Entrop van 18 maart 1921.

¹⁹⁰ ARA, *Commissie voor Herstel*, 1515, brief van majoor Degols naar Demoulin van 12 maart 1921.

¹⁹¹ ARA, *Commissie voor Herstel*, 1515, brief van majoor Degols naar Lahaye van 8 maart 1921.

- Een zekere Henrion.¹⁹²

Van Maurice Demoulin weten we niet of hij een verdeler of een afgezant voor Verviers was. De locatie van zijn firma doet het tweede vermoeden. Ook de formulering van *La Libre*, waarin een zekere Charles ... genoemd wordt als vertegenwoordiger van het grootste bedrijf van het Rijnland, doet dit vermoeden. Die eretitel zou immers aan BASF of Bayer toekomen en geen van beide heeft een verdeler met deze naam. Dit was dus een van de drie gezanten voor de regio Verviers, ofwel de eventueel ontbrekende verdeler.

De benoeming van deze kleurstoffenverdelers werd volgens *La Libre Belgique* dus door André Frick gedaan. De officiële benoeming zou daarbij door Theunis gedaan zijn maar die zou de aanduiding doorgeschoven hebben naar Frick en ze later hebben bevestigd. Ook tijdens de parlementaire interpellatie door Emile Carlier werd deze these gesteld.¹⁹³ De archieven bevatten geen documenten rond de contracten of de aanduidingen. We weten wel dat Frick ten tijde van de benoeming bij het Secretariaat van de Commissie werkte en zich aldus dicht bij deze gebeurtenissen bevond. In een brief aan minister Theunis van mei 1922 vermeldde Gutt echter dat Frick in 1919 en 1920 als enige met de oprichting van de nodige diensten voor de kleurstoffenleveringen en -verkopen belast was.¹⁹⁴ In die hoedanigheid was Frick waarschijnlijk degene die met de benoeming van de verdelers belast was. Een brief van dezelfde dag naar Frick toont ons ook dat Gutt ook toen nog aanpassingen van de contracten van de verdelers aan Frick toewees.¹⁹⁵ Opnieuw kunnen we de definitie van belangenneming toepassen door te zeggen dat Frick een persoonlijk belang nam in de benoeming van zijn verdelers, een taak die onderdeel van zijn functie was en waarover hij het beheer had.

De concrete opdracht en de vooropgestelde verloning kunnen we wel achterhalen. Hiervoor hebben we informatie van *La Libre Belgique* maar ook officiële correspondentie van de overheidsadministratie. Met name een verslag van begin februari 1924 werkt verhelderend. Dit verslag werd door Frick opgesteld volgend op beschuldigingen van senator Fraiture dat er door kleurstoffenverdelers grote winst werd gemaakt ten koste van de staat. Georges Theunis diende de senator van antwoord te dienen in het parlement en vroeg aan Frick om hem de informatie te leveren waar hij zijn officiële antwoord op kon baseren. We halen hier de relevante informatie uit.¹⁹⁶

---

¹⁹² ARA, *Commissie voor Herstel*, 1515, brief van majoor Degols naar Henrion, Van Elewyck en Joncker van 21 februari 1921.

¹⁹³ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire handelingen*, Zitting van 10 februari 1931.

¹⁹⁴ ARA, *Archief Georges Theunis*, 304, F64 Colorants, Nota van Gutt aan Theunis van 31 mei 1922.

¹⁹⁵ ARA, *Archief Georges Theunis*, 304, F64 Colorants, brief van Gutt aan Frick 31 mei 1922.

¹⁹⁶ ARA, *Archief Georges Theunis*, 304, F64 Colorants, brief van Frick naar Terlinden van 8 februari 1924.

De kleurstoffenverdelers kregen een commissie van 10% zolang hun omzetcijfer onder een miljoen frank bleef. Voor elk bedrag daarboven werd dit cijfer verlaagd tot 8%. Deze commissie was de brutosom die door de overheid aan de verdelers betaald werd en moest buiten de verloning ook alle kosten dekken die de verdelers maakten bij het vervullen van hun opdracht: het gaat dan om de lonen van administratief en technisch personeel, reiskosten, het onderhoud van laboratoria enzovoort.¹⁹⁷

In de brief licht Frick een casus uit de verdelers grondiger toe die als representatief gold voor alle verdelers.. De firma Denier & Co, vertegenwoordiger van Agfa, behaalde in 1922 en 1923 de hoogste omzetcijfers waarop zij respectievelijk 400.000 (ongeveer) en 510.324 frank commissie kregen. Er wordt vermeld dat de omzetcijfers rond de 6 miljoen lagen. (Als we de berekening van 10% voor het eerste miljoen en 8% van de bedragen daarboven volgen, komen we op omzetcijfers van 4.750.000 (ongeveer) en 6.129,05 frank.) Het personeel dat de firma inschakelde voor de kleurstoffenverdeling bestond uit twee vennoten die zich met zowel de administratieve directie als met het regelmatig bezoeken van het cliënteel bezig hielden, twee vaste vertegenwoordigers bij de commissie en een technische expert belast met de laboratoriumproeven en met het bijstaan van het cliënteel bij de aanwending van de kleurstoffen. Daarnaast gebruikte de firma haar commissie ook voor de betaling van huurkosten van gebouwen en opslagmagazijnen, reiskosten, kantoor- en correspondentiekosten edm. Bij bepaalde kwesties liet de firma op eigen kosten Duitse technici overkomen.¹⁹⁸

In een dossier van Gutt aan Theunis van 31 mei 1922 ter aanleiding van een voorgestelde wijziging in het contract met de kleurstoffenverdelers worden de kosten en vergoeding van Ernest Van Elewyck, vertegenwoordiger van Cassella, toegelicht. Die zou in 1921 de hoogste omzet hebben gehaald, al worden zijn omzet- en commissiecijfers niet gegeven. Er wordt vermeld dat Van Elewyck meer dan 100.000 frank aan bureaunkosten had en een bijna even hoog bedrag aan loonkosten van zijn rondreizende vertegenwoordigers en zijn chemici. Twee vertegenwoordigers zouden respectievelijk 25.000 en 18.000 frank jaarloon krijgen, hun onkostenvergoedingen niet meegeteld.¹⁹⁹

Enkele opmerkingen zijn hier gepast. Ten eerste moeten we deze bedragen contextualiseren. Wanneer de lonen van de werknemers van de verdeelagentschappen worden vermeld rond de 20.000 frank te liggen, lijkt de grootte van de commissie heel goed mee te vallen. Nu valt de reële waarde van dit bedrag moeilijk vast te stellen in een periode waarin de frank erg onstabiel was. De munt zou zich immers pas in 1926 stabiliseren op van één zevende

---

¹⁹⁷ ARA, *Archief Georges Theunis*, 304, F64 Colorants, brief van Frick naar Terlinden van 8 februari 1924.

¹⁹⁸ ARA, *Archief Georges Theunis*, 304, F64 Colorants, brief van Frick naar Terlinden van 8 februari 1924.

¹⁹⁹ ARA, *Archief Georges Theunis*, 304, F64 Colorants, Nota van Gutt aan Theunis van 31 mei 1922.

van de waarde van de vooroorlogse periode. We kennen echter voor de periode 1919-1931 het verloop van de lonen van Frick en Leysens, die tegelijk ook opklommen in de overheidsadministratie. Zo weten we dat Frick op 1 januari 1920 bij het Secretariaat 12.300 frank jaarloon kreeg en vanaf zijn benoeming tot directeur van de Dienst Kleurstoffen in augustus 1922 15.000 frank. Gezien hij voordien al diensthoofd was, vermoeden we geen al te hoge loonsverhoging en kunnen we ervan uitgaan dat de inflatie in deze 20 maanden niet meer dan 20% bedroeg. We kunnen ook veronderstellen dat het loon van een directeur al vrij hoog gelegen zal hebben. Het loon van de vertegenwoordigers ligt exact dubbel zo hoog als dat van een diensthoofd in de overheidsadministratie in mei 1922. Dit is natuurlijk niet onmogelijk maar het betekent wel dat de lonen van de werknemers van Van Elewyck royaal waren. Ten tweede zijn deze cijfers gebaseerd op gegevens die Gutt ter beschikking gesteld werden door Frick en Van Elewyck. Gezien de twee mannen centrale figuren in de hele corruptiezaak waren, nemen we ze dus best met een korrel zout en kan het zijn dat ze gemanipuleerd zijn om beter overeen te stemmen. Ten derde is het belangrijk om in het achterhoofd te houden dat de verdelers tegelijkertijd in dienst waren van de Duitse chemische bedrijven en dat ze daarvan ook een loon kregen.²⁰⁰ Op basis van *La Libre* kunnen we aannemen dat de verloning daarvan lager was. Dit kan betekenen dat de staat nogal veel betaalde maar ook dat de bedrijven een deel van de verloning van de verdelers doorschoven naar de Belgische staat via hun stroman Frick (die blijkbaar een centrale rol speelde in de verloning, als we op de brief van Gutt af gaan). In beide gevallen kregen de verdelers echter een dubbel loon en werden zij erg goed betaald voor hun diensten. Ten vierde kunnen we aannemen, als we even vooruitblikken, dat de verdelers niet even veel werk hadden als de bedoeling was. Ze lieten immers de vrije concurrentie niet spelen en verkochten (hoewel we dit op dit moment nog niet kunnen vaststellen voor de periode voor 1925) hun producten gewoon terug aan *IG*. Ze zouden dan een hoge verloning krijgen voor diensten die niet zo intensief waren en waarvan we mogen veronderstellen dat een groot deel niet eens plaats vond. Tot slot dienen we de aandacht te vestigen op een belangrijk gevolg van het commissiesysteem. De geleverde kleurstoffen (evenals de farmaceutica) moesten verdeeld worden onder de Belgische industrie maar ook onder de overheidsdiensten die er gebruik van konden maken, en dan met name het leger. Bij deze transfers binnen de overheid betaalden de overheidsdiensten elkaar zodat de transfers als verkopen golden. En op verkopen kregen de verdelers een procent. Aldus betaalde de overheid de verdelers telkens commissie wanneer ze kleurstoffen aan zichzelf leverde.²⁰¹

---

²⁰⁰ *La Libre Belgique* 5 april 1927.

²⁰¹ *La Libre Belgique* 5 april 1927; ARA, ministerie van Financiën: *Thesaurie, Personeel*, Blok 1650, 128, *briefje van Gutt aan Frick van 31 mei 1922*.

Met onze opmerkingen komen we echter helemaal niet aan het niveau van achterdocht waar *La Libre Belgique* blijk van geeft. Na het antwoord dat minister Theunis op basis van de voorgaande informatie aan de kamer leverde te vermelden, schreef de krant het volgende:

“Wat een mooie woorden! De bureaunkosten zijn verbonden aan de arm van de Staat, de reizen worden samengevat in de omzendbrieven – zonder data, postdata – waarvan wij talrijke voorbeelden onder de ogen hebben liggen. Er is geen speciaal laboratorium zoals zo mooi gezegd en het personeel is toevertrouwd aan de Staat, net als de bureaunkosten. De reizen waarvan men melding maakt zijn bovendien helemaal of gedeeltelijk gedekt door de Duitse bedrijven, aangezien de verdelers voor hen reizen.”

En over de hoogte van de commissies:

“De minister doet alsof deze verloning onbelangrijk is, terwijl de Duitse bedrijven hun agenten niet meer dan 1/8 % betalen voor onkosten. Dit “strootje” vertegenwoordigt op zijn minst 12.000 frank per maand voor elk van de acht verdelers en dat gedurende meerdere jaren. En er zijn mensen die vinden dat de Staat zijn diensten niet genoeg vergoedt! Die van de ambtenaren in die hoedanigheid, ja, maar niet die van de ambtenaren buiten het kader!”

Deze beschuldigingen kunnen wij echter niet bevestigen.

De oprichting van de Dienst Kleurstoffen en Farmaceutische Producten

Eerder in dit hoofdstuk bespraken we de aanstelling van Frick tot hoofd van de Dienst Kleurstoffen en Farmaceutische Producten en gingen we in op de situering en de bezetting van deze dienst. Op dit punt in ons relaas is het echter interessant nog even stil te staan bij de oprichting van de dienst.

In de brief van Gutt naar Theunis met betrekking tot de wijzigingen in het systeem van de commissies werd de volgende zin geformuleerd.

“Het is mr. Frick die de kleurstoffendienst van de Spastraat heeft opgericht in 1919 en 1920; het is hij die hem heeft overgenomen en het is alleen hij die zich er mee bezig houdt.”²⁰²

De implicaties van deze zin zijn enorm. Zoals net besproken stelde Frick de verdelers die instonden voor de verkoop van de kleurstoffen aan tijdens zijn periode bij het Secretariaat van de Belgische Delegatie bij de Commissie voor Herstel. In dezelfde periode richtte hij zelf blijkbaar ook de Dienst op die de administratie rond de leveringen van de kleurstoffen zou regelen. Aldus kon Frick zelf het administratieve radarwerk creëren dat de kleurstoffen van levering tot verkoop in handen had en kon hij de weg vrijmaken voor een almachtige positie voor zichzelf.

---

²⁰² ARA, ministerie van Financiën: *Thesaurie*, Personeel, Blok 1650, 128, Kopie van vonnis nr. 808 van 11 februari 1931.

De toenadering

Frick begon dus de plannen ten uitvoer te brengen toen hij in de periode 1919-1922 bij de Commissie werkte. De aanduiding van Gutt zou erop duiden dat de Kleurstoffendienst al in 1919 of 1920 opgericht werd. Of deze uitspraak klopt, staat niet buiten kijf. Ondanks eerdere inbeslagnames, begonnen de leveringen pas in mei 1921.²⁰³ Het Verdrag werd ondertekend op 28 juni 1919. De onderhandelingen over de organisatie van de Commissie voor Herstel werden pas in december 1919 afgerond. De oprichting van de Belgische Dienst zou dus pas vanaf 1920 gebeurd kunnen zijn.

Frick kan logischerwijze pas in contact gekomen zijn na de beëindiging van zijn diensttijd. Het eerste contact met een vertegenwoordiger van *IG* moet dus ergens gebeurd zijn in de tijdsspanne tussen zijn terugkeer naar huis van aan het front en zijn aanstelling van de verdelers (dat hij de Dienst Kleurstoffen oprichtte hoeft immers oorspronkelijk niet met slechte bedoelingen te zijn geweest). Dat hij benaderd werd voordat hij een job bij de Belgische delegatie kreeg, is onwaarschijnlijk. Het zou immers wel van wel erg veel Duitse vooruitziendheid getuigen dat de mensen van *IG* wisten dat Gutt zijn schoonbroer een functie zou bezorgen. Als we deze periode dus afschrijven, moet Frick gecorrumpeerd zijn toen hij bij de Belgische delegatie werkte. Dit is tevens de meest logische mogelijkheid: voor hij bij het Secretariaat werd aangesteld in de zomer van 1919 reisde hij misschien al meerdere malen mee naar Parijs met de afgezanten. Tijdens de onderhandelingen verbleven de afgevaardigden met hun personeel in Parijse hotels, evenals de gezanten en medewerkers van alle andere landen en dus ook de Duitsers. De mogelijkheden tot ontmoetingen in sociale omstandigheden zullen talrijk geweest zijn. Het Strafwetboek stelt dat er sprake is van fraude vanaf de formulering van het voorstel. We kunnen dus aannemen dat Fricks officiële overtreding van de wet op dit moment begonnen is.

De contactpersoon van Frick bij *IG* kennen we wel. Emile Carlier stelde na het proces in 1931 dat Frick gedurende de jaren 1920 regelmatig met een zekere Mühlen vergaderde om de uitvoering van de plannen te bespreken.²⁰⁴ De naam Mühlen vinden we veelvuldig weer in de bronnen. In mei 1922 zou hij de onderhandelaar voor *IG* zijn bij de ondertekening van een nieuw contract met betrekking tot de kleurstoffenleveringen.²⁰⁵ Ook alle correspondentie met het centrale secretariaat van *IG* verliep duidelijk via Mühlen.

Betrokkenen

---

²⁰³ Verdrag van Versailles, *DEEL VIII*, Artikel 232.

²⁰⁴ ARA, *Archief Georges Theunis*, 304, *F64 Colorants*, nota van Frick voor Hannecart van 30 juni 1924.

²⁰⁵ ARA, *Archief Georges Theunis*, 304, *F64 Colorants*, nota van Frick voor Hannecart van 30 juni 1924.

Laat ons dit deel afsluiten door de lijst met betrokkenen even samen te vatten. In het voorgaande deel werd reeds uitgebreid besproken dat de spilfiguren binnen de overheidsadministratie André Frick en Pierre Leysens waren. De betrokkenheid van de rest van het dienstpersoneel kan niet vastgesteld worden maar we kunnen opmerken dat deze niet noodzakelijk was voor de gepleegde corruptie.

Vervolgens waren er de kleurstoffenverdelers. Zij moeten zich volledig bewust geweest zijn van de tegenstrijdigheid van hun opdrachten en handelden met bewuste intentie om de staat te benadelen en de Duitse bedrijven een voordeel te verstrekken. We beschouwen hen dan ook als medeplichtig.

IG Farben is als aanstichter en voornaamste begunstigde van de corruptie en fraude volledig medeplichtig. Het gaat echter om een organisatie zonder gezicht. De persoon die zich voor *IG* met het goede verloop van de plannen bezig hield, lijkt voornamelijk de heer Mühlen te zijn geweest.

“Cet nouvel truc allemand”: De kleurstoffenverkopen

De verkoop van 1925

Toen de kleurstoffenverdelers stevig in hun dubbelzinnige positie zaten en André Frick als hoofd van de Dienst Kleurstoffen en Farmaceutische producten de administratie in handen had, konden de medeplichtigen beginnen met het uitvoeren van de plannen. De verkoop van de zomer van 1925 is degene waarvan de corrupte praktijken ontsluit werden door *La Libre Belgique* en het past dan ook dat we eerst deze zaak onderzoeken en met de beschuldigingen van deze krant beginnen. Door de omslachtige formulering van de krant zullen we het relaas in eigen woorden uiteenzetten.

In augustus 1925 zou de Belgische overheid volgens *La Libre* een voorraad van 500 ton kleurstoffen in bezit hebben gehad. Een deel van de kleurstoffen was reeds aan het bederven maar nog zeker 420 ton bevond zich in uitstekende staat. De marktprijs fluctueerde in deze periode tussen 31 en 250 frank per kilogram voor de verse producten en tussen 3 en 10 frank voor de bedervende stoffen. De totale voorraad zou een waarde hebben gedragen van om en bij de 20 miljoen. De verkoop van de voorraad was op voorhand reeds in het budget van 1925 opgenomen aan 12,4 miljoen frank.

Om de door de staat behaalde winst te maximaliseren was het de opdracht van de dienst de voorraden per opbod te verkopen en naargelang hoeveelheid zoals ze door de industrie gewenst werd. In plaats daarvan werd volgens *La Libre* door de Dienst Kleurstoffen en Farmaceutische Producten besloten tot een verkoop in bulk.

Hoewel verwacht zou kunnen worden dat slechts weinig producenten een dergelijke hoeveelheid zouden willen en kunnen opkopen, was er volgens *La Libre* wel degelijk minstens een potentiële Belgische koper die er volgens *La Libre* 12 miljoen frank voor over had. De Dienst deed echter geen enkele poging de Belgische industrie te benaderen en de voorraad van de hand te doen. In plaats daarvan liet ze de producten in de opslagmagazijnen staan en bederven.

Op een bepaald moment – de krant vermeldt geen datum – werd de voorraad dan toch nog verkocht. Tegen de absurd lage prijs van 1,5 miljoen werd ze verkocht aan *IG Farben*, de producent van de kleurstoffen. De Belgische geïnteresseerden vernamen deze prijs en trachtten mee te dingen maar werden niet aanhoord. Hun brieven werden genegeerd of omslachtig beantwoord. Toen ze zich tot de minister wendden, werd er niet geantwoord. Uiteindelijk kregen ze de kabinetschef te pakken. Die antwoordde hen dat de verkoop van de kleurstoffen nog niet voor 1 oktober 1926 gepland stond en dat de Belgische industrie zeker op de hoogte gesteld zou worden van zodra dat wel het geval zou zijn. Ondertussen werd volgens *La Libre* de

voorraad alsnog aan *IG* verkocht, zij het wel aan 5,5 miljoen frank (ongeveer 10 frank per kilo). Op het moment dat het krantenartikel gepubliceerd werd was de voorraad nog niet opgehaald. Ze bevond zich nog steeds in de depots. Ze werd niet verkocht, niet opgehaald en niet weggegooid. Ze bleef gewoon staan, langzaam aan vervallend.²⁰⁶

Het is het enige relaas van de corrupte daden van André Frick, zijn dienst en de verdelers dat we nog hebben. Het is ook de enige kleurstoffenverkoop waarvan we voorlopig weten dat ze plaatsgevonden heeft, dat er corruptie mee gepaard ging en dat die corruptie bestraft geweest is. Om het relaas van *La Libre* te checken, dienen we – de processtukken verloren zijnde – op zoek te gaan in de staatsarchieven. Er zijn drie archiefgehelen waar documenten met betrekking tot de zaak gevonden zouden kunnen worden: het privé-archief van Georges Theunis - die gezant bij de Commissie voor Herstel en minister van Financiën geweest was -, de archieven van de Commissie voor Herstel en die van het ministerie van Financiën. We zullen ze achtereenvolgens overlopen.

Het deel van het privé-archief van Georges Theunis over zijn periode als minister van Financiën biedt ons geen documenten met betrekking tot de herstelbetalingen. Dat komt doordat deze stukken ingedeeld zitten bij de documenten uit zijn periode als gezant bij de Commissie voor Herstel. Aldus zijn er in dit deel documenten te vinden uit de hele periode van de regering Theunis. De enige in de archieven vindbare stukken met betrekking tot de verkoop van 1925 zijn correspondentie. Contracten en annexen bij de brieven en nota's zijn niet bewaard gebleven, maar aan de hand van een bundel correspondentie van dat voorjaar kunnen we delen van het verhaal van *La Libre* verifiëren.

Ten eerste onthullen de bronnen een belangrijk aspect met betrekking tot de situering van de verkoop van 1925. Ten tijde van de bezetting van de Ruhr hadden de bedrijven van *IG* hun fabrieken stilgelegd en waren de leveringen gestopt. Na de Conferentie van Londen en de ondertekening van de verdragen van Locarno werden de herstelbetalingen pas hervat (zie hoofdstuk I). De levering van de winter van 1924 op 1925 was daardoor de eerste sinds de zomer van 1922. Ze werd geregeld door een akkoord dat met *IG* onderhandeld was in december 1924. De gezant die het akkoord uit naam van de Belgische staat had onderhandeld was directeur Frick. De onderhandelaar voor *IG* was Von Weinberg.²⁰⁷ De heren hadden een ontwerpakkoord opgesteld en Frick vroeg de onmiddellijke ondertekening door de kabinetschef buiten Theunis om. Majoor Bemelmans, de voormalige plaatsvervangende gezant bij de

---

²⁰⁶ *La Libre Belgique* 5 april 1927, eigen vertaling.

²⁰⁷ ARA, *Archief Georges Theunis*, 304, F64 *Colorants*, brief van Bemelmans aan Terlinden van 3 januari 1925.

Commissie voor Herstel die nu adviseerde bij het opstellen van een nieuw contract, en André Terlinden, evenals Gutt kabinetschef van Theunis, wezen dit verzoek echter af omdat er nog onderhandelingen bezig waren door de Geallieerde mogendheden.²⁰⁸ Na aanpassingen door juridisch adviseur Marx en majoor Bemelmans werd in januari 1925 een akkoord goedgekeurd met betrekking tot de levering van de kleurstoffen.²⁰⁹ Een ander akkoord werd later aangegaan voor de bewaring en verkoop van de kleurstoffen.²¹⁰

Dat André Frick goed op de hoogte was van de inhoud en gevolgen van zijn daden wordt goed geïllustreerd door de correspondentie van januari 1925. Terlinden had majoor Bemelmans als expert om advies gevraagd bij het opstellen van een contract. Hij merkte daarbij op dat één punt nog onduidelijk bleef: dat van de verantwoordelijkheid van de trust wat betreft de goede bewaring van de kleurstoffen.²¹¹ Daarop waarschuwde Bemelmans Frick voor de beperkte houdbaarheid van de geleverde kleurstoffen en raadde hij hem aan in een contract met *IG* de mogelijkheid van het verval op te nemen en zich tegen risico's in te dekken. Fricks antwoord was dat hij inderdaad geen rekening had gehouden met de mogelijkheid van verval, dat hij daardoor geen speciale clause had ingevoegd en dat hij eventueel voor de toekomst een dergelijke clause kon opstellen maar dat het voor deze levering al te laat was.²¹²

De mogelijkheid om de staat alsnog in te dekken tegen het risico van verval van de stoffen werd onderzocht door offertes aan te vragen van verzekeraars.²¹³ Deze benadering van verzekeraars lijkt op aansturen van Frick te zijn gestart. Dit mag vreemd genoemd worden gezien Terlinden Frick een jaar ervoor reeds meedeelde: *“de staat verzekert zich nooit; hij is een voldoende grote eigenaar om zelf zijn verzekeringsrisico's de dekken. Dit is een absoluut principe dat ook toegepast moet worden op de voorraad chemische producten onder uw hoede, zoals op alle andere eigendom van de Staat.”*²¹⁴ In januari 1925 werd er echter toch een verzekering aangegaan tegen 17.000 frank per jaar voor de kleurstoffenvoorraad van 1925.²¹⁵

---

²⁰⁸ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, brief van Bemelmans aan Terlinden van 3 januari 1925.

²⁰⁹ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, brief van Theunis naar advocaat Leclercq, 29 januari 1925; ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, brief van Terlinden aan Seulen van 30 januari 1925.

²¹⁰ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, brief van Terlinden aan Seulen van 30 januari 1925.

²¹¹ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, Brief van Terlinden aan Bemelmans 25 januari 1925; ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, brief van Bemelmans aan Terlinden van 27 januari 1925.

²¹² ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, brief van Frick naar Bemelmans, 29 januari 1925.

²¹³ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, bundel correspondentie tussen Frick en Terlinden met betrekking tot verzekering van de kleurstoffenvoorraad, januari 1925.

²¹⁴ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, brief van Terlinden naar Frick van 8 januari 1924.

²¹⁵ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, nota van Frick aan Gutt van 22 januari 1925.

Over de verkoop van de kleurstoffenvoorraad in kwestie bevat het Theunisarchief maar drie brieven. We zullen alle nuttige informatie eruit puren maar we zullen genoodzaakt zijn de hiaten in onze kennis over de verkoop met beredeneerde hypothesen te dichten.

Uit de briefwisseling blijkt dat een verkoop die aan exact dezelfde kenmerken voldeed zoals die vermeld werden in *La Libre* reeds gepland werd in maart 1925. Er werd inderdaad gesproken over een voorraad van 500 ton kleurstoffen, geleverd op 31 december 1924. De voorraad werd gerapporteerd van variabele kwaliteit te zijn en uit vergaanbare goederen te bestaan. De schatting van de waarde van de stock verschilde echter nogal radicaal van die door *La Libre*. Op basis van door Frick doorgegeven schattingen werd de waarde op 1 tot 3 miljoen geschat.²¹⁶

De verkoop van de kleurstoffen werd gepland aan “het S.A.C.A.” De naam hiervan wordt nergens voluit geschreven. Op basis van oudere brieven weten we wel dat de benoeming S.A. heel courant was en een afkorting was van *Société Anonyme*. Gezien de aantijgingen van *La Libre Belgique* dat de kleurstoffen verkocht werden aan de Duitse bedrijven zelf, kunnen we verwijzen naar de gebruikte benamingen voor deze bedrijven. Naar *IG* werd vaak verwezen als de “Centrale Allemande des Colorants” en slechts af en toe als de *Interessengemeinschaft*. Pas in de parlamentsverhandelingen van 1931 wordt er gesproken over *IG*. Met een beetje speculatie kunnen we daarom stellen dat S.A.C.A. stond voor *Société Anonyme des Colorantes Allemandes*, of een variant waarin de *C* voor *Centrale* staat. Dit zou erop kunnen wijzen dat de Duitse bedrijven een nieuwe constructie opgezet hadden voor de aankoop van de kleurstoffen. Dit lijkt waarschijnlijk omdat de rechtstreekse verkoop aan *IG* verboden zou zijn door het Verdrag.

De verkoop van de volledige voorraad aan anderhalf miljoen frank aan het S.A.C.A. zou compleet onaanvaardbaar zijn als de echte waarde dichterbij het door *La Libre* geschatte getal lag, en nog altijd incorrect als dit niet het geval was. De verkoop werd dan ook gerechtvaardigd met een aantal argumenten:

- Bij een marktwaarde van tussen de 1 en 3 miljoen frank was de verkoop aan 1,5 miljoen een mooie zaak.
- De goederen waren beperkt houdbaar.
- Het controlepersoneel zou datzelfde jaar verminderd worden van 13 naar 5.
- De voorraad bevatte nauwelijks nog producten die interessant waren voor de Belgische markt.

---

²¹⁶ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, brief van Gutt aan Theunis van 31 mei 1922.

- Het S.A.C.A. heeft een commissie van 35% op de gerealiseerde prijs van wat men in kleine hoeveelheden verkoopt.
- Als de verkoop in kleine hoeveelheden zou geschieden, zou er een compensatie betaald moeten worden aan het S.A.C.A.²¹⁷

Laat ons deze argumenten een voor een onder de loep leggen. Ten eerste is er de kwestie van de marktwaarde. Als die zo laag lag, zou de verkoop aan anderhalf miljoen inderdaad niet onverantwoord zijn. Met twee dingen dienen we evenwel rekening te houden. Volgens *La Libre* zou de waarde, gebaseerd op schattingen door experts, zeven tot tien keer zo hoog liggen. Als deze schatting beter klopt dan die van Frick zou de Belgische schatkist een serieus bedrag aan inkomsten mislopen. Het zou ook betekenen dat Frick ofwel een erg slechte schatter ingehuurd had ofwel het bedrag bewust minimaliseerde om de verkoop aan een lage prijs mogelijk te maken. We kunnen van deze tweede hypothese uitgaan. Maar zelfs als de waarde die Frick vooropstelde realistisch geweest zou zijn, zou dit de verkoop nog steeds niet rechtvaardigen. De taak van de dienst was immers de concurrentie te laten spelen door de stoffen per opbod te verkopen. Als deze reusachtige hoeveelheid al na drie maand in bulk verkocht werd aan een lage prijs kunnen we aannemen dat de dienst de Belgische concurrentie niet erg veel tijd geboden heeft om mee te dingen.

Ten tweede is het inderdaad zo dat de kleurstoffen beperkt houdbaar waren. Dit was echter op voorhand geweten en men had al jaren ervaring met de verkoop en opslag ervan. De beperkte houdbaarheid kan dus niet echt een verrassing zijn geweest. We kunnen er ook van uitgaan de bewering van *La Libre* dat de meeste kleurstoffen in de zomer nog van uitstekende kwaliteit waren, toch grotendeels klopte. Er zal dus zeker genoeg tijd geweest zijn voor een veiling.

Het derde argument is een interessant maar onduidelijk nieuwtje. Wie deze controleurs waren en wat hun functie was, is niet geweten. Het feit dat er net in deze periode afvloeiingen waren, en dan nog zoveel, is opmerkelijk. Dat dit als een argument voor een snelle verkoop gebruikt werd, is eveneens opmerkelijk en impliceert dat de staat zich snel van haar verantwoordelijkheden af moest maken omdat ze geen middelen kon of wilde besteden aan de goede afhandeling ervan.

Het vierde argument contrasteert opnieuw sterk met het door *La Libre* geboden relaas. De krant beweerde dat er wel degelijk geïnteresseerde kopers waren. De kleurstoffen zouden dus allesbehalve oninteressant geweest zijn voor de Belgische industrie. Dit argument kunnen we ook confronteren met de formulering in het Verdrag dat de leveringen naargelang de noden van de industrie zouden gebeuren. De overheden die kleurstoffen opeisten konden beslissen over de overgenomen hoeveelheden van elke stof en het was hun taak om te zorgen dat deze keuze dus op de noden van de industrie gebaseerd was. Als de voorraden niet bruikbaar zouden zijn voor

---

²¹⁷ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, brief van Gutt aan Theunis van 31 mei 1922.

de Belgische markt, zou dat dus de schuld zijn van de overheid. We kunnen er echter van uitgaan dat het niet het geval was gezien, zoals we eerder vastgesteld hebben, Belgische industriëlen de moeite hebben gedaan om hun grieven over de teloorgang van bruikbare producten aan *La Libre* te uiten.

De laatste twee argumenten vormen helaas een raadsel. Waarom het *S.A.C.A.* een commissie (zeker zo'n hoge commissie!) zou krijgen en waarom ze een bedrag ter compensatie zou moeten krijgen als ze de verkoop niet toegewezen kreeg, is een vraag waarop wij het antwoord schuldig moeten blijven. De enige hypothese die wij ter verklaring kunnen formuleren is dat het *S.A.C.A.* een Belgische schijnconstructie van *IG* zou zijn geweest die als verdeelinstantie zou handelen en de rechtstreekse verkoop van de staat aan *IG* met een omweg zou vermommen. Opnieuw hebben we geen bewijzen, en opnieuw is dit slechts een mogelijke theorie.

De verkoop in bulk was duidelijk nadelig voor de Belgische belangen. De winst op de verkoop van de kleurstoffen zou gemaximaliseerd kunnen worden door de industrie de kans te geven naargelang haar eigen noden bestellingen te plaatsen en daarbij in concurrentie met andere kopers rechtvaardige bedragen neer te tellen die de staat ten goede kwamen. Door te beslissen tot de verkoop in bulk lijkt de Dienst van Frick twee vliegen in een klap te hebben geslagen: de concurrentie werd verminderd doordat weinig bedrijven de middelen voor noch de behoefte aan de aankoop van een dergelijke hoeveelheid verfstoffen hadden voor hun productie zodat de verkoop aan het bedrijf dat wel geïnteresseerd leek te zijn faciliteerde en de prijs voor dat bedrijf ook drukte. Daarbij kunnen we, afgaande op het verhaal van *La Libre*, stellen dat eventuele concurrerende geïnteresseerden door de Dienst vakkundig op afstand gehouden werden.

Over het feit dat de kleurstoffen ter plaatse bleven liggen, kunnen we nog iets opmerken. De Duitse bedrijven konden niets doen met de kleurstoffen die ze teruggekocht hadden en die onderhand al ver vervalLEN waren. Het is dus geen onlogische keuze om ze blijvend op te bergen in magazijnen. Dat deze opslag gewoon gebeurde in de magazijnen in België waar ze onder bevoegdheid van de verdelers stonden²¹⁸, lijkt wel erg vreemd. Een dergelijke opslag lijkt immers nogal een hoog risico te hebben ingehouden voor mogelijke ontdekking. Het lijkt logischer de kleurstoffen naar Duitsland te laten brengen en ze daar uit het zicht te bewaren. Een verklaring hiervoor kunnen we vinden in een protocol van 31 mei 1920 ondertekend om de uitvoering van de tweede paragraaf van annex VI van Deel VIII van het Verdrag te regelen. Dit was de paragraaf waarin Duitsland een optie gaf op de levering van 25% van de Duitse productie

---

²¹⁸ ARA, *Archief Georges Theunis*, 304, F64 *Colorants*, brief van Gutt aan Theunis van 31 mei 1922.

van de voorgaande maand van elke soort kleurstoffen of chemische geneesmiddelen. Artikel 4 van dit protocol luidde als volgt:

“De Herstelbetalingencommissie erkent dat de in het kader van de “Herstelbetalingen” geleverde kleurstoffen niet geëxporteerd zullen worden en ze eist dus van de respectieve overheden van de Geallieerde of Geassocieerde Mogendheden die kleurstoffen ontvangen in het kader van de “Herstelbetalingen” aan hun verdelende organisaties de nodige instructies te geven om een dergelijke export te voorkomen in de mate van het mogelijke.”²¹⁹

Het was dus voor IG niet mogelijk de kleurstoffen te exporteren. Het protocol verbood niet expliciet de verkoop aan een buitenlands bedrijf, enkel de export. Door de kleurstoffen op te kopen en vervolgens in België te laten voldeed IG dus aan deze voorwaarden.

Ten slotte nog een noot over de situering van de verkoop. In de situering schreven we dat de regering-Theunis er in 1925 in was geslaagd voor het eerst sinds het begin van de oorlog een begroting in evenwicht in te dienen die door externe factoren alsnog een aanzienlijk tekort opliep. We schreven toen dat dit te wijten was aan de depreciatie van de frank, het uitblijven van verwachte belastingsinkomsten en de financiële hulp voor de organisatie voor oorlogspensioenen. Hier kunnen we dus een vierde oorzaak aan toevoegen: de verkoop aan 4,5 miljoen frank van een voorraad waarvan de verkoop reeds aan 12,4 miljoen in de begroting was opgenomen, vergrootte het deficit met 8,1 miljoen frank.

De Dienst Kleurstoffen en Farmaceutische producten had de opdracht de Belgische industrie in haar noden te voorzien aan een voordelige prijs en tegelijkertijd de Belgische schatkist te spijzen met een zo hoog mogelijke opbrengst door de concurrentie in de verkoop van de kleurstoffenvoorraad vrij te laten spelen. In plaats daarvan zorgde ze ervoor dat de voorraad kleurstoffen uit de handel gehaald werd en ongebruikt opgeslagen werd tot ze onbruikbaar was en dat de Belgische staat een groot bedrag aan potentieel voor wederopbouw en verlaging van de belastingdruk te gebruiken middelen misliep. We kunnen dit stuk dan ook samenvatten door te stellen dat de Dienst Kleurstoffen en Farmaceutische producten dubbel gefaald heeft, aldus de belangen van de Belgische staat, bevolking en industrie ernstige schade toebrengend.

---

²¹⁹ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, dossier van Frick voor Hannecart, Annex 2 “Bijkomend akkoord bij protocol van 31 mei 1920 betreffende kleurstoffen”.

Andere frauduleuze verkopen

De verkoop van 1925 in kaart gebracht zijnde, is de vraag of dit de enige verkoop was waarbij gefraudeerd werd. Was het de eerste? En zouden er nog dergelijke verkopen volgen in de periode tot de schorsing van Frick in 1930?

We kunnen beginnen met het overlopen van verslagen van Frick waarin hij aan Gutt de storting van bedragen meldt van de opbrengst van verkopen van kleurstoffen. We sommen de informatie van de beschikbare verslagen op.

- Op 20 april 1922 schreef Frick 2 miljoen frank inkomsten van de verkoop van kleurstoffen over naar de Schatkist.²²⁰
- Op 19 oktober 1922 schreef hij 4 miljoen frank over.²²¹
- op 2 februari 1923 6.300.000 frank.²²²
- Op 31 juli 1923 de som van 3 miljoen frank²²³

De leveringen vonden halfjaarlijks plaats en begonnen in mei 1921, hoewel daarvoor al een hoeveelheid van bestaande voorraden geleverd moest worden. Aldus beschikken we over binnengehaalde bedragen voor alle leveringen van het tweede semester van 1921 tot de verkoop van 1925 (de leveringen werden stopgezet tijdens de Ruhrbezetting vanaf begin 1923 maar de toen in beslag genomen voorraden werden wel verkocht).

Deze bedragen hoeven echter niet de enige inkomsten van verkopen van kleurstoffen te zijn. Een elders weergegeven tabel geeft ons immers de volgende cijfers met betrekking tot de geleverde hoeveelheden en de prijzen waaraan deze werden verkocht.

Kleurstoffen	Ontvangen tonnage	Verkoopcijfer	Aantal facturen	Prijs per ton (eigen toevoeging)
1920	675 T.	13.081.574 fr.	4.514	19.380 fr./ton
1921	901 T.	9.424.253 "	8.761	10.460 fr./ton
1922	2192 T.	20.342.587 "	18.093	9.280 fr./ton
	3768 T.	42.848.514 fr.		11.371 fr./ton

224

Bij deze tabel dienen enkele opmerkingen geplaatst te worden. Ten eerste is de situering ervan heel onduidelijk bij gebrek aan ander bronnenmateriaal. Het lijkt er echter op dat dit de door Duitsland geleverde hoeveelheden zijn en de door de verkoop ervan behaalde omzetcijfers,

²²⁰ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, nota van Frick aan Gutt van 20 april 1922.

²²¹ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, nota van Frick aan Gutt van 19 oktober 1922.

²²² ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, nota van Frick aan Gutt van 2 februari 1923.

²²³ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, nota van Frick aan Gutt van 31 juli 1923.

²²⁴ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, verslag van leveringen 1920-1922.

tezamen met het aantal facturen door middel waarvan de voorraad is doorverkocht. Ten tweede zijn de cijfers ter beschikking gesteld door Frick en dus niet volledig te betrouwen.²²⁵

Als we de tabel als leidraad hanteren, zien we dat de prijs per tonnage significant maar niet extreem veel hoger ligt dan in 1925. Waar de verkoop van 1925 500 ton aan 4,5 miljoen frank verkocht werd en dus 9000 frank per ton bedroeg, is dit in de periode 1920-22 gemiddeld 11371 frank per ton. Dat dit niet veel hoger is, hoeft echter niet per se vreemd te zijn als we enkele opmerkingen in rekening brengen. Ten eerste was de 4,5 miljoen die voor de voorraad van 1925 betaald werd al een verdrievoudiging van de oorspronkelijke verkoopprijs onder druk van de protesterende Belgische industrie. Deze prijs lage dus al aanzienlijk dicht bij de marktprijs. Ten tweede ging het in de periode 1920-22 over een veel grotere hoeveelheid die een tijd lang regelmatig geleverd werd. Dat de prijs bij grotere hoeveelheden lager ligt, is een meer dan logisch economisch verschijnsel. In 1925 waren er al twee jaar geen leveringen meer uitgevoerd en was de aanvoer van kleurstoffen dus lange tijd sporadisch geweest. De verkoopprijs van de eerste lading beschikbare kleurstoffen had dus bij een verkoop per opbod logischerwijs heel wat hoger moeten zijn dan wanneer er voordien een regelmatige aanvoer was geweest.

In Leysens vonnis vinden we echter de vermelding van opzettelijk vervalste cijfers in zijn kasboek van oktober 1920.²²⁶ Of dit iets te maken had met de kleurstoffenzaak en of dit betekent dat er al met het goede verloop van de verkopen geprutst was, kunnen we niet afleiden.

Op basis van deze tabellen lijkt het er dus op dat de eerdere verkopen wel op betrekkelijk correcte wijze verlopen waren. Het zou goed mogelijk zijn dat de eerdere verkopen wel correct gebeurd waren als we in rekening brengen dat de Belgische industriëlen zo geschokt waren bij de verkoop van 1925. Zo hadden zij eerder misschien reeds op de normale wijze kleurstoffen kunnen kopen en merkten zij daardoor de afwijking van de normale gang van zaken beter op. Hoewel deze uitleg steek houdt, dienen we er rekening mee te houden dat zij berust op bronnenmateriaal van betwifelbare correctheid en op een interpretatie ervan die niet te bewijzen valt.

---

²²⁵ ARA, *Archief Georges Theunis*, 304, F64 Colorants, informatie van Frick voor verslag van leveringen van Gutt, 5 mei 1923.

²²⁶ ARA, *ministerie van Financiën: Thesaurie*, Personeel, Blok 1650, 128, Kopie van vonnis nr. 808 van 11 februari 1931.

Of er na 1925 nog dergelijke verkopen zijn geweest, is zo mogelijk nog moeilijker te achterhalen. Het bronnenmateriaal blijft heel erg schaars en moeilijk terug te vinden in de grote hoeveelheden irrelevante documenten.

We zijn dus opnieuw aangewezen op de informatie van de vonnissen, *La Libre* en de parlementaire verhandelingen. De vonnissen van Frick en Leysens delen ons mee dat de aanklacht tegen de heren voor de periode 1927-1930 was. Frick werd aangeklaagd voor wat we in het vorige hoofdstuk gedefinieerd hebben als passieve omkoping. Dit kan dus evenzeer van toepassing zijn op de gebeurtenissen tot 1925. Leysens werd beschuldigd van het stelen van een groot bedrag, van het verduisteren van boekhoudkundige documenten, van het falsifiëren van 26 boekhoudkundige verslagen van postcheques, met name in juni 1928.²²⁷

Over de schaarste aan archieven dient hier een opmerking gemaakt te worden. Voor de periode 1926-1930 beschikken we via het archief van de Commissie voor Herstel over een groot arsenaal aan documenten, akkoorden en brieven met betrekking tot de afhandeling van de leveringen van steenkool, hout, chemische producten, militaria en dergelijke meer. Een korte doorname van deze archiefdelen maakt snel duidelijk dat deze archieven veel bieden. Voor de archiefstukken met betrekking tot de kleurstoffen is dit wel even anders. Voor de eerste jaren van het derde decennium van de 20^e eeuw vonden we nog redelijk wat nuttige documenten, zij het dat zij apart op zich geen bezwarend materiaal bevatten voor de medeplichtigen. Hoe later in de geschiedenis, hoe minder interessante stukken er te vinden zijn. De complete afwezigheid van relevante stukken voor de kleurstoffenzaak vanaf pakweg januari 1926 en de grote schaarste in de jaren ervoor deed tijdens het onderzoek het vermoeden rijzen dat dit geen toeval was. Doorname van het archief geeft een algemeen gevoel dat de bezwarende stukken systematisch verwijderd zijn of nooit opgenomen werden. Het is onmogelijk te bewijzen dat Frick en Leysens dit hebben gedaan maar gezien de veroordeling van Leysens voor schriftvervalsing nemen wij aan dat ze hun sporen hebben proberen uitwissen door de vernietiging of diefstal van relevante documenten.

Motieven

Voor een bespreking van de motieven van de actoren kunnen we natuurlijk niet teruggrijpen op bronnen die ze ons letterlijk meegeven. We kunnen wel een en ander afleiden aan de hand van

---

²²⁷ ARA, *ministerie van Financiën: Thesaurie*, Personeel, Blok 1650, 128, Kopie van vonnis nr. 808 van 11 februari 1931.

de latere winsten, de context, beschuldigingen van *La Libre* en latere verklaringen van betrokkenen.

Zoals in het vorige hoofdstuk reeds vermeld, noemt Vandenberghe vier mogelijke motieven van corruptieplegers: economische motieven, het berokkenen van schade, het behalen van een moreel voordeel, en het verschaffen van een voordeel aan derden. Voor André Frick zelf kunnen we met name op basis van de riant vergoedingen die hij later kreeg stellen dat hij door het eerste motief gedreven werd. Voor een man die reeds boven zijn kwalificaties een hooggeplaatste functie uitoefende, waren er waarschijnlijk weinig vooruitzichten op verdere promotie of op aanzienlijke stijgingen van het salaris. De sommen die hij aangeboden kreeg voor zijn medewerking aan de corruptie, zouden de meeste mensen op zijn minst deelname doen overwegen en boden hem de mogelijkheid om een luxe te ervaren die hij op legale wijze waarschijnlijk nooit zou bereiken.

Binnen de term 'economische motieven' past echter meer dan pure hebzucht en hoewel Fricks latere uitgavenpatroon niet bescheiden zou zijn (cfr. infra), was er misschien nog een andere reden. Tijdens de ondervraging door de arts van de gevangenis waar hij na zijn bestraffing gedetineerd werd, gaf Frick te kennen dat zijn vrouw nogal blij durfde te geven van koopverslaving.²²⁸ Deze erg persoonlijke reden wordt louter opgenomen omdat het mogelijk is dat Frick zich door een dergelijk huishoudelijk uitgavenpatroon waar hij misschien weinig vat op had meer geneigd voelde om een buitengewone oplossing voor financiële problemen te vinden.

Hoewel zijn daden schade berokkenden, kunnen we wel stellen dat dit niet Fricks motief was. Hij was er zich ongetwijfeld van bewust maar de mogelijke persoonlijke voordelen zullen hem belangrijker geleden hebben dan de maatschappelijke nadelen.

Hetzelfde kunnen we stellen voor het vierde motief. De daden van Frick waren in opdracht van, en ten voordele van IG Farben, maar we kunnen stellen dat hij gedreven werd door het vooruitzicht op financieel gewin en niet door het voordeel van IG.

Als we terugdenken aan de observatie van Kirschen dat corrupte ambtenaren naast financieel gewin soms gedreven worden door het vooruitzicht op toekomstige tewerkstelling, kunnen we hier een bijkomend motief zien. We weten niet of de man een dergelijk aanbod gekregen heeft, maar dit vermoeden werd gewekt door zijn latere verklaringen. Zoals we in een later deel zullen zien, ontkende hij de bewuste medewerking aan fraude en verklaarde hij dat de van IG ontvangen betalingen vergoedingen waren voor zijn taken in dienst van de staat, en dat er een onuitgesproken verwachting mee gepaard ging dat hij na de afloop van zijn (sowieso tijdelijke)

---

²²⁸ ARA 2, *Antropologisch Laboratorium Gevangenis St.-Gillis*, 66, dossiernr. 5940, 7 "Sociale Evolutie van de Familie".

functie bij de staat een job bij IG zou aannemen.²²⁹ Dit is natuurlijk deel van een ontkenning van de gebeurtenissen en moet daardoor met een korrel zout genomen worden maar het maakte ons bewust van de mogelijkheid dat deze aanbidding opgenomen was in de overeenkomst tussen Frick en IG.

Over andere betrokken ambtenaren kunnen we eveneens de stelling formuleren dat zij gedreven werden door het vooruitzicht op financiële beloningen en/of eventuele jobaanbiedingen en wijden we dus niet verder uit.

Maar wat zijn nu de motieven van *IG*? Waarom doet een Duitse trust de moeite ambtenaren om te kopen om via hen de controle over de manier van distributie van toch reeds geleverde en betaalde kleurstoffen in handen te krijgen? Hiervoor dienen we al even vooruit te blikken. Hoe de frauduleuze en corrupte kleurstoffenverkopen exact in elkaar zaten, beschrijven we later in detail. We kunnen echter al zeggen dat de hele zaak er puur op gericht was de eerdere leveringen van kleurstoffen uit de handel te nemen. Als we de in de economische wetenschap gebruikelijke veronderstelling van het door bedrijven gehanteerde principe van winstmaximalisatie overnemen, kunnen we stellen dat het hier (hoewel illegaal) om een soort investering gaat van grote sommen om latere verkopen van kleurstoffen winstgevend te laten verlopen. Het ging dan om het opzettelijk creëren van schaarste om de exportprijs aanzienlijk te doen stijgen. We kunnen niet zeggen wat de opbrengsten van het bedrijf waren en kunnen dus niet stellen of de trust in normale omstandigheden ook tot deze daden zou overgaan. Op basis van de voorgaande bespreking van de geschiedenis van de *IG* kunnen we wel enkele bijkomende opmerkingen maken over de economische situatie van de trust.

Zoals we zagen bevond *IG Farben* zich in de jaren 1920 in een netelige positie. Hoewel de bedrijven op enige inkomsten konden rekenen door de herstelbetalingen en de sterke verkoopcijfers van verschillende producten waren ze hun exportmarkten verloren en moesten ze een reeks tegenslagen verduren die hen naar het faillissement hadden kunnen drijven. Het was voor de bedrijven van *IG* zaak hun positie zo snel mogelijk weer veilig te stellen en het heroveren van de exportmarkten maakte daar integraal deel van uit.

Zoals de andere markten had de Belgische er enkele concurrenten bij qua kleurstoffen en farmaceutica, zodat het voor *IG* moeilijk was dezelfde exportcijfers te behalen. Daarbij kwamen nog eens de importtarieven die ook België invoerde om de Duitse producten van de markt te

---

²²⁹ ARA 2, *Antropologisch Laboratorium Gevangenis St.-Gillis*, 66, dossiernr. 5940, 1. A. II. "Eigenlijke misdrijf".

weren.²³⁰Hier vormden de herstelbetalingen in natura echter – zoals Diarmuid Jeffryes het verwoordde – een zwaard dat langs twee kanten sneed. De Duitse bedrijven moesten een kwart van hun productie aan de internationaal laagst gehanteerde marktprijs verkopen aan de geallieerden en dat ondergroef hun winsten inderdaad op korte termijn. Zoals vermeld gaf dit de bedrijven echter gelegenheid om hun productie op te drijven en de voordelen daarvan te genieten: hoewel er weinig winst behaald werd, konden ze de vaste kosten dekken en aldus personeel betalen en in dienst houden, machines en gebouwen onderhouden en de mogelijkheden tot uitbreiding van de productie voor latere opportuniteiten bewaren. Een andere manier waarop *IG* voordeel genoot was dat ze zonder verliezen de buitenlandse markten kon overspoelen met goedkope producten en zo de winstmogelijkheden van de buitenlandse concurrentie sterk kon ondergraven. Na een tijdje merkten die bedrijven dat ook wel en vroegen ze de staat de hoeveelheid geleverde goederen te verminderen. In België lijkt het zover niet gekomen te zijn, waarschijnlijk doordat er geen Belgische kleurstoffenproducenten waren bijgekomen (in een bezet land waren daar weinig mogelijkheden toe geweest) en de zich herstellende industrie heel graag internationale kleurstoffen wilde om in haar eigen productie te gebruiken. De voor de herstelbetalingen geleverde stoffen waren daar ideaal voor want zoals de bedoeling van de regelingen rond herstelbetalingen in natura was geweest, konden de bedrijven deze tegen erg lage marktprijzen kopen. De overheid kreeg het verschil tussen de verkoopprijs bij opbod en de lage aankoopprijs en de bedrijven zagen hun leveringen aan erg voordelige prijzen gegarandeerd.

Voor *IG* bood dit systeem dan wel een garantie voor productie, in België kon het enkel de Franse en Britse concurrentie ondergraven en zag het vooral haar eigen winstmogelijkheden aangetast. De als herstelbetalingen geleverde kleurstoffen waren al verkocht, konden geen verdere winst meer opbrengen, en de verkoop ervan door de Belgische staat zal *IG* gedwongen hebben de prijzen van de daarbovenop naar België geëxporteerde producten te drukken. Stel nu dat de trust erin slaagde om de concurrentie van haar eigen producten weg te nemen. Om het met de woorden van de econoom Jevons te zeggen: “bygones are forever bygones”. Wat er met die producten gebeurde, maakte voor *IG* geen enkel verschil zolang ze niet als concurrentie gebruikt werden. Als *IG* er dus voor kon zorgen dat ze van de markt verdwenen, kon ze de prijs van haar export weer doen stijgen. De winstmogelijkheden die dit bood, veroorloofden haar wel enkele grote sommen te betalen om dit proces mogelijk te maken. Aldus konden de Duitse kleurstoffenproducenten de nodige ambtenaren met royale sommen omkopen in een meesterlijke poging haar exportmarkten te heroveren en haar winsten en toekomstige productie veilig te stellen.

---

²³⁰ D. Jeffryes, *Het Kartel van de Hel. IG Farben, de Nazi's en de Holocaust*, p. 145.

Financieel gewin voor Frick

Het voordeel van *IG* bij de kleurstoffenverkopen werd net behandeld. Ook dat van de kleurstoffenverdelers beschouwen we als behandeld: zij kregen een verloning van twee verschillende werkgevers en konden door de commissies op verkopen waar ze vaak weinig tot geen werk mee hadden gehad grote winsten binnenrijgen. Maar wat won André Frick nu bij deze hele zaak?

Het mag duidelijk zijn dat het voordeel voor Frick geheel financieel was. Bij de bestraffing werd beslag gelegd op een bedrag van 601.454 frank. De gerechtskosten werden deels op Frick en zijn vrouw verhaald voor nog eens een bedrag van 80.492,20 frank.²³¹ We hebben echter redenen om aan te nemen dat deze bedragen slechts een relatief klein deel van de aan Frick betaalde sommen bedragen. Ten eerste is er de bekentenis van Frick in de gevangenis dat het om een bedrag van ongeveer 1.500.000 frank zou gaan.²³² We kunnen deze schatting conservatief noemen als we haar confronteren met de in het parlement genoemde bedragen. Deze bedragen zijn natuurlijk gebaseerd op mondelinge anekdotes over de zaak maar we kunnen ervan uitgaan dat de parlementairen mee waren met de actualiteit en over meer informatie beschikten dan wijzelf. We lijsten daarom even de tijdens de interpellatie van Carlier geuite verhalen over Fricks uitgavenpatroon op.

- Frick liet een villa bouwen ter waarde van 2 miljoen frank.
- Op zijn bankrekeningen had Frick 3 miljoen frank staan.
- Hij slaagde erin op een avond in Nice 150.000 frank uit te geven.
- Hij bezat renpaarden.
- Zijn vrouw had een collectie dure kleren en parfums.²³³

Het personeelsdossier van Frick geeft ons de locatie van de villa in de Circulairelaan te Ukkel en deelt ons ook mee dat Frick het gebouw tegen 1930 van drie hypotheeken had laten voorzien, in totaal ter waarde van 965.000 frank.²³⁴ De waarde van de villa was dus aanzienlijk en zal waarschijnlijk niet veel afgeweken hebben van het door Carlier vooropgestelde bedrag. Hoewel al deze beschuldigingen geruchten zijn, kunnen we aannemen dat er zoals in die van de villa minstens een grond van waarheid zat in de meeste beweringen. Opgeteld komen we met deze

---

²³¹ ARA 2, *Rechtbank van Eerste Aanleg van Brussel*, vonnissenrol, 1931, nr. 658.

²³² ARA 2, *Antropologisch Laboratorium Gevangenis St.-Gillis*, 66, dossiernr. 5940, 1. A. II. "Eigenlijke misdrijf".

²³³ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire handelingen*, Zitting van 10 februari 1931.

²³⁴ ARA, *ministerie van Financiën: Thesaurie*, Personeel, Blok 1650, 128, *Briefje met titel "II. – Frick, André Charles Roger"*.

sommen al gauw aan een bedrag van zeker 5 à 6 miljoen frank gedurende de tien jaar waarin Frick voor *IG* werkte.

Bij Pierre Leysens vermeldt het vonnis zelf de diefstal van een som van 844.000 frank van de staat.²³⁵ Dat hij in tegenstelling tot Frick wel veroordeeld werd tot diefstal is er misschien aan te wijten dat hij niet betaald werd door *IG* en dus door middel van fraude in de boekhouding zelf voor financiële winst moest zien te zorgen. Bij gebrek aan bronnen om het vonnis mee te confronteren, kunnen we echter geen conclusies trekken.

Bij Frick is er duidelijk sprake van passieve omkoping zoals gedefinieerd door het Strafwetboek. De directeur oefende een openbaar ambt uit, nam rechtstreeks een financieel aanbod aan en verrichte in ruil onrechtmatige handelingen én maakte van zijn invloed gebruik om ook anderen dergelijke handelingen te laten verrichten. Frick heeft zich ook schuldig gemaakt aan fraude bij overheidsopdrachten. We kunnen immers wel stellen dat hij onregelmatigheden of misdrijven heeft gepleegd bij de opstelling, toekenning en uitvoering van met de overheid gesloten contracten voor de aanneming van werken, leveringen en diensten. Zodoende heeft hij elk woord van de definitie van fraude door zijn daden aan zijn résumé toegevoegd.

Bij Leysens is er waarschijnlijk geen sprake van omkoping. Zijn misdrijf bestond uit zowel knevelarij als uit fraude bij overheidsopdrachten. Met de knevelarij doelen we op de sommen die hij volgens zijn vonnis door middel van de aanpassing van kasboeken heeft geïnd of verduisterd, goed wetende dat ze hem niet toekwamen. De titel van fraude bij overheidsopdrachten kennen we hem toe door het aanpassen van de boekhouding en de verwijdering van documenten waarvan in hetzelfde vonnis gewag wordt gemaakt. Al doende heeft hij onregelmatigheden gepleegd bij de uitvoering van met de overheid gesloten contracten, met name door het opstellen en gebruiken van valse documenten en door verduisteringen. We lopen hiermee even vooruit op de bespreking van de zaken. De details van zijn vonnis komen later uitgebreid aan bod.

“Wat een mooie woorden!”: de controlemechanismen en hoe ze vermeden werden

Tot nu toe ging de aandacht naar wie er betrokken was en hoe de corruptie gepleegd werd. Dit behandeld zijnde, dienen we even aandacht te besteden aan hoe het mogelijk was dat Frick en zijn medewerkers ongestoord hun gang konden gaan. Hoe Frick op de functie in kwestie

---

²³⁵ ARA, *ministerie van Financiën: Thesaurie*, Personeel Blok 1650, 128, Leysens, *Kopie van vonnis van Leysens*.

terechtgekomen is, werd reeds eerder behandeld. Hoe de kleurstoffenverdelers en het personeel van de dienst op hun posten zijn geplaatst, hebben we eveneens gezien. We gaan daarom in dit onderdeel in op hoe de betrokkenen alle vormen van controlemechanismen omzeild hebben of hen te slim af geweest zijn. In het volgende stuk bestuderen we de structurele kenmerken die de corruptie vergemakkelijkt of de detectie en preventie voorkomen hebben.

Om te onderzoeken hoe de corruptieplegers de controlemechanismen te slim af geweest zijn, moeten we definiëren wat de controlemechanismen waren. Gezien het gaat om een dienst van de overheidsadministratie ligt het voor de hand dat de superieuren van directeur Frick een eerste controleniveau vormen. Hoewel hij directeur van een dienst was had Frick immers nog algemeen directeur Hannecart, kabinetschefs Terlinden en Gutt en minister Theunis boven zich. Daarnaast waren er ook de meer zijdelings betrokken mensen zoals majoor Bemelmans. Een tweede niveau ligt bij de controle-instanties die de staat ter beschikking had. Een derde ligt buiten de sfeer van de overheidsadministratie. Hier kunnen we de industriëlen noemen die afgescheept werden door de Dienst en in verlenging daarvan de pers en de volksvertegenwoordigers die van hen geruchten en verhalen opvingen.

Het verschalken van de onmiddellijke toezichthouders en verantwoordelijken binnen de overheidsadministratie was duidelijk Fricks taak. Een van de redenen dat *IG* net in Frick een ideaal instrument voor de uitvoering van haar plannen vond, werd gevormd door de persoonlijke relatie van Frick met een centraal geplaatste figuur: Camille Gutt. Laat ons daarom beginnen met hoe Gutt als gevaar voor de operatie uitgeschakeld werd.

We hebben niet kunnen vaststellen of Gutt al dan niet op de hoogte was van de handel en wandel van zijn schoonbroer. Wat hij ook geweten mag hebben, de benoeming van zijn schoonbroer tot directeur bij het secretariaat van de Commissie voor Herstel en de latere verplaatsing naar de leiding van een eigen dienst lijkt Guts mogelijkheid tot een objectieve beoordeling en tot ingrijpen ernstig in gevaar te hebben gebracht. Als hij op een bepaald moment lucht gekregen zou hebben van wanpraktijken, zou hij die niet onder de aandacht hebben kunnen brengen zonder zijn eigen positie in gevaar gebracht te zien worden door lastige vragen omtrent de benoeming van Frick. Aldus was Gutt kwetsbaarder voor chantage en is het mogelijk dat hij sneller geneigd was een oogje dicht te knijpen en bepaalde zaken te tolereren. Maar zelfs als hij geen vermoeden had van enige wantoestanden, was er sprake van een ongezonde persoonlijke relatie tussen de kabinetschef en zijn schoonbroer. De correspondentie binnen de overheidsadministratie toont opmerkelijke verschillen in toon naargelang de betrokken personen. Hoewel een zekere graad van familiariteit niet afwezig is tussen de verschillende ambtenaren waarvan sommigen elkaar ongetwijfeld goed kenden, is in de brieven van Frick de

toon wel opmerkelijk anders in correspondentie met Theunis, Bemelmans, Terlinden, Hannecart en anderen langs de ene kant en Camille Gutt langs de andere kant. Elkaar steevast tutoyerend, geven Gutt en Frick in hun brieven blijk van een veel lossere omgang met elkaar dan met anderen. De losse relatie en de vertrouwensband die ermee gepaard gaat, had waarschijnlijk geen positieve invloed op de professionaliteit van de relatie tussen de heren. Er moet maar sprake zijn geweest van een mindere neiging van Gutt om Fricks beweringen te controleren om een nefaste invloed te kunnen hebben gehad op de integriteit van de overheid. Een opvallende manier van het gebruiken van de persoonlijke relatie zien we in een aanvraag tot ziekteverlof die Frick in 1929 aan de Administrateur Generaal stuurde. Hierin vermeldde hij expliciet dat hij toestemming van Gutt. Die was directe superieur nog bevoegd persoon voor de toekenning van ziekteverloven en de vermelding heeft dus iets weg van het gebruiken van een naam als machtswapen.²³⁶

Hoe de andere betrokken superieuren van Frick om de tuin geleid konden worden, is vreemder. Majoor Bemelmans werkte al een tijd niet meer bij de Commissie en kan gemakkelijk vergeven worden niets van de corruptie af te hebben geweten. Hannecart was echter als directe superieur van Frick ook degene die hem in het oog moest houden en Terlinden kwam als kabinetschef tevens veelvuldig met de verkopen in aanraking. Dat de mannen iets van de zaak geweten hadden, is ons niet bekend en lijkt ons eerlijk gezegd ook onwaarschijnlijk. Als Hannecart medeplichtig was, had hij veel van de uit te voeren taken op zich genomen en ze niet allemaal aan Frick overgelaten. Terlinden was te weinig betrokken om direct betrokken te zijn. Als we ervan uit zouden gaan dat zij ook medeplichtig waren, zou bijna heel het betrokken overheidsapparaat dat zijn. De vraag blijft echter wel hoe het mogelijk is geweest dat Frick zijn gang ging zonder dat de heren iets vermoed of ontdekt hebben. De verklaring hiervoor lijkt ons te liggen bij de grote accumulatie van bevoegdheden door Frick en de hoge mate van autonomie die hem toebedeeld werd. We geven enkele voorbeelden op basis van het beschikbare bronnenmateriaal.

Ten eerste werd Frick achtereenvolgens benoemd in de functie waarin hij de verdelers kon aanduiden, in de functie waarin hij de controle over de verkopen in handen had, en kreeg hij ook andere bevoegdheden toebedeeld. Gutt duidde hem bijvoorbeeld in 1922 aan als organisator van de begroting der buitengewone uitgaven van 1922 voor het ministerie van Economische Zaken.²³⁷ Zoals eerder beschreven kreeg Frick ook de taak toebedeeld om de onderhandelingen over een akkoord met de Duitse industrie te voeren in januari 1924. Ook in mei 1922 al had hij

---

²³⁶ ARA, *ministerie van Financiën: Thesaurie, Personeel, Blok 1650, 128, Brief van Frick naar de Administrateur Generaal van 19 december 1929.*

²³⁷ ARA, *Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, brief van Gutt naar agent van de Schatkist.*

de onderhandelingen in naam van de Belgische staat gevoerd.²³⁸ Dat hij dit voorrecht bleef behouden ondanks een verandering in functie is opmerkelijk.

De instelling van een extra controleniveau werd wel degelijk besproken tijdens onderhandelingen tussen de Geallieerde ontvangers van kleurstoffen en de Duitse bedrijven in de zomer van 1924, toen de leveringen stilgelegd waren omwille van de Ruhrbezetting. Na het voorstel van een neutrale controle door een boekhouder of technische expert om de aankooprijzen van de kleurstoffen vast te leggen steigerden de Duitse afgevaardigden. Met het argument dat een dergelijke controle een vernederende blijk van wantrouwen zou zijn tegenover de immer loyaal handelende bedrijven slaagden zij erin deze eis te laten vallen. De Belgische delegatie, die niet verder aandrong, bestond uit de heren Tillier en Frick.²³⁹

Ten derde werd Fricks mogelijkheid om zijn medewerkers en superieuren te misleiden gaandeweg versterkt doordat hij medeplichtigen kon aanstellen op sleutelposities. Zijn onderdirecteur kon hem steeds bijstaan in de manipulatie van contracten en rekeningen, een feit waarvoor de man later veroordeeld werd.²⁴⁰ Door echter ook alle kleurstoffenverdelers in zijn netwerk te hebben kon Frick zijn daden beter camoufleren of vergoelijken. Bij de aanpassing van het contract van de kleurstoffenverdelers in mei 1922 deed Gutt beroep op Frick om een voorstel op te stellen. Hij vroeg hiervoor een tweede opinie aan de heer Van Elewyck, een verdeler die geacht werd louter de belangen van de staat te behartigen. Aldus werd een suggestie aangenomen die geformuleerd was door een corrupte ambtenaar en gecontroleerd door een van diens medeplichtigen.²⁴¹

Ten slotte werd Fricks autonome macht om de leveringen en verkopen te manipuleren en alle contracten en regelingen daartoe aan te passen versterkt doordat de Belgische ambtenaren hun daden aan het zicht en de controle van het publiek trachtten te onttrekken. Een reeds eerder vermelde brief van Gutt aan Frick in mei 1922 illustreert dit. Na protest over het reeds genoemde feit dat de kleurstoffenverdelers ook een commissie toegewezen kregen voor verkopen tussen de overheidsdiensten onderling vertrouwde Gutt Frick de taak toe de contracten aan te passen om dit in de toekomst te voorkomen. In deze brief stelde Gutt dat ze destijds goede redenen hadden gehad om de verdelers een dergelijke commissie toe te kennen maar dat *“il ne serait pas possible d’expliquer cela au public”*.²⁴²

Dergelijke bevoegdheden boden Frick een grote autonomie en vrijheid van handelen, evenals de mogelijkheid zijn daden te verbergen en de functies die zijn taken zouden kunnen controleren zelf over te nemen.

---

²³⁸ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, Nota van Frick aan Hannecart van 30 juni 1924.

²³⁹ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, nota van Frick aan Hannecart van 11 juli 1924.

²⁴⁰ ARA, ministerie van Financiën: Thesaurie, Personeel Blok 1650, 128, Leysens, Kopie van vonnis van Leysens.

²⁴¹ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, Nota van Gutt aan Theunis van 31 mei 1922.

²⁴² ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, brief van Gutt naar Frick van 31 mei 1922.

Georges Theunis had als minister een groot aantal andere bevoegdheden onder zijn verantwoordelijkheid. Hoewel een groot gebrek aan controle binnen het ministerie hem verweten kan worden, is het niet onredelijk te veronderstellen dat hij er niet van geweten hoeft te hebben en dat hij voornamelijk afhankelijk was van zijn medewerkers om malversaties op het spoor te komen. Als deze mensen niet in staat waren om Fricks handelingen op het spoor te komen, kunnen we veronderstellen dat Theunis dit ook niet was. Blijft echter de opmerking dat hij als minister verantwoordelijk was voor de goede gang van zaken binnen het ministerie. Het was zijn taak erop toe te zien dat zijn ondergeschikten hun taak juist vervulden en dat zij gecontroleerd werden. Dat Theunis uitsluitend op Gutts en Fricks oordeel vertrouwde bij de benoeming van mensen en die benoemingen zonder meer heeft bekrachtigd was ronduit onverantwoord en naïef. Dat hij zijn kabinetschef toestond om zijn schoonbroer binnen te halen was waarschijnlijk slechts een persoonlijke gunst vanwege Gutts goede diensten maar heeft wel de deur opengezet voor alle toekomstige corruptie.

Deze opmerking kunnen we eveneens maken over de opvolger van Theunis. Baron Maurice Houtart diende van 1926 tot februari 1932 als minister van Financiën. Hij zou aftreden als gevolg van een beleidsdaad waarbij hij zonder verwittiging aan zijn collega's een overname van verliezen van de Nationale Bank door de regering had uitgevoerd en dus niet door de kleurstoffenzaak. Evenals Theunis kunnen we niet vaststellen of hij van Fricks handel en wandel wist en of hij hem een hand boven het hoofd hield. We kunnen wel zeggen dat dit ook bij baron Houtart niet het geval hoeft te zijn geweest. Om een andere mening daarover te laten horen, kunnen we echter een stuk uit de interpellatie citeren:

“Mr. Carlier. – ‘Hij (Frick) hield zich bezig met een groot aantal zaken die niets met zijn functies te maken hadden. En de opeenvolgende ministers van Financiën hebben hem laten doen.’

Mr. Houtart, minister van Financiën. – Ik heb het niet geweten.

Mr. Carlier. – Net als de anderen heeft u hem laten doen. (...) Een eenvoudig onderzoek had kunnen aantonen dat een eenvoudige functionaris van het ministerie van Financiën niet plots een zo opzichtige villa kon bezitten en uitgaven kon doen die schandalig zouden blijken te zijn voor het publiek. Hij had een opzichtige villa, een prinselijke manier van leven. Dit alles was publiek geweten, maar niet bij de minister die het aanging.”²⁴³

Buiten de administratie zelf waren er ook controlemechanismen werkzaam. Verschillende keren stelden volksvertegenwoordigers vragen aan minister Theunis en zijn opvolgers met betrekking tot de dienst van Frick, zowel wat kleurstoffen als wat farmaceutica

---

²⁴³ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire handelingen*, Zitting van 10 februari 1931, eigen vertaling.

betreft. Op basis van de vragen van Ernest uit 1923 en Fraiture uit 1924 met betrekking tot farmaceutica en van Mathieu uit 1924 met betrekking tot de kleurstoffen kunnen we induceren dat de vragen van de volksvertegenwoordigers steevast voor beantwoording doorgeschoven werden naar Frick.²⁴⁴ Dit gebruik lijkt niet louter op een naïef vertrouwen van Fricks superieuren in zijn goede bedoelingen en integriteit te zijn ontstaan maar ook door een onmogelijkheid zelf te antwoorden. Gutt, Terlinden en Hannecart lijken simpelweg niet in staat geweest te zijn zelf de vragen te beantwoorden omdat zij zelf voor alle informatie met betrekking tot contracten en technische details op Frick aangewezen waren. En Theunis steunde als minister voor zijn informatie nu net op zijn kabinetschefs en zijn directeurs.

La Libre beschreef ook hoe de Belgische industriëlen de Dienst, het kabinet en de minister zelf aanschreven. Deze correspondentie is niet bewaard in de archieven van de staat, niet in die van *La Libre* en of het wel het geval is bij de bedrijven zelf hebben niet kunnen nagaan doordat we niet hebben kunnen achterhalen om welke bedrijven het zou gaan. We kunnen echter veronderstellen dat ook deze brieven aan Frick doorgegeven werden.

Op basis van deze observaties krijgen we een beeld waarin Frick zich steevast zodanig kon positioneren dat hij alle nodige beslissingsbevoegdheden toegewezen kreeg en dat hij een zo groot mogelijke autonomie verkreeg voor het uitvoeren van zijn plannen. Hij slaagde erin zijn naaste medewerkers een rad voor de ogen te draaien door hen grotendeels in het gewisse te laten of hen te laten vertrouwen op zijn beweringen over relevante details als de waarde van de kleurstoffen of de bruikbaarheid ervan voor de Belgische industrie. Lastige bemoeienissen van buitenstaanders kon hij neutraliseren door steevast de taak hun vragen te beantwoorden naar zich toe te trekken en zijn bazen van hem afhankelijk te maken door een monopolie te vormen op de informatie over alle aspecten van de kleurstoffen.

Faciliterende structurele aspecten

Fricks daden konden dus doorgaan doordat hij zichzelf goed gepositioneerd had, een netwerk van medeplichtigen had om hem te steunen en zijn superieuren in de luren kon leggen. Er waren echter ook structurele aspecten die de corruptiezaak mogelijk hebben gemaakt.

Ten eerste werd de taak de herstelbetalingen in natura correct af te handelen van de Commissie voor Herstel doorgegeven aan een onduidelijk gedefinieerd Belgisch orgaan dat slechts los aan de Commissie gelieerd was: het Secretariaat van de Belgische delegatie te

---

²⁴⁴ ARA, Archief Georges Theunis, 304, F66 Livraisons en nature, kopie van Vraag nr. 62 van Ernest van 26 april 1923 in Bulletin van Schriftelijke Vragen en Antwoorden; ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, ARA, Archief Georges Theunis, 304, F64 Colorants, brief van Frick aan Terlinden van 8 februari 1924 met titel "Kleurstoffen en Farmaceutische producten – Commissies".

Brussel. Daar werd de taak in handen van één ambtenaar geplaatst die ook de bevoegdheid kreeg het nodige personeel te benoemen en nieuwe diensten op te richten. Deze diensten werden dan nog eens verschoven tussen ministeries – naar Economische Zaken in 1919 en naar Financiën in 1921²⁴⁵ - waardoor het voor het personeel van de verantwoordelijke ministeries moeilijk was in haar besluiten en toezicht niet volledig afhankelijk te zijn van het personeel van de Dienst, en dan meer bepaald van de directeur.

Ten tweede was er nauwelijks controle. We zullen hier even ingaan op de twee mogelijke controle-instanties – het Hoog Comité voor Toezicht - en hoe het komt dat zij de zaak niet hebben kunnen detecteren of voorkomen.

Het Hoog Comité voor Toezicht werd in 1910 na enkele zware onregelmatigheden op het ministerie van Spoorwegen, Posterijen en Telegrafien bij Koninklijk Besluit opgericht om de activiteiten van het personeel te controleren. Twee jaar later werd de bevoegdheid van het comité uitgebreid naar de ministeries van Landbouw, Openbare Werken en Oorlog. In 1921 werd het orgaan onder toezicht van de Eerste Minister geplaatst en kreeg het de bevoegdheid over de controle van alle ministeries en overheidsinstellingen. Nog eens tien jaar later zou het de bevoegdheid toebedeeld krijgen over alle door de staat gesubsidieerde of gesponsorde organen en een zeker aantal parastatalen. Het Hoog Comité voor Toezicht mocht dan wel geïntegreerd zijn in de ministeriële departementen, het hoofd ervan was een magistraat en het bestond uit agenten met grote bevoegdheden. In 1940 werd het Comité geïntegreerd in de Diensten van de Eerste Minister.²⁴⁶

Het Comité bestond uit twee erg verschillende organen: het college was een adviesorgaan op gebied van betwistingen met betrekking tot de uitvoering van openbare aanbestedingen, bestaande uit magistraten, vertegenwoordigers van openbare diensten en afgevaardigden van organisaties van werkgevers en industriëlen; de administratie daarrond cumuleerde de functies van enerzijds superieur en in administratieve en budgettaire controle gespecialiseerd orgaan; en anderzijds van een gespecialiseerde dienst van repressieve aard, met administratieve en judiciale bevoegdheden.²⁴⁷

---

²⁴⁵ R. Depoortere, *Commission des Réparations (1918-1931)*, p. 12.

²⁴⁶ CBCD, "Centrale Dienst voor de Bestrijding van Corruptie," in: <<http://www.politie.be/fed/nl/over-ons/centrale-directies/centrale-dienst-voor-de-bestrijding-van-corruptie-cdbc>>, geraadpleegd op 24.07.2016.

²⁴⁷ J.-M. Yante, "La corruption dans l'administration belge aux XIXe et XXe siècles", in: S. Tiihonen (ed.), *The History of Corruption in Central Government*, Brussel, International Institute of Administrative Sciences, 2003, p. 72

Over de goede werking van het Comité in deze periode hebben we geen informatie. We kunnen enkel verwijzen naar wat in hoofdstuk II op basis van Lieven De Winters werk gesteld werd met betrekking tot het Comité: het zou haar rol niet adequaat hebben kunnen vervullen, doordat het steevast onderbemand was, doordat het haar middelen systematisch gereduceerd wist van zodra ze actiever werd in het voeren van onderzoek en doordat het personeel sterk gepolitiseerd was. Deze opmerking werd echter gemaakt voor een latere periode en we dienen dus op te merken dat we niet weten in welke mate ze te generaliseren valt naar vroegere periodes. We kunnen wel het volgende opmerken: het Comité kreeg pas de controle over alle ministeries toegewezen in 1921. Toen was André Frick al volop bezig met het accumuleren van de nodige ambten en het benoemen de nodige medeplichtigen voor de uitvoering van zijn plannen. Het Comité kon dus pas effectief beginnen controleren toen Frick zich al verzekerd had van een positie waarin hij de informatiestroom controleerde en de documenten met betrekking tot begrotingen en verkopen kon manipuleren.

Over het falen van het Rekenhof in haar taken kunnen we meer stellen. Onderzoek van Geert Leloup wijst uit dat het Rekenhof in deze periode door structurele oorzaken niet in staat was haar controlefunctie op een adequate manier uit te oefenen.²⁴⁸ Dit werd destijds ook duidelijk na het uitkomen van de kleurstoffenzaak en zou tot structurele aanpassingen leiden, waarover later meer.

Dat de Belgische overheid op dat moment niet in staat was het onpartijdige verloop van de afhandeling van de herstelbetalingen in natura te verzekeren, mag duidelijk zijn. Naast de erg losse en persoonlijke relaties, de toegeeflijkheid en de mogelijkheden tot machtsaccumulatie binnen de administratie was er een schrijnend gebrek aan controle. De vele verplaatsingen tussen de ministeries onderling in de eerste jaren en de verschuiving van slechts een kleine kern van personeel met kennis ter zake maakte het voor enkele personen mogelijk een onaantastbare positie te verwerven. De verplaatsing van de Diensten uit de schoot van de internationaal georganiseerde Commissie voor Herstel naar het Belgische ministerie van Financiën lijkt aldus nefast te zijn geweest.

---

²⁴⁸ G. Leloup, *Non pas un pouvoir illusoire: ontstaan, rol en (on)macht van het Rekenhof (1814-1939)*, Gent, universiteit Gent, 2013, I, pp. 530-533.

De nasleep

De ontdekking en het op gang komen van de reactie

Volgens Doms werd de zaak gesignaleerd in 1926

Hoe is men nu toch op de fraudezaak gestoten, ondanks al wat net besproken werd? Als we Etienne Sadi Kirschens stelling uit 1975 over corruptie in België aannemen, “zijn de detectie en het bewijzen van corruptie in de huidige staat van de wet niet mogelijk dan wanneer zij zich in uitzonderlijke omstandigheden presenteert, zoals bij:

- een aanklacht door een derde, als gevolg van een verkeerde stap of van bekentenissen door de corrupteerder of de gecorrumpeerde;
- de aanklacht van een van de partijen door de andere, deze laatste beschikkend over elementen die zij vatbaar acht om haar te beschermen voor veroordeling;
- een ongebruikelijk tentoonspreiden van de rijkdommen door de gecorrumpeerde;
- toeval, bijvoorbeeld de ontdekking van het bewijs van een betaling ter gelegenheid van andere feiten.”²⁴⁹

Als dit het geval was in de jaren 1970, dan was dat veertig of vijftig jaar ervoor zeker het geval, gezien er toen nog minder controlemechanismen waren. Laat ons daarom bekijken in welke mate deze vier manieren hebben meegespeeld in de ontrafeling van de zaak.

La Libre Belgique publiceerde op 5 april 1927 een artikel waarin de kleurstoffenfraude ogenschijnlijk uit het niets opdook en uit de doeken gedaan werd. De auteur van het artikel maakte geen enkele verwijzing naar een klokkenluider of mondelinge bronnen, maar beschikte wel over brieven van Duitse bedrijven en omzendbrieven van de kleurstoffenverdelers naar de Belgische industrie. Verder verwees het artikel louter naar publiek beschikbare bronnen, met name handelingen uit de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Voor het grote aantal anekdotes en claims worden verder geen bronnen vernoemd. Het lijkt onmogelijk dat de journalist veel van deze elementen zou kunnen weten zonder een mondelinge bron. We kunnen er dan ook van uitgaan dat de publicatie van het artikel het gevolg was van het feit dat iemand de journalist erover heeft verteld. Wie dit geweest is weten we niet maar er lijken twee mogelijkheden te zijn: ofwel was het een werknemer van de dienst of van een ander onderdeel van de overheidsadministratie waarbij hij met de zaken in contact was gekomen, ofwel was het een lid van de Belgische industrie, dat zelf had meegemaakt hoe de bedrijven afgewimpeld werden. Dit laatste lijkt des te waarschijnlijker gezien de vele verwijzingen naar de omzendbrieven en de

---

²⁴⁹ E.S. Kirschens, “La Corruption”, in: *Académie Royale de Belgique. Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques*, 5e serie, 61, 1975, p. 340.

nadruk op hun kant van het verhaal. Zeker het bezit van een brief van een Duits bedrijf naar de Belgische bedrijven, lijkt dit vermoeden te bevestigen. Dit betekent dat we van de vier mogelijke oorzaken van Kirschens de eerste hier kunnen aanwijzen. Een derde persoon – een lid van de industrie - heeft de handelingen van Frick en zijn medeplichtigen zien gebeuren en zelf ervaren hoe de pogingen om de normale loop van zaken te volgen en te kunnen meedingen voor de aankoop van de kleurstoffen werden gedwarsboemd door de directeur van de Dienst Herstelbetalingen in Natura.

Het lijkt echter opmerkelijk dat de zaak nog niet eerder ontdekt was wanneer we besprekingen van na het uitkomen van de zaak doornemen. Met name de derde mogelijke oorzaak van Kirschens, het ongebruikelijk sterk tentoonspreiden van rijkdommen door de directeur is in deze zaak zeker aanwezig. De uitgaven van de man leken naderhand wel erg extravagant voor een ambtenaar. Frick kreeg in 1930 een officieel loon van 6000 frank per maand (of dus 72.000 per jaar)²⁵⁰ - wat door de depreciaties van de frank dezelfde waarde had als minder dan 2000 frank in het begin van de jaren 1920. Enkele jaren ervoor bedroeg dit salaris echter maar een 50.000 à 60.000 frank per jaar. Toch kon hij zich veroorloven om op één avond in Nice 150.000 frank uit te geven. Daarnaast had hij zich in Ukkel een villa gekocht met een marktwaarde van om en bij de twee miljoen frank en bezat hij enkele renpaarden.²⁵¹ Het lijkt verbazingwekkend dat dit consumptiegedrag geen wenkbrauwen deed fronsen.

In haar artikel daagde *La Libre Belgique* directeur Frick expliciet uit om de beschuldigingen te weerleggen en klonk de krant bereid om de strijd aan te gaan als het tot een confrontatie zou komen. Zoals de krant bijna twee jaar later, in januari 1929, echter verontwaardigd meldde, bleef een reactie simpelweg uit. De andere kranten moeten de zaak afwachtend behandeld hebben want ze hebben de beschuldigingen niet overgenomen. Van overheidswege kwam er ook geen reactie. Na de tweede publicatie lijkt er schot in de zaak te komen en met name onder druk van enkele parlementairen wordt er dan toch aandacht besteed aan de zaak. Ook de andere kranten namen het verhaal over en al snel zwol de hoeveelheid artikels over André Frick en zijn daden sterk aan. Doorniks volksvertegenwoordiger Emile Carlier nam het op zich om vragen te beginnen stellen aan de minister en die ging uiteindelijk over tot vervolging. We merken hier op dat Georges Theunis al enkele jaren minister af was en dat het ambt sinds mei 1926 bekleed werd door Maurice baron Houtart, tevens van de katholieke partij.

---

²⁵⁰ ARA 2, *Antropologisch Laboratorium Gevangenis St.-Gillis*, 66, dossiernr. 5940, 5- "Sociaal leven van de gedetineerde".

²⁵¹ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire handelingen*, Zitting van 10 februari 1931.

Vervolging en bestraffing

Vanaf de ontdekking en de eerste beschrijvingen van de hele zaak is André Frick, als hoogste actief betrokken ambtenaar, het gezicht van de fraude geweest. Hij was de enige wiens acties in de pers en de Kamer in detail beschreven werden, en werd steevast met naam en toenaam vernoemd. Hij is dan ook degene die voor het gerecht gebracht is, en zijn veroordeling kan als symbolische veroordeling van de fraude gezien worden.

Het vonnis werd uitgesproken op 3 februari 1931 op een publieke hoorzitting van de correctionele rechtbank van Brussel. De klachten luiden als volgt:

Voor Frick zelf: “in de hoedanigheid van ambtenaar of publieke officier, of persoon belast met een publieke dienst, door aanbiedingen of overeengekomen beloften, ontvangen giften of geschenken, in de uitoefening van zijn taken onrechtvaardige daden te hebben begaan of zich te hebben onthouden van het uitvoeren van daden die deel uitmaakten van zijn taken.”

Voor zijn vrouw:

“ter ondersteuning van de geformuleerde preventie sub littera A. Ambtenaar of publieke officier of persoon belast met een publieke dienst zijnde, zij het rechtstreeks, zij het door interpositie van personen of door gelijkaardige daden, enig belang te hebben genomen of ontvangen die het zijn in de daden, adjudaties, ondernemingen of opzetten waarvan er op het moment van de daden administratie of toezicht was of, de taak hebben de betaling te vervreemden of de liquidatie van een zaak te doen waarvan er een belang in te hebben genomen;”

en

“weggenomen, verduisterde of verkregen zaken volledig of gedeeltelijk te hebben verborgen ter hulp van de ondernomen vergrijpen sub litteris A en B.”²⁵²

Het dossier zelf is niet bewaard, maar het vonnis informeert ons dat de rechtbank, na het aanhoren van het Openbaar Ministerie, de burgerlijke partij, de beklaagden en de getuigen, overging tot het uitspreken van het vonnis als volgt:

Frick zelf werd veroordeeld tot twee jaar opsluiting en duizend frank geldboete. Zijn vrouw kreeg tien maanden en honderd frank. Deze bedragen werden door de gerechtskosten zeven maal vermenigvuldigd, aldus opgetrokken wordend tot zeventuizend en zevenhonderd frank. Daarnaast moest elk van beiden een derde van de kosten op zich nemen tegenover de publieke partij, in totaal geschat op 80.492,20 frank. Bij in gebreke blijven van deze betalingen

---

²⁵² ARA 2, *Rechtbank van Eerste Aanleg van Brussel*, vonnissenrol, 1931, nr. 658.

kon opnieuw een gevangenisstraf opgelegd worden, van respectievelijk drie maanden en één maand voor man en vrouw.

Er werd beslag gelegd op een som van in totaal 601.454 frank van bedragen bij verschillende banken. Dit geld werd ter beschikking gesteld van de ziekenhuizen en welzijnsbureau's in Brussel.

Ten slotte kreeg André Frick een verbod opgelegd om de vijf jaar na de uitspraak enkele rechten uit te oefenen.²⁵³ Met name werd hem een verbod uitgesproken om “openbare ambten, bedieningen of betrekkingen te vervullen”, “enig ereteken te dragen of enige adellijke titel te voeren”, “gezworene of deskundige te zijn, als instrumentair of attesterend getuige bij akten op te treden; in rechte te getuigen, anders dan om enkel inlichtingen te geven”.²⁵⁴

In navolging van dit laatste bevel raakte Frick zijn job bij het ministerie van Financiën kwijt. Hij was al geschorst op 1 juni 1930, een dag voor zijn opsluiting. Op 21 maart 1931 werd hij, evenals zijn onderdirecteur, definitief ontslagen.²⁵⁵ Hij zou nooit meer een job mogen aannemen in de overheidsadministratie. Door de uitspraak werd hij ook op een meer symbolisch en persoonlijk niveau gestraft: zijn Ridderkruizen in de Kroonorde en de Leopoldsorde werden bij Koninklijk Besluit ingetrokken “wegens onwaardigheid”.²⁵⁶

Niet alle eisen van de publieke partij werden echter ingewilligd. Die eiste immers ten eerste dat een som van 140.000 frank die ze aan de Coöperatieve Maatschappij de Algemene van Kleurstoffenzaken, chemische en farmaceutische producten” te Brussel betaald had zonder dat dit moest, terugbetaald werd.²⁵⁷

Aldus werd Frick opnieuw opgesloten in de gevangenis van Sint-Gillis, waar hij al sinds 2 juni 1930 gedetineerd was. Hij zou uiteindelijk in plaats van de vooropgestelde datum 1 juni 1932 al op 5 september 1931 vervroegd en voorwaardelijk in vrijheid gesteld worden.²⁵⁸

Zelf heeft Frick de zaak nooit toegegeven. Hij erkende methodologische fouten te hebben begaan, maar verklaarde nooit enige schade of verlies te hebben willen veroorzaken voor de Belgische staat. Hij benadrukte tevens nooit op enige manier bedrijven of organen te hebben bevoordeeld. Zijn verklaring voor de grote betalingen die hij ontving van *IG Farben* was dat zij royale vergoedingen waren voor de diensten die hij hen leverde, in de uitoefening van zijn

---

²⁵³ ARA 2, *Rechtbank van Eerste Aanleg van Brussel*, vonnissenrol, 1931, nr. 658.

²⁵⁴ Belgisch Strafwetboek, artikel 31, nrs. 1, 3 en 4.

²⁵⁵ ARA, *ministerie van Financiën*, Thesaurie, Personeel, Blok 1650, 128, Frick, “*Personnel ayant appartenu du Service belge des Reparations*”.

²⁵⁶ ARA, *ministerie van Financiën: Thesaurie*, Personeel, Blok 1650, 128, Frick, “*Besluit van 21 augustus 1933*”.

²⁵⁷ ARA 2, *Rechtbank van Eerste Aanleg van Brussel*, vonnissenrol, 1931, nr. 658.

²⁵⁸ ARA 2, *Antropologisch Laboratorium Gevangenis St.-Gillis*, 66, dossiernr. 5940, Voorblad.

functie belast zijnde met verschillende taken voor de trust, en dat zij, hoewel niet bindend, toch met een zekere verwachting gepaard gingen dat hij na de beëindiging van zijn opdracht bij de Dienst Herstelbetalingen in Natura een job zou aannemen bij de Duitse trust.²⁵⁹

De onderdirecteur van de Dienst, Pierre Leysens, hoorde zijn vonnis acht dagen na Frick. De vijftigjarige Leysens kreeg drie aanklachten ten laste gelegd.

Ten eerste “in de hoedanigheid van ambtenaar of publieke officier of van persoon belast met een publieke dienst, geen voorzichtigheid bedreven hebbende, ten koste van de Belgische staat publieke middelen gestolen te hebben aan het evenbeeld van een som van ongeveer 844.000 frank evenals boekhoudkundige documenten met name chequeboekjes, fondsen en documenten die in zijn handen waren door deugd of krachtens zijn functie”.²⁶⁰

Ten tweede “ambtenaar of openbaar officier zijnde in de uitoefening van zijn taken fouten hebben begaan door wijziging van geschreven akten of handtekeningen, om met een frauduleuze bedoeling of met de bedoeling opzettelijk te schaden, door te schrappen of bij te schrijven zesentwintig boekhoudkundige verslagen van postcheques te hebben gefalsifieerd, met name in die van 26 juni 1928 in de kolom te hebben vervangen, de som van 54.958,84 voorafgaand aan de som van 159.916,90 frank die er stond en door schrapping in de kolom te hebben gewist betalingen van de som van 104.958,06, deze schrappingen of bijschriften tot bedoeling hebbend de overdracht te verbergen gedaan ten krediete van de rekening van chequenummer 19.991 van de genoemde som van 104.958,06 frank uitgevoerd 25 juni 1928, en met dezelfde frauduleuze bedoeling of dezelfde bedoeling om te schaden gebruik te hebben gemaakt van de genoemde valse stukken wetend dat zij vals waren.

Ten derde “in de hoedanigheid van ambtenaar of publieke officier, of persoon belast met een publieke dienst, de daden van zijn ministerie opstellend, de substantie of de omstandigheden gewijzigd hebbend terwijl hij feiten als waar vaststelde die het niet waren om met een frauduleuze intentie of met het doel te schaden te hebben nagelaten in zijn open kasboek op 1 oktober 1920 voorschriften van een totaalbedrag van 21.215,95 frank dat het totaal vertegenwoordigd van overgeschreven sommen op de rekeningnummer 199.91 ten laste van het buitengewoon budget van de Belgische staat terwijl de postale portkosten terugbetaald werden

---

²⁵⁹ ARA 2, *Antropologisch Laboratorium Gevangenis St.-Gillis*, 66, dossiernr. 5940, 1. A. I.- “Algemene en administratieve Informatie” en 1. A. II. “Eigenlijke misdrijf”.

²⁶⁰ ARA, *ministerie van Financiën: Thesaurie, Personeel*, Blok 1650, 128, Kopie van vonnis nr. 808 van 11 februari 1931.

en met dezelfde frauduleuze intentie of dezelfde bedoeling om te schaden, gebruikt te hebben gemaakt van de genoemde valse akten wetend dat zij vals waren.”

De bestraffing voor onderdirecteur Leysens werd vastgesteld op tien maanden gevangenisstraf en vijftig frank boete (zevenmaal vermenigvuldigd tot 350 frank). Van een groot deel van de aanklachten werd hij echter vrijgesproken. De eerste aanklacht werd behouden. De tweede werd als bewezen beschouwd op de verzwarende voorwaarde dat hij ambtenaar was na, en de derde werd onvoldoende bewezen beschouwd gezien men niet had kunnen vaststellen dat de som van 844.000 frank verminderd was moeten worden tot 823.000. Het was uiteindelijk op basis van A en B dat hij bestraft werd. Hij moest ook de proceskosten opnemen die geschat werden op een bedrag van 10.172,82 frank.

Ook Leysens werd ontslagen bij de dienst. Op 1 augustus 1930 werd hij op gerechtelijk bevel geschorst, om op de dag van de uitspraak van het vonnis ontslagen te worden.²⁶¹ Zijn onderscheiding als Ridder in de Kroonorde werd samen met die van Frick ingetrokken bij Koninklijk Besluit.²⁶²

Over een bestraffing van de kleurstoffenverdelers is niets geweten. We kunnen wel opmerken dat zij zelf geen inbreuken tegen hun opgelegde regels hebben begaan. De dubbele tewerkstelling was immers de verantwoordelijkheid van de verantwoordelijke ambtenaren.

Institutionele gevolgen

De zaak Frick veroorzaakte veel verontwaardiging in de pers, in het parlement en ongetwijfeld ook in de publieke opinie. Dat een ambtenaar jarenlang zijn gang was kunnen gaan en aldus de Belgische staat vele miljoenen franken ontsnoept had in een periode waarin de staat en haar bevolking alle financiële hulp goed konden gebruiken, verenigde conservatieven en progressieven in eensgezind protest.

De socialistische volksvertegenwoordiger Emile Carlier had de verontwaardiging van *La Libre Belgique* overgenomen en confronteerde de ministers van Justitie en Financiën – op dat moment respectievelijk Paul-Emile Janson en Maurice baron Houtart – exact een week na Fricks veroordeling tijdens een interpellatie in de Kamer. Hij vroeg daar om een onderzoek dat het vaststellen van de verantwoordelijkheden voor de gebeurtenissen binnen de overheidsadministratie zou toelaten. Daarnaast vroeg hij dat de rekeningen van de verliezen van

---

²⁶¹ ARA, ministerie van Financiën: *Thesaurie*, Personeel, Blok 1650, 128, “*Inventaire du Dossier*”.

²⁶² ARA, ministerie van Financiën: *Thesaurie*, Personeel, Blok 1650, 128, “*Besluit van 21 augustus 1933*”.

de Belgische schatkist aan de Kamer toevertrouwd zou worden, en dat het Rekenhof meer bevoegdheden zou krijgen opdat ze in staat zou zijn de verliezen te kunnen vaststellen.²⁶³

Onder leiding van Camille Huysmans werden deze eisen overgenomen door de socialistische oppositie. Hij vroeg strengere controles door het Rekenhof, waarbij de afgevaardigden van het Rekenhof de bevoegdheid zouden krijgen alle overheidsinstellingen ter plekke door te lichten.²⁶⁴

Het zou, onder andere door de snel vallende regeringen, nog jaren duren eer er wijzigingen geïnstitutionaliseerd werden, maar in 1938 werd er dan toch uiteindelijk een Inspectie van Financiën opgericht, met een dubbele opdracht. Enerzijds moesten zij de dagelijkse uitvoering van de begroting controleren, en anderzijds maatregelen bestuderen die door efficiëntiewinsten de werking van de diensten konden verbeteren, en tegelijkertijd konden besparen. Aldus was er een permanente, bij de ministeries georganiseerde controle, door streng geselecteerde inspecteurs onder de minister van Financiën die tevens als financieel adviseurs dienden van de ministers van de respectievelijke ministeries.²⁶⁵

---

²⁶³ Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire handelingen*, Zitting van 10 februari 1931.

²⁶⁴ G. Leloup, *Non pas un pouvoir illusoire: ontstaan, rol en (on)macht van het Rekenhof (1814-1939)*, Gent, universiteit Gent, 2013, I, pp. 530-533.

²⁶⁵ G. Leloup, *Non pas un pouvoir illusoire: ontstaan, rol en (on)macht van het Rekenhof (1814-1939)*, Gent, universiteit Gent, 2013, I, pp. 530-533.

Conclusie

We dienen het onderzoek van de kleurstoffenzaak af te ronden met de conclusie dat het gebrekkige bronnenmateriaal nog heel wat vragen open laat voor interpretatie. Desondanks zijn we er wel in geslaagd veel aspecten van de zaak in detail bloot te leggen en bewijzen te leveren dat verschillende onderdelen van de corruptie of fraude wel degelijk plaats hebben gevonden. Op basis van onze stellingen hebben we – met behulp van enkele hypothesen om de hiaten op te vullen – een vrij goed beeld gekregen van de kleurstoffenzaak en hoe ze in elkaar zat.

We hebben kunnen aantonen dat André Frick op een incorrecte manier een job gekregen heeft binnen de overheidsadministratie en op erg korte tijd gepromoveerd werd tot een functie waar hij een onverantwoord grote beslissingsbevoegdheid toevertrouwd kreeg. We hebben immers kunnen vaststellen dat hij absoluut niet over de vereiste kwalificaties bezat om de job in kwestie uit te oefenen en dat zijn carrière puur op de partijdige bevoordeling van een hoge functionaris berustte.

We hebben de Dienst Kleurstoffen en Farmaceutische producten voor het eerst kunnen situeren in het verwarrende geheel van internationale en nationale instellingen dat opgericht werd om de herstelbetalingen af te handelen. We hebben ook het personeel van de dienst kunnen opsommen.

Het netwerk van medeplichtigen van Frick hebben we volledig kunnen blootleggen. De verdelers konden allemaal geïdentificeerd worden en met de contactpersoon bij *IG* en de onderdirecteur van Frick bezitten we zo over een volledig beeld van alle betrokkenen. We hebben zo kunnen doorgronden hoe *IG* erin geslaagd is voet aan de grond te verkrijgen binnen de Belgische overheid en hoe zij haar kon manipuleren.

Op basis van de in de archieven aanwezige documenten hebben we de twee voornaamste claims van *La Libre Belgique* kunnen bewijzen. De kleurstoffenverdelers waren inderdaad door Frick aangestelde Duitse agenten en zij hebben allen tezamen de verkoop van 1925 gesaboteerd ten voordele van *IG*.

We hebben kunnen beschrijven hoe Frick de mogelijkheden van detectie en preventie van zijn daden kon fnuiken en hoe hij tussen de gevaren door kon laveren. In dit stuk hebben we zodoende de belangrijkste momenten van falen van de staat kunnen benoemen.

Ten slotte hebben we de bestraffing van Frick en Leysens volledig kunnen achterhalen en de institutionele gevolgen van de zaak zo goed mogelijk achterhaald.

We kunnen aldus besluiten met de opmerking dat de hele fraudezaak mogelijk gemaakt werd door vier factoren. Ten eerste was er het relatief kleine vergrijp van een hoge functionaris - namelijk dat kabinetschef Camille Gutt een hoge functie binnen de overheidsadministratie lichtzinnig toewees aan zijn schoonbroer als persoonlijke gunst - die de deur openzette voor een toekomstig misbruik van overheidsmacht en -middelen op grote schaal. De oorzakelijke relatie is dat Gutt veel meer geneigd was te vertrouwen op de integriteit van zijn schoonbroer en dus zijn controletaak deels achterwege liet en dat hij zichzelf had blootgesteld aan commentaar als er wanpraktijken ontdekt werden waar zijn schoonbroer mee te maken had. Ten tweede was er het amalgaam aan verschillende parallelle en deels overlappende structuren die een weinig doorzichtig geheel vormden dat onder een reeks verschillende instanties verdeeld was, dat de controle erg bemoeilijkte. Ten derde was er het monopolie dat André Frick kon vestigen op de informatie met betrekking tot de kleurstoffenleveringen - het monopolie op de beslissingen dat daar deels een oorzaak en deels gevolg van was - dat het moeilijk maakte voor superieuren om hem op een effectieve manier te controleren. Ten slotte was er een algemeen gebrek aan controle dat het gevolg was van organisationele of institutionele problemen bij de controleinstanties. Het Hoog Comité voor Toezicht bevond zich gedurende het grootste deel van de kleurstoffenzaak in een transitiefase waarbij ze zich in een reeks nieuwe bevoegdheden en in een schaalvergroting diende in te werken. Het Rekenhof zag zich dan weer belemmerd door een gebrek aan bevoegdheden dat als gevolg van de kleurstoffenzaak deels opgelost zou worden. Deze factoren hebben er allemaal tezamen voor gezorgd dat een Duitse trust door middel van de omkoping van één goedgeplaatste ambtenaar de verkoop van de geleverde producten kon saboteren met verstrekkende gevolgen voor overheid en maatschappij.

We hopen dat dit onderzoek vanuit historisch oogpunt een gedegen bijdrage heeft kunnen leveren aan de studie van corruptie binnen de Belgische overheid. Met dit werk is er een empirische detailstudie van een corruptiezaak geleverd die verder onderzoek kan voortbrengen of bevorderen. Zo kan het als model dienen voor de studie van andere gevallen van fraude en corruptie, waarvan er binnen elk land erg veel voorbeelden zijn. We kunnen er zelf eentje aanreiken door te wijzen op het algemene vermoeden dat wij tijdens de studie van de bronnen kregen dat de fraude zich ook uitstrekte tot de farmaceutica waar de Dienst bevoegdheid over had. De studie daarvan strekte zich uit voorbij de grenzen van dit werk en was niet meer op te nemen in een studie van deze omvang. Het is ook mogelijk om dit werk samen met andere kwalitatief-historische onderzoeken te combineren in een vergelijkende studie om de algemene kenmerken van corruptie en fraude te kunnen induceren. Op lange termijn hopen we zo

bijgedragen te hebben tot een beter begrip van corruptie en daarmee de ontwikkeling van betere bestrijdingsvormen mogelijk te helpen maken voor de toekomst.

Opgave van Bronnen en Literatuur

Bronnen

BRUSSEL, ALGEMEEN RIJKSARCHIEF

Ministerie van Financiën Thesaurie

Personeel Blok 1650

128 Belgische Diensten voor Herstel: Personeelsdossiers

Dossier Frick, André

Dossier Leysens, Pierre

Archief Georges Theunis, 1915-1968

304 Kleurstoffen en Farmaceutische Producten, 1920-1925

F61 Farmaceutische Producten

F63 Liquidatie van Rekeningen van de "Nationale Farmaceutische"

F64 Kleurstoffen

F66 Leveringen in Natura; Kleurstoffen en Farmaceutische Producten

350 Algemene Directie van de Belgische Diensten voor Herstel en Herstelbetalingen in Natura

Commissie voor Herstel (1918-1931)

1504 Correspondentie met betrekking tot maandelijks productielijsten van kleurstoffen in de Duitse fabrieken voor 1920 en 1921.

1508 Correspondentie met betrekking tot Belgische opeisingen van kleurstoffen. Maart 1921-april 1922.

1515 Correspondentie en nota's betreffende de levering van kleurstoffen aan België. November 1921-maart 1922.

1522 Correspondentie met betrekking tot Belgische en Duitse bedrijven die betrokken waren bij de 1e leveringen van kleurstoffen. Maart 1921-maart 1922

BRUSSEL, RIJKSARCHIEF DEPOT JOSEPH CUVELIER

Archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg: Vonnissenrol 1931

658 Vonnis van André Frick en Rosine Braakensiek

Gevangenis Sint-Gillis

Antropologisch Laboratorium

66

Dossier 5940: André Charles Roger Frick

KAMER VAN VOLKSVERTEGENWOORDIGERS

Bulletins van Schriftelijke Vragen en Antwoorden

8 april 1924, p. 239, Antwoord nr. 111.

Parlementaire handelingen

Vergadering van 10 februari 1931 (geraadpleegd op 1 maart 2016 via <http://www3.dekamer.be/digidocanha/K0039/K00390881/K00390881.PDF>).

BRUSSEL, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK VAN BELGIË

La Libre Belgique

Donderdag 5 april 1927, p. 1, Kolommen 3 en 4.

Zondag 13 januari 1929, p. 1,

ONLINE GECONSULTEERDE BRONNEN

Verdrag van Versailles

DEEL VI

Artikel 231

Artikel 232

Artikel 233

Artikel 235

Artikel 237

Artikel 240

ANNEX II

Belgisch Strafwetboek

Bibliografie

ARMSTRONG, (H.E.). "Chemical Industry and Carl Duisberg". In: *Nature*, Vol. 135 (1935), Nr. 3425, pp. 1021-1025.

BAUDHUIN (F.). *Histoire Économique de la Belgique 1914-1939*. Brussel, Établissements Émile Bruylandt, 1946, 2 dln, 433 p + 419 p.

BEAUFAYS (J.). *Les Partis Catholiques en Belgique et aux Pays-Bas 1918-1958*. Brussel, Etablissements Emile Bruylant, 778 p.

BORKIN (J.). *The Crime and Punishment of I.G. Farben*. London, André Deutsch, 1978, 250 p.

BULL (M.J.) en NEWELL (J.L.), eds. *Corruption in Contemporary Politics*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003, 274 p.

CBCD. "Centrale Dienst voor de Bestrijding van Corruptie." In: <<http://www.politie.be/fed/nl/over-ons/centrale-directies/centrale-dienst-voor-de-bestrijding-van-corruptie-cdbc>>, geraadpleegd op 24.07.2016.

DEPOORTERE (R.). *Commission des réparations (1918-1931). Inventaire*. Brussel, Het Rijksarchief in België, 198 p.

DEPOORTERE (R.). *La Question des Réparations Allemandes dans la Politique Étrangère de la Belgique après la Première Guerre Mondiale 1919-1925*. Brussel, Académie Royale de Belgique, 1997, 440 p.

DE RAEYMAKER (O.). *België's Internationaal Beleid, 1919-1939*. Leuven, Standaard-Boekhandel, 1945, 561 p.

DE SCHAEPDRIJVER (S.). *De Groote Oorlog. Het Koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Antwerpen, Houtekiet, 2013, 383 p.

DESMAELE (B.). *Le Ministère des Finances. Étude de l'évolution structurelle de l'administration centrale et de ses organes consultantes. Première partie: 1831-1945*. Brussel, 1990, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchieven in de Provincies. *Miscellanea Archivistica Studia* 9, 239 p.

DORNER (M.). "Early Dye History And The Introduction of Synthetic Dyes Before The 1870s." In: <<http://www.smith.edu/hsc/silk/papers/dorner.html> >, geraadpleegd op 15.07.2016.

DUBOIS (J.E.). *Generals in Grey Suits. The Directors of the International 'I.G. FARBEN' Cartel, their conspiracy and trial at Nuremberg*. Londen, The Bodley Head, 1953, 374 p.

- GERARD (E.). *Documenten over de Katholieke Partijorganisatie in België (1920-1922, 1931-1933)*. Leuven, Editions Nauwelaerts, 1981, 284 p.
- GERARD (E.). *De Katholieke Partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)*. Leuven, Kritak, 1985, 548 p.
- GLASER-SCHMIDT (E.). "Foreign Trade Strategies of I.G. Farben after World War I." In: *Business and Economic History*, Vol. 23 (1994), nr. 1, pp. 201-211.
- GORAN (M.). "The Present-Day Significance of Fritz Haber". In: *American Scientist*, Vol. 35 (1947), 3, pp. 400-403.
- GORAN (M.). *The Story of Fritz Haber*. Norman, University of Oklahoma Press, 1967, 212 p.
- HÖJER (C.H.). *Le Régime Parlementaire Belge de 1918 à 1940*. Brussel, C.R.I.S.P., 1969, 373 p.
- JEFFREYS (D.). *Het Kartel van de Hel. IG Farben, de Nazi's en de Holocaust*. Amsterdam, De Bezige Bij, 2009, 591 p.
- KIRSCHEN (E.S.). "La Corruption." In: *Académie Royale de Belgique. Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques*, 5e serie, 61, 1975, pp. 329-343.
- LELOUP (G.). *Non Pas un Pouvoir Illusoire: Ontstaan, Rol en (On)macht van het Rekenhof (1814-1939)*. Gent, universiteit Gent, 2013, 2 dln., 574 p. + 718 p. (Doctoraatsthesis universiteit Gent; promotor: prof. dr. Luc François).
- LUYKX (T.). *Politieke Geschiedenis van België*. Amsterdam/Brussel, Elsevier, 1973, 706 p.
- LUYKX (T.) en PLATEL (M.). *Politieke Geschiedenis van België*. Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1985, 2 dln, 404 + 1011 p.
- MARKS (S.). *Innocent Abroad. Belgium at the Paris Peace Conference of 1919*. Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1981, 461 p.
- MARKS (S.). *The Illusion of Peace: International Relations in Europe, 1918-1933*. New York, St. Martin's Press, 1976, 224 p.
- MYRDAL (G.). *Asian Drama, An Enquiry Into The Poverty of Nations*. Random House, New York, 1968, 2 dln, 2284 p.
- SASULY (R.). *IG Farben*. New York, Boni & Gaer, 1947, 312 p.
- SHEPHERD (H.L.). *The Monetary Experience of Belgium, 1914-1936*. Princeton, Princeton University Press, 1936, 271 p.
- SILVERMAN (D.). *Reconstructing Europe after the Great War*. Londen, Harvard University Press, 1982, 347 p.
- SIMON (C.A.). *Le Parti Catholique Belge 1830-1945*. Brussel, La Renaissance du Livre, 1958, 155 p.
- TRACHTENBERG (M.). *Reparation in World Politics*. New York, Columbia University, 1980, 423 p.

VANDENBERGHE (H.). "Fraude: wie doet het, waarom, en wie wordt er beter van?" In: *Studiedag De Revisor en de Financiële Criminaliteit: "Fraude, witwassen en corruptie."* Brussel, Instituut der Bedrijfrevisoren, 1998.

VANDER VENNET (R.). *Bank- en Financiewezen (Financiële Instellingen en Markten)*. Gent, Universiteit Gent, 2013, 238 p.

VAN DE VOORDE (A.). *De Penningmeesters van de Wetstraat: het ministerie van Financiën en al zijn ministers tussen 1831 en 2005. Met biografieën van Jules Malou, Walthère Frère-Orban, Auguste Beernaert, Camille Gutt en Gaston Eyskens*. Tielt, Lannoo, 2005, 229 p.

YANTE (J.-M.). "La corruption dans l'administration belge aux XIXe et XXe siècles." In: TIIHONEN (S.), ed. *The History of Corruption in Central Government*. Brussel, International Institute of Administrative Sciences, 2003, 228 p.